

ISSN 2312–1815

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПОЛІТОЛОГІЯ Випуск 8

Видається з 2006 р.

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
2014**

УДК 32
ББК 66.0
В53

*Затверджено до друку
вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (протокол № 12 від 26 грудня 2013 р.)*

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*); д-р юрид. наук, проф. В.А.ВАСИЛЬЄВА, д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р фіз.-мат. наук, проф. А.В.ЗАВГОРОДНЮК, д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИСЕНКО; д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК, д-р політ. наук, проф. І.Є.ЦЕПЕНДА

Редакційна колегія: д-р політ. наук, проф. В.І.БУРДЯК; д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р політ. наук, проф. В.А.ВОЙНАЛОВИЧ; д-р політ. наук, проф. В.М.ДЕНИСЕНКО; д-р філос. наук, проф. Д.І.ДЗВІНЧУК; д-р політ. наук, проф. І.Т.ЗВАРИЧ; д-р філос. наук, проф. Ф.М.КИРИЛЮК; д-р філос. наук, д-р богослов'я (теології), проф. С.Р.КИЯК; д-р політ. наук, проф. А.КОЕН; д-р політ. наук, проф. В.О.КОТИГОРЕНКО; д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р філос. наук, проф. В.К.ЛАРІОНОВА; д-р іст. наук, проф. В.В.МАРЧУК (*голова редколегії*); канд. політ. наук М.Б.МІЩУК (*відповідальний секретар*); д-р політ. наук, проф. І.С.МОНОЛАТІЙ; д-р політ. наук, проф. М.М.НАГОРНЯК; д-р політ. наук, проф. М.В.ПРИМУШ; д-р політ. наук С.СУЛОВСЬКІ; д-р політ. наук, проф. І.Є.ЦЕПЕНДА; д-р політ. наук, проф. Г.П.ЩЕДРОВА

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Інститут історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Сторінки Вісника відкриті для дискусійних матеріалів, а тому їх зміст не обов'язково відображає погляди редакційної ради. Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2014. Вип. 8. 138 с.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені актуальним проблемам теорії та історії політичної науки, політичним інститутам і процесам, геополітиці й міжнародним відносинам і дослідженням молодих науковців.

Newsletter Precarpathian University. Political science. 2014. Issue 8. 138 s.

This book contains scientific articles devoting with actual problems of the theory and history of political science, political institution and processes, geopolitics and international relations and the research results of the young scientists.

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2014
© Видавництво Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, 2014

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323

ББК 67.9

Василь Гладій

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА ПРОЦЕС РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті аналізуються суспільно-політичні фактори розвитку сучасного місцевого самоврядування. Аргументується необхідність переходу до нового етапу регіонального розвитку, основними ознаками якого виступають: політична реформа, модернізація адміністративно-територіального устрою, упровадження державної політики на засадах децентралізації, деконцентрації владних повноважень і принципів субсидіарності.

Ключові слова: міське самоврядування, політична реформа, модернізація адміністративно-територіального устрою.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою побудови цілісної концепції реформування місцевого самоврядування в сучасній Україні, яка б включала прийняття рішень і просування ідеї оптимальної зміни існуючої організаційної структури місцевого самоврядування на основі впливу політичних інститутів.

Пошук оптимальної моделі реформування системи місцевого самоврядування в державі відбувається не надто швидкими темпами через неусвідомленість у вітчизняному науковому дискурсі значення впливу політико-інституційних чинників. Реформування системи місцевого самоврядування сучасної України базується на відтворенні усталених історичних практик і традицій, послідовному просуванні до найкращих світових зразків. Водночас цей глибинний процес має передбачати еволюцію політичних інститутів у межах процесів модернізації та демократизації. Важливими індикаторами такого руху є наявність перегляду державою командно-адміністративних підходів до управління на місцевому рівні та зростання активності й самоорганізації громадян, які мають бажання та можливості долучитися до процесів прийняття рішень у межах своїх населених пунктів і взяти на себе відповідальність за розвиток місцевих спільнот.

Окремі аспекти політико-інституційного впливу на розвиток місцевого самоврядування розглядали вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, М.І.Пірен аналізував проблеми демократизації суспільства в контексті розвитку української політичної еліти, В.С.Куйбіда вивчав принципи й методи діяльності органів місцевого самоврядування, Ю.Ключковський зробив істотний внесок у розробку перспектив реформування місцевого самоврядування. Протягом останніх років опубліковано низку робіт провідних вітчизняних фахівців з проблематики місцевого самоврядування – М.Баймуратова, В.Борденюка, В.Вакуленка, І.Грицяка, В.Кампо, В.Князева, М.Орзіха, В.Пархоменка, В.Рубцова, А.Ткачука, А.Чемериса, Ю.Шарова та інших, які сприяли теоретичному розробленню та впровадженню ідей і принципів місцевого самоврядування в практику місцевого розвитку й демократії. Попри зусилля вчених невивченою частиною проблеми залишається вплив держави на процес реформування місцевого самоврядування в сучасній Україні.

Істотною передумовою реформування місцевого самоврядування в країні є те, що існує концептуальна невизначеність реформаційного вектора. Проте однією істотною особливістю кінцевого пункту реформування є інноваційність місцевого самоврядування та здатність його до швидких інфраструктурних і технологічних змін.

Важливим гравцем, що забезпечує підтримку динаміки реформаційного процесу, є регіональні еліти. Вони – раціональні колективні утворення й мають здебільшого слабкий ступінь консолідації [1, с.47]. Через це державний вплив на діяльність із реформування місцевого самоврядування є розпорошеним серед різних інститутів. “Настано-

ва правлячих регіональних еліт на політичну самостійність від центру, яка зміцнювалась від початку становлення державності країни, замінюється акцентом на досягненні економічної самостійності. Автор робить зауваження, що остання частіше тлумачиться не як формування закритого і самодостатнього ринку, а як оволодіння контролем над економічними ресурсами та економічними рішеннями. Особливістю сучасних регіональних еліт є те, що вони являють собою конгломерат закритих і багато в чому самодостатніх структур, а центральна еліта не тільки не консолідована, але й не є правлячою в масштабах всієї країни”, – вважає Ю. Крестева [2, с.18]. Також місцеві та регіональні еліти не визначені чітко територіально відповідно до фінансово-промислових комплексів країни, тому вони іноді залежні й опираються на підтримку центру [3].

Тому вся їхня діяльність може бути підпорядкована цілком інтересам держави. При цьому пріоритети реформування в них створюються на основі економічних інтересів, відбувається кореляція окремих економічних і бізнес-груп з інтересами держави. А в регіонах із моноекономікою найчіткіше простежуються економічні підстави політики. Управлінська еліта тут традиційно рекрутувалась із “сильних” галузей економіки й була управлінською не політично, а економічно й адміністративно [4].

На структуруванні місцевих еліт проявляється галузевий характер державного впливу, поступово змінюється на більш універсальний принцип економічної доцільності й економічного ефекту [5]. Егоїстичні амбіції або деструктивні дії окремих галузевих лобі поступаються планомірній лобістській діяльності багатопрофільних фінансово-промислових груп, для яких контроль над певною територією означає успіх у здобутті корпоративного прибутку. Тому політичні мотиви реформування місцевого самоврядування тісно пов’язані зі становленням потужних фінансово-промислових груп.

Здобуття Україною незалежності супроводжувалося становленням регіональної політики, власної економічної системи та вирішенням суспільних проблем. У прагненні регіональних еліт стати реальними керівниками на місцях застосовувалися не завжди чесні й етичні, з погляду політики та суспільства, методи.

Однак постійно існує ймовірність того, що з покращенням соціально-економічних умов змінюватиметься й характер еліти [2, с.14]. Тому відбувався перехід від галузевого лобізму й державного регулювання до бізнесового. Наступним кроком мотивування держави до реформаційного процесу є перехід до суто політичних засад процесу реформування. Виключення ситуативних економічних і групових інтересів з порядку денного реформаційного процесу означає перехід України на якісно новий цивілізаційний рівень, оскільки тоді реформування набуває сталого характеру.

Для суб’єктів державного впливу на процеси реформування місцевого самоврядування важливе етнокультурне підґрунтя, яке визначає готовність регіональних еліт набутти влади на місцях. Формування самостійних регіональних управлінських еліт розкриває можливість і формування функціонування повноцінних локальних спільнот, бо регіональні еліти в протистоянні з державою можуть залучати до своєї орбіти певні громадські утворення. А в Україні здавна була сильна ідеологія колективізму, пронизана духом соборності, в основі якої лежала фундаментальна ідея самоврядування.

Розвиток сучасного самоврядування перебуває під дією багатьох суспільно-політичних факторів, проте за всіма ознаками цей багатоаспектний рух підтверджує перехід до нового етапу місцевого та регіонального розвитку, головними ознаками якого виступають: політична реформа, модернізація адміністративно-територіального устрою, упровадження державної політики на засадах децентралізації, деконцентрації владних повноважень, принципів субсидіарності, рівноправних партнерських відносин між двома місцевими гілками влади.

Формування системи владних повноважень в Україні завжди супроводжувалося постійним протиборством ідей централізації й децентралізації. Центр наполегливо пра-

гнув контролювати політичне, економічне та соціальне життя, що до певної міри було виправдано необхідністю згуртування великої розкиданої країни в єдине ціле. З тієї ж причини, а також через велике розмаїття регіональних і місцевих особливостей, владі ніколи не вдавалося добитися цього сповна. Тому центральна влада змушена була ділитися повноваженнями, і чим міцнішими ставали території, тим більше повноважень вони вимагали для себе, хоча влада, з огляду на адміністративну інерцію, завжди намагалась і цей процес поставити під свій контроль з тим, щоб він найбільшою мірою відповідав її власним інтересам. Звідси, можливо, коріння громіздкого бюрократичного апарату на місцях, який є давньою й невикорінною традицією української політичної системи [7, с.16].

Роль держави як контролера та спрямовуючого чинника розвитку місцевого самоврядування в умовах сучасної України є оптимальною, оскільки остаточно втрачено плановий характер господарства й адміністративно-командну систему. Ці два чинники могли створити умови для централізованого державного управління, але з їх зникненням питання надання повноважень місцевим громадам стало нагальним й, у першу чергу, єдиним способом і можливістю забезпечити розвиток суспільства через децентралізацію. Зміна пріоритетів державного впливу на процеси реформування місцевого самоврядування дає змогу успішного реформування в усіх сферах державного життя, бо основи життєдіяльності будь-якого суспільства – це рівень місцевої громади, автономні, локальні спільноти [8, с.88]. Задіяння механізмів самоврядування й самостійного вирішення громадами своїх потреб і є головним завданням держави, тому що обіцяють звільнити її від опікування тими аспектами життєдіяльності суспільства, які заважають поступу держави. Тому формування єдності й територіальної цілісності сучасної України, як не парадоксально, залежить від децентралізації органів місцевого самоврядування та створення держави як сукупності повноцінних територіальних спільнот.

Практичне підґрунтя самоврядності доповнюють принципи взаємодопомоги, чіткого визначення членами громади своїх потреб і дій та залучення фінансових ресурсів, ініціативи, підприємливості й здатності до самоорганізації. Громада успішно функціонуватиме за умови, якщо демократичні ідеї пронизують діяльність існуючих суспільних інститутів, а процес прийняття рішень відкритий і прозорий.

Вихідним чинником реформування місцевого самоврядування в сучасній Україні має бути перетворення політичної сфери на конкурентну, у якій би рішення приймалися прозоро. Реформування повинно ґрунтуватися на функціональному принципі владних повноважень, а не владі як чиннику переваг чи неконкурентних вигод. Участь населення в цих процесах має бути не факультативною й проміжним завданням, а одним з провідних завдань реформування.

З'ясовуючи механізм поділу влади, вважаємо недоцільним розподіл її на регіональному рівні. Доречніше вести мову про розмежування функцій і повноважень, виходячи з пріоритетності повноважень представницького органу щодо виконавчого в розв'язанні місцевих справ і виконавчого щодо представницького в здійсненні ним державних функцій на території. Чим ближче до населення рівень управління, тим найменше потрібно його ділити між різними владними структурами [7, с.15].

Одним з фундаментальних положень розподілу є розподіл між представницькими й виконавчими органами, їх чітка взаємодія. Таку взаємодію можуть забезпечити лише функціональні та рівноправні відносини між законодавчою та виконавчою владою на місцях. Але основним чинником такого реформування має стати існування самостійної державної судової влади, яка не буде пов'язана з місцевими інтересами.

Політичний процес сучасної України фокусується переважно на рівні центральних міністерств і відомств, взаємодії політичних сил та інших складових найвищого рівня політики. Розвитку регіональної й місцевої влади не приділяється належної уваги,

оскільки на порядку денному суспільства перебувають питання розподілу влади, обрання форми правління та розгляду нової Конституції. Політичне життя в Українській державі відзначається конфліктною взаємодією основних політичних інститутів: політичних партій, держави, груп інтересів, громадських об'єднань та організацій. Усі ці компоненти інституційної підсистеми політики відстоюють власні інтереси, тому інтереси місцевих громад перебувають поза межами загальнодержавного порядку денного. Разом з тим питання реформування місцевого самоврядування стоїть дуже гостро через відсутність системних зусиль з перетворень місцевого самоврядування.

Незважаючи на те, що наша держава пройшла значний шлях трансформації в соціальній, культурній, економічній і правовій сферах, положення місцевого самоврядування в конституційному плані залишилося незмінним. Структурно місцеве самоврядування в країні походить від радянської моделі організації й реформується дуже повільно.

Доцільним у контексті вивчення державного впливу на розвиток і перспективи реформування системи місцевого самоврядування є розгляд впливу основних політичних інститутів сучасної України на перебіг розвитку місцевого самоврядування. Проміжним завданням на цьому етапі є розкриття впливу традиційних й основних політичних інститутів як функціональних складових політичної системи на процеси розвитку місцевого самоврядування. Не менш актуальним питанням є визначення впливу політико-інституційних чинників реформування місцевого самоврядування в іноземних державах.

У сучасній Україні механізм ініціювання реформування місцевого управління є надмірно політизованим з огляду на розбудову нової української державності та початкових етапів еволюції політичних сил і політичних інститутів. У зв'язку з тим, що в країні досі не були відпрацьовані засади політичної поведінки й політичної культури, система прийняття рішень, яка лежить в основі ініціювання реформ місцевого самоврядування, не є досконалою й не спрямована на проблеми та інтереси місцевих громад. Головні мотиви, пріоритети й інтереси реформування місцевого самоврядування в сучасній Україні викладені в Європейській хартії місцевого самоврядування, до якої Україна приєдналася в 1997 році [10]. За цим документом місцеве самоврядування утверджується як окрема ланка місцевої влади, вона є повністю самостійною й відокремленою від держави. Місцеве самоврядування є основним проявом розбудови громадянського суспільства від рівня окремих громадян та малих груп і тому принциповою базою побудови будь-якої держави на Європейському континенті є розбудова місцевих громад, які об'єднуються у більш широкі муніципальні структури.

Комплекс цілей, який закладений в Європейській хартії місцевого самоврядування, потребує наявності низки політичних умов, які ще не мали місця в сучасній Україні. Це ідеологічний консенсус з приводу реформування місцевого самоврядування. Сьогодні політичні сили України не мають чіткого уявлення щодо кінцевого варіанта реформування місцевого самоврядування. Нині українська модель місцевого самоврядування має певні риси континентальної моделі. Місцеве самоврядування повинно би бути самостійним і незалежним від державної влади, насправді воно перебуває у зв'язках підпорядкованості з обласними державними адміністраціями й обласними радами.

Таким чином, крім ідейних розбіжностей і відсутності консенсусу, наявності безлічі думок та позицій, існує й сама логіка розвитку партійної системи, яка спричиняє неможливість перетворення місцевого самоврядування на цілком самостійну сферу вироблення власної політики.

Слід також урахувати й нелегальну активність лобістських груп і груп інтересів. Хоча лобізм в Україні не є законодавчо оформленим та врегульованим і має хаотичний характер, він трапляється у фінансово-промислових групах, усередині державного апарату та громадських організацій.

Отже, на нинішньому етапі політико-інституційна система сучасної України орієнтована не на потреби місцевого самоврядування, а виключно на потреби свого функціонального розвитку.

Вагомою проблемою місцевого самоврядування є відсутність мотивації для реформування всередині самоврядних структур у державі. Негативне або нейтральне ставлення до процесу реформування зумовлене такими чинниками: з одного боку, – це спадок радянської організаційної структури й радянського способу прийняття рішень, який не передбачає місцевої ініціативи та самостійного проведення реформ. З іншого боку, – це брак відповідальності на місцях за прийняття рішень. Крім того, існує традиція сліпого підпорядкування центральному бюрократичному апарату.

Іншою основною проблемою є організаційна й нормативно-правова структура державності сучасної України, яка тісно пов'язує ланки місцевого самоврядування із життєдіяльністю центральних відомств і в багатьох випадках робить життєдіяльність та функціонування місцевого самоврядування skutим діяльністю органів державної влади. Місцеві представницькі та виконавчі органи країни жорстко пов'язані з реформуванням адміністративної територіальної структури в цілому.

Важливим джерелом спрямування напряму реформування місцевого самоврядування виступає громадська активність таких опозиційних щодо політичних партій і держави організацій, як церковні об'єднання й релігійні громади, профспілки, об'єднання роботодавців і фахівців та інші громадські групи. Усі ці об'єднання мають різний ступінь впливу на політичну систему, але в умовах демократичного суспільства це постійна умова розгортання корекції напрямів реформування місцевого самоврядування. У таких умовах реформа місцевого самоврядування є процесом постійним, який відбувається відповідно до розвитку процесів у суспільстві в цілому. Можливість доступу населення до ключової управлінської інформації, тобто до статистичних даних розвитку різних секторів суспільства, дає змогу підвищення професіоналізації й експертного характеру вимог, які висувують громадські організації щодо дій різних політичних інститутів. Такі політичні інститути, як політичні партії, можуть співпрацювати з експертними спільнотами задля вироблення проектів політичних рішень. Ця тенденція є досить поширеною в усіх країнах сучасного світу, у тому числі й пострадянських, а також тих країнах, які нещодавно долучилися до членства в Європейському Союзі.

Істотними обмеженнями ефективної взаємодії політичної системи та її зовнішнього середовища сучасної України в галузі реформування місцевого самоврядування є такі чинники, як корумпованість органів управління на загальнонаціональному рівні, активність відомчих груп інтересів у межах державної структури та політико-культурні, політико-історичні особливості нашої держави.

1. Фармер М. Рациональный выбор: теория и практика / М. Фармер // Полис. – 2004. – № 3. – С. 46–53.
2. Крестева Ю. В. Институт місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Ю. В. Крестева ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2002. – 18 с.
3. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Г. В. Чапала. – Х., 2004. – 20 с.
4. Кряжков В. А. Реализация идеи местного самоуправления / В. А. Кряжков // Концептуальные проблемы местного самоуправления. Серия 1. – Вып. 1. – Уфа : Урал, 1998. – С. 161–166.
5. Черкасов А. И. Сравнительное местное управление: теория и практика / А. И. Черкасов. – М. : Просвещение, 2008. – 246 с.
6. Яцунська О. О. Світовий досвід реформування місцевого самоврядування та Україна / О. О. Яцунська // Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави : зб. наук. пр. – Миколаїв ; Одеса : ТОВ В.Д., 2002. – Т. 2. – С. 11–19.
7. Некряч А. І. Місцеве самоврядування сучасної України як предмет політологічного аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : 23.00.02 / А. І. Некряч ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2003. – 32 с.

8. Сук В. Самоврядування потребує змін / В. Сук // Вісник прокуратури. – 2012. – № 1. – Лютий. – С. 87–88.
9. Ключковський Ю. Проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні / Ю. Ключковський // Голос України. – 2005. – 29 лип. – № 138. – С. 66–74.
10. Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні : наук.-практ. посіб. / [упоряд. О. В. Бейко та ін. ; за ред. М. О. Пухтинського, В. В. Толкова-нова]. – К. : Крамар, 2003. – 396 с.
11. Маклаков В. В. Европейская хартия местного самоуправления / В. В. Маклаков // Реформы местного управления в странах Западной Европы. – 2005. – № 4. – С. 55–62.

В статтє анализируются общественно-политические факторы развития современного местного самоуправления. Аргументируется необходимость перехода к новому этапу регионального развития, главными признаками которого выступают: политическая реформа, модернизация административно-территориального устроа, внедрение государственной политики на основе децентрализации, деконцентрации властных полномочий и принципов субсидиарности.

Ключевые слова: *местное самоуправление, политическая реформа, модернизация административно-территориального устроа.*

This article analyzes the social and political factors in the development of modern local government. It is proved the need to move to a new stage of regional development, the main features of which are: political reform, modernization of the administrative-territorial structure, implementation of public policy based on decentralization and deconcentration of powers and the principle of subsidiarity.

Keywords: *local government, political reform, modernization of the administrative-territorial structure.*

УДК 353

ББК 66.3 (4 Укр)

Наталія Голуб'як

СТАНОВЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються умови та процес становлення регіональної політики, її роль у формуванні громадянського суспільства. Автором розглянуто проблему реалізації регіональної політики держави, підвищення її ефективності шляхом взаємодії з органами місцевого самоврядування та представниками регіонального бізнесу.

Ключові слова: *регіональна політика, громадянське суспільство, регіон, громада, регіональний розвиток.*

Становлення громадянського суспільства, розвиток демократії, запровадження ринкової економіки – основні пріоритети для перехідного суспільства. Серед дослідників панує переконання, що “демократія проголошена не може стати демократією реальною, доки громадянське суспільство не зміцніє настільки, щоб стати дієвим конкурентом і опонентом старої номенклатури”, що “відсутність зваженої регіональної політики веде до дезінтеграції будь-якої країни” [6; 5, с.9].

Формування дієздатної регіональної політики закладає підґрунтя для оптимізації територіальної організації в державі. Ураховуючи європейські тенденції щодо посилення акценту на регіоналізацію, функціонування багаторівневої політики, актуальною є побудова збалансованої внутрішньої політики, яка вимагає нормалізації інтересів громади й управління на середньому рівні.

Метою дослідження є з'ясування проблем, які виникають під час становлення та реформування регіональної політики в умовах громадянського суспільства. Науково-теоретичною основою слугуватимуть погляди вітчизняних учених (З.С.Варналій [1], О.І.Здіорук [2], В.Керецман [5], Ф.М.Кирилюк [6], В.Малиновський [7], О.Петришин [10], Л.Руденко [11]), а також законодавча база України. У своїх працях зазначені дослідники торкаються питань взаємовідносин центру й регіонів, ролі держави в побудові громадянського суспільства.

У процесі розбудови держави, громадянського суспільства виникає багато проблем, які потребують дійових механізмів їх вирішення. За роки незалежності не було створено цілеспрямованої, чітко наміченої стратегії переходу від надцентралізованої радянської системи управління до нової моделі, яка б ґрунтувалася на децентралізації, перерозподілі повноважень між центром і регіонами, на врахуванні специфіки регіонів, визначенні та забезпеченні їх прав, політичних й економічних інтересів [8, с.127].

Однією із центральних проблем розвитку громадянського суспільства традиційно є авторитарний спосіб функціонування владних відносин у суспільстві, а також критично низький ресурс довіри до владних установ з боку суспільства та створення самими інститутами громадянського суспільства механізмів протидії штучній політизації НДО й перетворення їх у маріонетки, підвищення якості послуг та ефективності діяльності суспільних ініціатив. Це передбачає розуміння й сприяння з боку владних органів, залучення ЗМІ, громадських утворень, модернізація інституцій регіональної влади. За таких умов Україна має можливість уникнути деформування становлення громадянського суспільства [2, с.68].

Сьогодні реформування механізму управління розвитку регіонів, установлення належного балансу загальнодержавних інтересів з інтересами територій, підвищення ролі муніципальної влади як ключового суб'єкта процесу децентралізації, створення надійного матеріального, фінансового, кадрового, інформаційного та іншого ресурсного забезпечення, накреслення завдань і функцій публічної влади на регіональному рівні повинно стати провідною тенденцією в суспільно-політичних перетвореннях держави. Необхідність модернізаційних перетворень зумовлена ще й тим, що існуюча в Україні конгломеративна модель публічної влади на регіональному рівні не відповідає вимогам Європейського Союзу й практично вичерпала свої політичні можливості [7, с.166].

Звідси випливає, що держава має виробити нові стратегічні концепти, які б консолідували всі її регіони, а це – орієнтація на міжрегіональну інтеграцію й водночас на піднесення ролі регіонів, курс на надання громадянському суспільству реального змісту й нового функціонального наповнення [1, с.83].

Ураховуючи реформаційні процеси в сучасній Україні, важливими державними пріоритетами є стимулювання розвитку регіонів, розроблення дієвої регіональної політики, а також курс на запровадження самодостатнього місцевого самоврядування. Однак за умов класичної унітарної країни законодавчі та інші нормотворчі повноваження належать лише державі; це означає, що коли виникає потреба відповідного врегулювання для проведення рішень, прийнятих на регіональному рівні, необхідно проходити через національні канали – парламент і ради, щоб потрібні норми було схвалено. Тобто, відповідно до Конституції України, у системі адміністративного поділу наступним рівнем управління за державним є обласний рівень, який слід розглядати як регіональну владу. Таким чином, регіональна влада в Україні репрезентована представницькими й виконавчими органами. Представницька влада уособлює собою Верховну Раду Автономної Республіки Крим, обласні ради в області, міські ради в містах Київ і Севастополь. Виконавчу регіональну владу уособлюють Уряд Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації, мерії міст спеціального статусу (Київ, Севастополь). Ці інституції протягом існування незалежної України були то складовими “президентської вертикалі”, то виконавчими органами Верховної Ради [10, с.24].

У регіонах України також діють державні та недержавні інституції, які впливають чи потенційно можуть впливати на регіональний розвиток і регіональне управління й повинні бути представлені в регіональних агентствах розвитку: місцеві органи державної виконавчої влади; територіальні органи центральних органів виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; окремі суб'єкти підприємництва чи їх структурні підрозділи; об'єднання громадян та їх структурні підрозділи, які, відповідно до своїх ста-

тутів, займаються проблемами регіонального розвитку (місцеві відділення Асоціації міст, Спілки лідерів місцевих і регіональних влад України й аналогічні об'єднання громадян з місцевим статусом), і профспілки [9, с.257].

Проте слід констатувати, що діяльність указаних інституцій, спрямована на ефективний регіональний розвиток, сьогодні не координується. Потреба в такій координації існує тому, що вирішити питання регіонального розвитку лише через структури виконавчої влади або місцевого самоврядування неможливо, як не можна досягти цілей регіонального розвитку виключно через громадські об'єднання чи бізнесові структури [3, с.37].

Зауважимо, що нині і науковці, і політики головною проблемою інституційного забезпечення регіональної політики та регіонального розвитку називають несформованість системи інституцій (органів, установ), здатних у взаємодії й координації здійснювати ефективну реалізацію завдань державної регіональної політики.

Для ефективної реалізації регіональної політики в цілому необхідно створити мережі інституцій регіонального й місцевого розвитку, які покликані підвищити роль і відповідальність територіальних громад, приватних підприємців та кожного громадянина за розвиток відповідних територій, забезпечити їм можливість реальної участі й впливу на вирішення важливих проблем регіонального та місцевого розвитку. Такою інституцією може бути мережа агентств регіонального розвитку з репрезентуванням державних, громадських, приватних інтересів.

Однак консерватизм чинної в Україні системи регулювання регіонального розвитку зумовлюється такими чинниками [4, с.131]: особливостями попередньої системи регулювання регіонального розвитку, в основу якої покладено адміністративно-командний механізм регулювання господарських процесів на всіх рівнях економіки; фаховою невідповідністю більшості керівників державної виконавчої влади регіонального рівня та місцевого самоврядування до роботи в умовах нової господарської системи, принципово відмінної від попередньої тощо.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що в тих випадках, коли системну, узгоджену регіональну політику підміняють хаотичними державними трансфертами та цільовими програмами, схвалюваними без належного фінансового забезпечення, не лише не забезпечується гармонійний розвиток регіонів, а й створюються підстави для їх деструктивної конкуренції. Ідеться саме про таку конкуренцію, за якої регіони без достатніх підстав вимагають постійних “вливань” з державного бюджету, акцентуючи на власній депресивності, але водночас позиціонують себе максимально привабливими для зовнішнього інвестора.

Тому однією з умов здійснення ефективної регіональної політики є наявність такого механізму, який би унеможливив (або хоча б мінімізував) суб'єктивний чинник у відносинах “центр – регіони”. Інтегральний результат діяльності всіх складників інституційного механізму розвитку регіонів має забезпечувати моніторинг регіональних ситуацій та проблем і на його основі – розроблення, впровадження та контроль за виконанням заходів, спрямованих на забезпечення соціально орієнтованого, збалансованого, сталого розвитку всіх регіонів держави та забезпечення для кожного громадянина єдиних соціальних стандартів, незалежно від місця проживання.

Таким чином, ключовими моментами у вирішенні проблеми формування ефективних механізмів територіальної організації влади є:

По-перше, стабільність інтегрованого світового простору потребує гармонізації інтересів, які складно взаємоузгоджуються між собою, тобто особливої ваги набуває забезпечення балансу “державна–суспільство”, “державна–регіон”.

По-друге, політична нестабільність і глибока економічна криза потребують не тільки чіткого визначення національних інтересів, а також їх послідовного й ефектив-

ного забезпечення. Орієнтованість державної політики на забезпечення національних інтересів особливо важлива при задіянні антикризової програми в регіонах України.

По-третє, урахування під час опрацювання стратегії основних довготривалих тенденцій і закономірностей розвитку світової спільноти, ідеться про децентралізацію влади, зміцнення її структури на регіональному й місцевому рівнях.

По-четверте, утілення системного підходу до реалізації державної регіональної політики, який має передбачати єдність цілей загальнодержавного та регіонально-конкретизованого розвитку.

По-п'яте, основна увага повинна приділятися людині, збереженню демографічного, трудового, інтелектуального потенціалу, створенню системи нових робочих місць, підвищенню зайнятості в "суспільних" видах діяльності [11, с.27–28].

Тому нова державна регіональна політика в рамках громадянського суспільства має бути орієнтованою насамперед на людину, а всі інструменти реалізації цієї політики мати в кінцевому підсумку саме забезпечення високої якості життя людини в процвітаючому регіоні процвітаючої країни.

Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок, що громадянське суспільство потребує й створює передумови для децентралізації державної влади шляхом передачі значної частини функцій державних органів органам самоврядування. Воно розвивається в умовах правової держави й саме є базою для неї. Рівновага між громадянським суспільством і державою – важливий фактор стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості й політичного безсилля народу.

1. Варналій З. С. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги / З. С. Варналій // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2. – С. 83–89.
2. Здіорук О. І. Пріоритети розвитку громадянського суспільства в Україні / О. І. Здіорук // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1–2 (14–15). – С. 66–69.
3. Дацишин М. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / Дацишин М., Керецман В. – К. : Вид-во "К.І.С.", 2007. – 102 с.
4. Карпов І. Технологічне та кадрове забезпечення реалізації стратегії розвитку регіону / І. Карпов // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 4 (24). – С. 130–137.
5. Керецман В. Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні / Василь Керецман // Регіональні студії : наук. зб. – Ужгород : Ліра, 2001. – Вип. 1. – С. 9–17.
6. Кирилюк Ф. М. Громадянське суспільство, його сутність і основні проблеми формування [Електронний ресурс] / Ф. М. Кирилюк. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-2120.html>.
7. Малиновський В. Територіальна організація влади: підходи до розуміння поняття [Текст] / В. Малиновський // Вісник НАДУ. – 2007. – № 2. – С. 165–171.
8. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Вид-во Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки "Вежа", 2000. – 558 с.
9. Носа-Пилипенко Н. Використання міжнародного досвіду у формуванні регіональної політики в контексті євроінтеграційного курсу України / Н. Носа-Пилипенко // Україна на перехресті геополітичних інтересів: актуальні аспекти проблеми [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. конф. (Ужгород, 5–6 груд. 2006 р.) / відп. ред. І. В. Артьомов. – Ужгород, 2007. – С. 253–267.
10. Петришин О. В. Нормативно-правова база регіональної влади в Україні: шляхи удосконалення / О. В. Петришин, Т. В. Кучеренко // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць. – Вип. 2. – С. 23–33.
11. Руденко Л. Г. Проблеми вдосконалення регіональної політики в Україні / Л. Г. Руденко, І. О. Горленко // Український географічний журнал. – 2010. – № 2. – С. 26–31.

Анализируются условия и процесс становления региональной политики, ее роль в формировании гражданского общества. Автором рассмотрена проблема реализации региональной политики государства, повышение ее эффективности путем взаимодействия с органами местного самоуправления и представителями регионального бизнеса.

Ключевые слова: региональная политика, гражданское общество, регион, общество, региональное развитие.

The conditions and the process of forming the regional policy are analyzed and its role in civil society. The author considers the problem of regional policy and determines the increase of its efficiency by working with local authorities and representatives of the regional business.

Keywords: regional policy, civil society, region, community, regional development.

УДК 316

ББК С5

Василь Климончук

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПРОСТІР УТВЕРДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД В УКРАЇНІ

Становлення української державності проходить через складний процес утвердження сучасних форм політичних свобод. Щоб визначити ступінь розвиненості (чи не розвиненості) громадянського суспільства в Україні, необхідно дати відповіді на такі актуальні питання: які інститути громадянського суспільства з'явилися в Україні за період незалежності, як держава взаємодіє з інститутами громадянського суспільства, чи створює сприятливі умови для їх існування, чи визнає їх автономність, як реагує на їхні вимоги, як інститути громадянського суспільства впливають своєю діяльністю на зміни в суспільній свідомості й політичній культурі.

Ключові слова: громадянське суспільство, політичні цінності, політичні свободи, громадські організації, політичні партії.

Дослідження сутності політичної свободи належить до актуальних проблем, що засвідчує низка обставин науково-гносеологічного, онтологічного, культурно-історичного характеру. Адже людська свобода – єдиний універсальний індикатор визначення стану, рівня розвитку, а головне – ефективності функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різноманітних норм, законів, функціональної придатності політичної системи, громадянських основ буття.

Така постановка проблеми визначає актуальність заявленої в назві статті теми, де доведено, що політичні інститути й інституції, об'єднання громадян та інші ланки системи політики й громадянських відносин акумулюють і формують процесійність політичних свобод, вибудовуючи нормативні межі їх здійснення, засоби обов'язкового забезпечення ними суспільства, тобто можливість реалізації інтересів і ціннісних переконань, котрі декларує певна історична доба. Акцентовано на тому, що без політичної свободи в суспільстві може бути мова про “уявний конституціоналізм”, формальну демократію, її зовнішні, офіційні атрибути.

Мета статті – проаналізувати принципи, котрі визначають темпи, динаміку, зміст формування свободи на індивідуальному й корпоративному рівнях і на рівні конституційних означень людського буття. Останнє має значення, оскільки політичні інститути та їхні способи й технології репрезентації свобод є своєрідними критеріями стану сформованості, системності й практичної дієвості як свобод, сформованих на рівні людських відчуттів, так і свобод, декларованих політичними програмами, теоріями.

Аналіз поглядів на сутність громадянського суспільства належить до кола дослідження зарубіжними й вітчизняними науковцями. Дискусії навколо цих питань розпочалися з появою праць Дж.Локка, Ш.Монтеск'є, Т.Пейна, Ж.-Ж.Руссо, А.Сміта, А. де Токвіля, А.Фергюсона, надалі – Е.Арато й Дж.Когена, Дж.Александера, Ю.Габермаса, Дж.Кіна, Р.Патнема та ін. Упродовж останніх десятиріч істотно посилилася наукова зацікавленість проблемами становлення та розвитку громадянського суспільства. У цьому сенсі виокремлюються наукові доробки Г.Алмонда, С.Верби, Ч.Мерріама, Г.Екстайна, Р.Інглхарта, Д.Елазара, М.Томпсона, Р.Елліса, А.Вілдавського, Ф.Хьюкса та

Василь Климчук. Громадянське суспільство як простір утвердження сучасних форм...

розуміння громадянського суспільства, посідають розвідки М.Вебера та П.Сорокіна.

У сучасних умовах теорія громадянського суспільства важлива для осмислення шляхів і способів демократичної трансформації в Україні. Проблеми громадянського суспільства розглядаються в працях таких українських учених, як Є.Головаха, В.Горбатенко, А.Колодій, І.Кресіна, Ф.Рудич, М.Рябчук, В.Степаненко, Г.Щедрова та ін.

Відаючи належне науковій і практичній значущості розвідок, зауважимо, що в дослідженнях громадянського суспільства більше питань, аніж відповідей, особливо тоді, коли це стосується транзитних систем, де формуються основи демократії. Якщо парадигми демократії (або радше – процесу демократизації) і ринкової економіки достатньо усталені та поширені в українському теоретико-методологічному дискурсі, то концепція громадянського суспільства ще й досі залишається недостатньо розвинутою, а її вживання – вузькоприкладним.

На думку відомого фахівця в царині загальної соціальної теорії Ю.Резника, коли систематизувати всі наукові уявлення про громадянське суспільство як особливу сферу соціуму, то можна отримати декілька “змістовних полів”, що його характеризують. Серед них на особливу увагу заслуговує вільна автономна громадськість, яка уособлює різноманітні, незалежні від держави, суспільні інститути й організації [17, с.151].

Аналіз літератури дає підстави сформулювати підходи до поняття громадянського суспільства. Перший підхід – “наївно-утопічний” – розглядає громадянське суспільство своєрідною панацеєю від усіх проблем соціально-політичного й економічного життя країни, що утверджується як автоматична паралель розвитку демократії. Таке розуміння громадянського суспільства не витримує жодної критики: адже коли все відбувається автоматично, то чи доцільно розглядати певні політичні, правові, законодавчі дії з метою формування такого суспільства?

Другий підхід – політико-прагматичний – використовує ідею громадянського суспільства лише як один із чинників політичної боротьби у вищих ешелонах державної влади. Звідси й численні некритичні оцінки та прогнози стосовно ступеня розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. Небезпека такого підходу полягає в тому, що він повністю відкидає соціально-економічні показники, не звертає уваги на гармонійне поєднання громадянського суспільства та правової держави, проблеми правового забезпечення й замінює їх питаннями державно-політичного регулювання.

Третій підхід – юридичний. Для представників цього напрямку, попри методологічні відмінності в тлумаченні сутності й механізмів дії громадянського суспільства, характерна спрямованість на об’єктивне, чіткіше й адекватніше розуміння феномену громадянського суспільства [20, с.22–23]. Однак такий підхід формалізує дослідження громадянського суспільства, бо розглядає його крізь призму правових систем.

Сучасні дослідники Е.Арато та Дж.Коген вирізняють громадянське суспільство, ґрунтоване на праві вільного спілкування, громадських об’єднаннях і рухах; політичне суспільство, основу якого становлять виборче право та політичні партії; економічне суспільство, базою котрого є форми власності та суто економічні об’єднання [2, с.174]. Вони розмежовують громадянське суспільство на таке, що має зрілі, інституціоналізовані форми, і громадянське суспільство як рух від його початкової стадії – зародження, відродження, становлення.

В інших дослідників поняття громадянського суспільства охоплює всю соціальну структуру, що координує свої дії через низку добровільних асоціацій. Вони вбачають у громадянському суспільстві чинник впливу на державну політику, політичний процес у суспільстві [30, с.68].

Більшість науковців застосовує поняття громадянське суспільство для вивчення неполітичної частини суспільної системи й у такий спосіб розмежовує суспільство й

державу. Причому політичне суспільство окреслюється як взаємини громадян із державною владою (центральною й місцевою), громадянське суспільство – як взаємини громадян між собою (поза сферою родинних, дружніх та інших суто приватних відносин). Із запропонованої схеми часто випадає суспільний феномен – “нація”, яка, по суті, є сполучною ланкою між політичним і громадянським суспільством. У зв’язку із цим, поза межами дослідження залишаються духовні та моральні основи життя, без котрих не може існувати жодне суспільство.

У вітчизняній науці правове розуміння громадянського суспільства розкриває І.Кресіна. “Громадянське суспільство, – наголошує вона, – не є інституційним феноменом поряд із такими однопорядковими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Це не утворення, яке в інституційному сенсі чимось відрізняється від суспільства як соціального феномена. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов’язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб’єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства” [9, с.3].

Соціологічне визначення поняття “громадянське суспільство” дає В.Степаненко й розуміє його як символічне поле, розгалуження соціальних інститутів, практик і цінностей, котрі охоплюють комплекс основних соціальних характеристик і параметрів суспільної життєдіяльності, що відокремлена від держави та самоорганізована. Це, вважає він, – комплексний соціокультурний і суспільно-політичний феномен, який містить у собі наявність і розвиненість: 1) *соціальних інститутів* (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації й об’єднання громадян; принцип верховенства права, реалізований у рівності громадян перед законом і в реальному доступі громадян до правової справедливості; структурованої й інституалізованої політичної опозиції; системи зовнішнього громадського контролю за владою на всіх рівнях, у тому числі незалежний прокурорський нагляд, парламентські комісії, парламентські й громадські аудиторсько-контрольні комісії; правозахисні організації – “сторожові собаки суспільства”); 2) *соціальних практик* (суспільна активність громадян, що не обмежується участю у виборах; громадських рухів; ініціативних груп; громадянська залученість до добровільних суспільних, почасти неформалізованих і “віртуальних” (наприклад, через Інтернет) об’єднань; поінформованість – знання місцевих та загальнонаціональних новин; права культура й уміння застосовувати правозахисну та судову системи; діяльність незалежних правозахисних недержавних організацій; лобіювання суспільно значущих ініціатив); 3) *суспільних цінностей і чеснот* (плюралізм, толерантність, довіра до співвітчизників та суспільних інститутів, здатність до компромісів без утрати гідності, самоповага, ввічливість, громадська солідарність і взаємодопомога) [22, с.169–183].

Політологи розглядають громадянське суспільство як особливу, недержавну систему суспільних структур, інститутів, відносин, котрі виражають усе наявне розмаїття цінностей, інтересів і потреб людей. За Б.Кухтою, “громадянське суспільство – це не так діяльність і функціонування різних інститутів, як самодіяльність громадян, що вступили й уклали певний союз, висунувши спільні цілі, і навіть певну єдину мету, ідеал, що притягує всіх і підтримується всіма” [11, с.109–110]. Згідно з висновками О.Токовенка, громадянське суспільство є базовою інституцією ліберального політичного ладу. Специфічні риси його функціонування передбачають реалізацію прав громадян на свободу слова відповідно до настанов доброї волі та розумності [24, с.273].

Звернемо увагу: суспільство може називатися громадянським лише тоді, коли в ньому не тільки функціонують добровільні асоціації та громадські інституції, а й панують цінності громадянської культури; спілкування ж відбувається на засадах довіри й

Василь Климончук. Громадянське суспільство як простір утвердження сучасних форм...

поряд із негромадянським. Його можна утверджувати як нову якість політично організованого суспільства, як середовище демократії, свободи та відповідальності за долю держави й нації.

Дотримуємося думки Ф.Рудича про те, що сутність громадянського суспільства розкривають такі основні параметри: у політичному відношенні формою існування громадянського суспільства є демократія (діють механізми загальних і рівних виборів, розподілу функцій влади, примат права); в економічному сенсі громадянське суспільство є системою ринкового типу, в основі якої – приватна власність; з огляду соціальної структури для громадянського суспільства властива багатоманітність соціальних груп і прошарків, проте його соціальною базою є середній клас; у духовному плані громадянське суспільство характеризується плюралізмом ідей та думок, толерантністю, критичним ставленням до дійсності, раціоналізмом і гуманізмом [5, с.14]. У зв'язку із цим, А.Токвіль наголошує: “Демократію забезпечує насамперед морально-інтелектуальний устрій народу, а вже потім – законодавство” [26, с.158].

У контексті предмета нашого дослідження суттєвою прикметою громадянського суспільства є те, що свобода (а не свавілля) – основа буття в такому суспільстві. Утвердження громадянського суспільства в країнах, які стали на шлях демократичного розвитку, – складна й тривала справа. Дж.Кін стверджує: “Народження та відродження громадянського суспільства завжди пов'язане з небезпеками. Воно дарує свободу депотам та демократам рівною мірою... Незріле громадянське суспільство може перетворитись на поле битви, на якому завдяки правам і свободам лисиці насолоджуються свободою полювання на курей” [8, с.51].

Громадянське суспільство, правова держава є простором реалізації головної мети суспільного життя – розвитку людини, реалізації її економічних, політичних, соціальних і духовних прав та свобод. Рівень розвитку людини, забезпечення її прав і свобод – реальний критерій суспільного розвитку; усі інші критерії допоміжні, додаткові. “Людська особа як індивід, – аргументує Ж.Марітен, – існує для політичної цілості, а політична цілість існує для людської особи як особи. Проте людина аж ніяк не призначена для держави. Держава існує для людини” [12, с.466].

Держава не тільки взаємодіє, а й підпорядковується громадянському суспільству, спрямовує діяльність на створення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості. Держава не втручається в справи людини й суспільства, а лише за дорученням народу здійснює правне регулювання суспільних відносин, забезпечує належний порядок у суспільстві.

Часткове передання окремих функцій від органів державної влади до інститутів громадянського суспільства забезпечується участю в наданні адміністративних послуг на підставі повноважень, наданих законом або нормативно-правовим актом; залученням до надання соціальних послуг; виконанням спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного й соціального спрямування та ін.

Що менше держава втручається в регламентацію суспільного й особистого життя людей, то розвиненішим є громадянське суспільство. У цьому випадку громадянин повинен бути готовим “служити суспільству проти держави, яка є лише чимось на зразок юридичного панцира, певною зовнішньою формальністю в житті суспільства” [13, с.136–137].

Сучасна демократія – це складна мережа інститутів із різноманітними каналами представництва й центрами владного прийняття рішень. Її найголовніша складова – громадянство – не зводиться тільки до періодичного голосування на виборах. Як зауважує Е.Сміт, рівність прав і обов'язків, утілена в спільному громадянстві, нестача бар'єрів для географічних і соціальних пересувань, притаманна умовам проживання на одній території, заклики до активної участі в громадянських справах, а надто наголос на стан-

дартизований державній, громадянській освіті – усі ці риси громадянського суспільства сприяють реалізації інтересів і вимог громадян [21, с.129].

Дотримуємося думки Т.Андрущенко, яка доводить, що демократія як стан розвитку суспільства утверджується на ґрунті індивідуальної свободи людини насамперед в економічній сфері. Тому економічна демократія передує політичній. В Україні на сучасному етапі демократія в суспільно-політичному житті запроваджена саме як процедура. Для формування ж демократії як політичного режиму однієї лише волі народу недостатньо [12]. Досліджуючи цю проблему, вітчизняні вчені зазначають, що до обов'язкових умов становлення демократичного режиму в Україні належать: а) високий рівень розвитку ринкової економіки; б) наявність середнього класу; в) цілеспрямована демократична політика держави; г) утвердження інститутів громадянського суспільства [15, с.415–418].

Становлення громадянського суспільства в сучасній Україні пов'язане із суперечностями стосовно основи, на якій його розбудовувати: 1) на традиціях напівколоніального народу, додавши до них традиції Київської Русі, козаччини; 2) на традиціях суспільного життя радянського періоду; 3) на традиціях і нормах функціонування сучасних західноєвропейських країн, інтегруватися з котрими прагне Україна [14, с.89]. Незалежно від суб'єктивних намірів політиків у вільному суспільстві всім традиціям відкритий шлях. Тому в Україні формується громадянське суспільство, яке є специфічною українською моделлю.

Громадянське суспільство навіть у розвинутих демократіях не видається фіксованим раз і назавжди досягнутим станом; це – процес, що потребує суспільно-громадянських зусиль із його підтримки та відтворення в нових актуальних формах. Натомість характерною особливістю суспільств, котрі розвиваються демократичним шляхом, є проблема формування громадянського суспільства. Різність цих соціально-політичних і культурних контекстів і завдань пояснює, наприклад, чому майже однаковий, невеликий прошарок суспільно активних та небайдужих громадян є достатнім для підтримки громадянського суспільства сталих демократій, хоча поки що не приводить до якісних змін стосовно впливу громадськості на прийняття суспільно-політичних рішень у пострадянських країнах [22].

Одна з особливостей посткомуністичних трансформацій полягає в тому, що держава суттєво випереджує суспільство за рівнем дієздатності й фактично пригнічує його. В Україні в перші роки незалежності також відбулося “одержавлення демократії”. Унаслідок цього суспільство виявляється неспроможним самостійно формулювати проблеми, котрі потребують ефективного вирішення, а держава бере на себе не лише власні функції, а й функції суспільства. Отже, держава “поглинає” суспільство. Виникає специфічна ситуація, коли держава повинна цілеспрямовано сприяти або, принаймні, не перешкоджати становленню громадянського суспільства, тобто проводити в певних сферах невласливу їй політику самообмеження [10, с.26–27]. Тому утвердження громадянського суспільства в Україні супроводжується протидіями держави.

Громадянське суспільство існує як намір, задекларований Конституцією України, гасло політиків та суспільних діячів, поняття, котрим оперують науковці. Зазначимо, що невідповідність між бажаними, конституційно визначеними нормами й політичною реальністю в науковій літературі отримала назву “уявного конституціоналізму”. Хоча Конституція України задекларувала низку економічних, соціальних та культурних прав і свобод, однак їх реалізація ускладнена. Дотримуємося думки М.Давидової про те, що утвердження конституційних норм в Україні гальмують такі обставини: а) неповага до закону й права, посилення правового нігілізму; б) розуміння демократії як уседозволеності й отождолення її з анархією; в) низький рівень фаховості політичних діячів; г) “уявний конституціоналізм” [12]. Додамо ще фактор зниження довіри до конституції як гаранту свободи, зумовлений її декларативним характером [27, с.54–64].

Василь Климончук. Громадянське суспільство як простір утвердження сучасних форм...

тор. Особливість цієї системи полягає в тому, що вона розкриває спосіб утворення й функціонування незалежних від держави та комерційних структур об'єднань громадян, здатних захищати свої інтереси як один перед одним, так і перед державою та бізнесом [26, с.11]. Зауважимо, що, відповідно до Закону України "Про об'єднання громадян", до них належать громадські організації та політичні партії.

Станом на 16 липня 2012 р., за даними Міністерства юстиції, в Україні офіційно зареєстрована 201 політична партія, а за станом на 27 січня 2012 р. у державі налічувалося 3 526 громадських організацій.

Організації громадянського суспільства забезпечують: надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, у тому числі таких, котрі не можуть забезпечити ні держава, ні комерційні організації (переважно через вироблення інноваційних підходів до гарантування таких послуг); організацію громадян для самостійного задоволення їхніх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат держави; поширення благодійництва й надання адресної та оперативної благодійної допомоги; неполітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, репрезентування та просування інтересів різних груп населення й серед безпосередньо громадян, і в комунікації з політичними акторами; участь в ухваленні рішень і забезпечення в такий спосіб більшої ефективності рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп; громадський контроль за владою та боротьбою з корупцією. Діючи в такий спосіб, інституції громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян, підтримують і відтворюють демократичну політичну культуру, а також відіграють помітну роль у забезпеченні суспільної стабільності [3, с.5–6].

У структурі громадських організацій за спрямуванням і видами діяльності найбільша питома вага припадає на фізкультурно-спортивні й оздоровчі об'єднання (16,2%). Відтак у рейтингу громадської активності посідають місце об'єднання професійної спрямованості, молодіжні організації (відповідно 10,7 та 10,3% від загальної кількості громадських організацій). Серед поширених організацій вирізняємо об'єднання ветеранів та інвалідів – 8,8%, освітні, культурно-виховні – 5,5% [4, с.8–9].

За результатами перевірок упродовж 2010 р. Міністерство юстиції підготувало акти про відсутність 65% громадських організацій. Більше того, різноманітні добровільні асоціації створюються почасти не з волі активних, свідомих громадян, а на підтримку й за кошти політичних партій і великого бізнесу.

Наразі тільки 2% українців є членами громадських організацій, а 82% узагалі не беруть участі в діяльності інститутів громадянського суспільства. Лише 11,6% українців вважають себе залученими до активної громадської діяльності, супроти 76,2%, котрі не виявляють громадської активності. Натомість у 2004 р. тільки 5% населення України вважали себе залученими до такої активності. Отже, зародковий стан громадянського суспільства в Україні суттєво перешкоджає демократизації всієї політичної системи [31].

Наголосимо, що без забезпечення прав і свобод людини неможливі досягнення демократії, побудова правової держави та соціально-економічне процвітання. Громадянське суспільство не стане тривким доти, доки його не підкріплено вільними, рівноправними та заможними громадянами. Сила суспільства ілюзорна, коли саме суспільство є лише знаряддям для аристократичних, партійно-номенклатурних або бюрократично-олігархічних еліт. У сучасній Україні навіть у сфері політичних прав і свобод людини, де насправді зроблено вагомий крок на шляху перетворення людини з партійно-державного підданого, скаржника та прохача на громадянина, усе-таки спостерігається невідповідність юридичних декларацій і практики. Конституційне право громадян на участь у справах держави, крім задіяності у виборах, зводиться головню до обмеженої інформаційно-консультативної участі. Набагато гірші справи із соціально-еконо-

мічними правами (трудовими, житловими, на соціальне забезпечення, соціальні пільги, соціальне страхування і под.). Саме вони здебільшого порушуються в нашій державі.

Демократія, пріоритет прав і свобод людини, навіть коли вони закріплені в чинній Конституції країни, не обов'язково будуть метою правлячих еліт і лідерів. Розрив між ідеальною моделлю демократії та реальною суспільно-економічною системою України залишається великим. Як справедливо зазначав Б.Рубл, побудова громадянського суспільства вимагає не лише змін у самому інституційному устрої. Демократичні перетворення не менше потребують змін у глибоко укорінених звичках думати й діяти. Громадяни режимів, котрі демократизуються, повинні починати думати інакше про природу політичної гри та влади, переходити від жорсткої політики "хто кого" до політики, орієнтованої на компроміс і створення механізмів залучення населення до політики. Тут існують фундаментальні виклики демократичним перетворенням, оскільки такі трансформації вимагають внутрішніх, психологічних перетворень [29, с.174].

Отже, становлення громадянського суспільства пов'язане з різноманітними ускладненнями трансформаційного періоду, яких зазнає українське суспільство, зокрема, національно-політична невизначеність суспільного розвитку, слабкий вплив громадян на суспільні відносини та владу, несформованість стосунків між громадянами й державою. Не створено дієвого механізму політичної відповідальності, що призводить до взаємного дистанціювання народу та влади, посилює в людей недовіру до влади й відчуття неможливості щось змінити; формується не середній клас як агент і гарант відтворення громадянської культури, а корумповані структури, зацікавлені в збереженні статус-кво; не визначена національна ідея, здатна консолідувати суспільство. Очевидно, для радикальної трансформації конче необхідна відповідальна участь громадян у суспільно-політичному житті.

Аналіз літератури дає змогу виокремити такі напрями обмеження свободи в умовах сучасної демократії: 1) "тиранія більшості" або використання громадської думки для нав'язування стереотипів мислення; 2) послаблення класичних інститутів громадянського суспільства, у тому числі політичних партій і громадських організацій; 3) державний патерналізм, що виявляється в зменшенні свободи заради збільшення рівності; 4) розширення владних повноважень держави; 5) поляризація суспільства в процесі боротьби за електорат; 6) нерівномірність міжнародних взаємозв'язків. Ф.Семенченко до чинників, які впливають на рівень свободи, зараховує також соціально-політичні потрясіння (війни, революції), есканізм, або "втечу від свободи"; господарчу й адміністративну нестабільність за відсутності різноманітних форм контролю, корумпованість демократичних урядів, економічні негаразди в суспільстві [19, с.140].

Розширення демократії ще не означає збільшення свободи. Розгляд демократії як самоцілі, а свободи особи як її складової чи одного з принципів спричиняє викривлення політичної практики, а також критику демократії, навіть заперечення її як цінності.

Характерна ознака та цінність сучасної демократії – це можливість організаційного оформлення й захисту (артикуляції) прав, свобод, інтересів громадян через певні інститути, зокрема, громадські й суспільно-політичні утворення з різною організаційною формою. Такі об'єднання становлять ефективний канал політичної участі, структури соціалізації та соціально-політичної мобілізації; разом із політичними партіями вони сприяють агрегації та просуванню суспільних інтересів у структурах державного управління, доповнюють офіційне представництво й можуть поставати як соціальні "амортизатори", засіб вирішення конфліктів у суспільстві.

Реалізації політичної свободи перешкоджають: "тиранія більшості" або використання громадської думки для нав'язування стереотипів мислення; популізм; державний патерналізм, що виявляється в зменшенні свободи заради збільшення рівності; послаблення класичних інститутів громадянського суспільства; розширення державних

Василь Климончук. Громадянське суспільство як простір утвердження сучасних форм...

міжнародних взаємозв'язків; есканізм (або "втеча від свободи"); господарча й адміністративна нестабільність за відсутності різноманітних форм контролю; корумпованість демократичних урядів, економічні негаразди в суспільстві.

Становлення громадянського суспільства в сучасній Україні ускладнюється національно-політичною невизначеністю суспільного розвитку, слабким впливом громадян на суспільні відносини та владу, несформованістю стосунків між громадянами й державою. Не створено також дієвого механізму політичної відповідальності, що призводить до взаємного дистанціювання народу й влади, посилює в людей недовіру до влади та відчуття неможливості щось змінити; формується не середня верства як агент і гарант відтворення громадянської культури, а корумповані структури, зацікавлені в збереженні статус-кво; не визначена національна ідея, здатна консолідувати суспільство.

1. Андрущенко Т. В. Ціннісний дискурс цивілізацій / Т. В. Андрущенко. – К. : Ун-т "Україна", 2011. – 440 с.
2. Арато Е. Громадянське суспільство: відродження та реконструкція концепції / Е. Арато, Дж. Коген // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / кер. авт. кол. С. Макеев. – К. : Політична думка, 1997. – 508 с.
3. Вінніков О. Ю. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство "Україна", 2012. – 80 с.
4. Громадські організації в Україні у 2008 році : стат. бюл. / Державний комітет статистики України. – К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2009. – 22 с.
5. Громадянське суспільство в сучасній Україні : специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 412 с.
6. Режим доступу : http://www.civicus.org/media/CSI_Germany_Country_Report_English.pdf.
7. Кафарська О. Б. Громадянська культура студентської молоді : навч. посіб. / О. Б. Кафарська, І. І. Припхан, Л. Б. Стручкова-Гуменна ; [за ред. В. І. Кафарського]. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 479 с.
8. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Джон Кін ; пер. з англ. – К. : КІС/АНОД, 2000. – 191 с.
9. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3–6.
10. Курас І. Ф. Українське суспільство на рубежі століть: утвердження реформаторського курсу / І. Ф. Курас // Вісник НАН України. – 2001. – № 2. – С. 23–29.
11. Кухта Б. Політична влада та її рішення / Б. Кухта. – Львів : ЦПД, 2006. – 240 с.
12. Марітен Ж. Нація, політичне суспільство, держава / Ж. Марітен // Консерватизм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 457–470.
13. Ортега-и-Гассет Х. Старая и новая политика / Хосе Ортега-и-Гассет // Полис. – 1992. – № 3. – С. 136–137.
14. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посіб. / [Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін.]. – К. : Либідь, 2008. – 440 с.
15. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
16. Реєстр громадських організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>.
17. Резник Ю. М. Гражданское общество как понятие / Ю. М. Резник // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 2. – С. 140–157.
18. Резник Ю. М. Гражданское общество как феномен цивилизации / Ю. М. Резник. – М. : Изд-во МГСУ "Союз", 1993. – Ч. 1 : Идея гражданского общества в социальной мысли. – 167 с.
19. Семенченко Ф. Г. Політична свобода як цінність суспільного розвитку / Ф. Г. Семенченко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2010. – Вип. 99. – С. 56–59. – (Серія "Філософія. Політологія").
20. Скрипнюк О. В. Методологічні питання розвитку громадянського суспільства на сучасному етапі / О. В. Скрипнюк // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності : матеріали Міжнар. наук. конф., 7 квіт. 2008 р., Київ / за ред. О. В. Скрипнюка. – К. : НДІ приватного права і підприємництва, 2008. – 324 с.

21. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
22. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002–2006 роки / підгот. Творчим центром Каунтерпарт ; Л. Паливода, О. Кікоть. – К. : Макрос, 2006. – 160 с.
23. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні : інститути, практики, цінності / В. Степаненко // Українське суспільство: 10 років незалежності ; [за ред. В. Ворони]. – К. : Ін-т соціол. НАН України, 2001. – С. 169–183.
24. Тихомиров Л. А. Критика демократии / Л. А. Тихомиров ; [вступ. стаття и комент. М. Б. Смолина]. – М. : Ред. журн. “Москва”, 1997. – 672 с.
25. Токовенко О. Політична реформа в сучасній Україні: спроба раціональної реконструкції / О. С. Токовенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 17. – С. 63–69.
26. Токвіль А. Про демократію в Америці / Алексіс де Токвіль ; пер. з фр. Г. Філіпчука, М. Москаленка. – К. : Вид. дім “Всесвіт”, 1999. – 590 с.
27. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / кер. авт. кол. М. Ф. Шевченко. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2001. – 173 с.
28. Фридрих К. Недоверие к конституции / К. Фридрих // Баталов Э. Я. Проблема демократии в политической мысли XX века. – М. : Прогресс-Традиция, 1999. – С. 54–64.
29. Ruble B. A. The City, Contested Identity, and Democratic Transition / B. A. Ruble // Demokratizatsia. The Journal of Post-Soviet Democratization. – 2001. – Spring. – Vol. 9. – № 2. – P. 174.
30. Thompson M. Cultural Theory / M. Thompson, R. Ellis, A. Wildavsky. – Westview Press : Boulder, 1990. – 296 p.
31. За даними індексу громадянського суспільства CIVICUS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.civicus.org/media/CSI_Germany_Country_Report_English.pdf.

Становление украинской государственности проходит через сложный процесс утверждения современных форм политических свобод. Стремясь определить степень развитости (не развитости) гражданского общества в Украине, необходимо дать ответы на такие актуальные вопросы: какие институты гражданского общества появились в Украине за период независимости, как государство взаимодействует с институтами гражданского общества, создает благоприятные условия для их существования, признает их автономию, как реагирует на их требования, как институты гражданского общества влияют своей деятельностью на изменения в общественном сознании и политической культуре.

Ключевые слова: гражданское общество, политические ценности, политические свободы, общественные организации, политические партии.

Formation of Ukrainian statehood goes through a complex process of approval of modern forms of political freedoms. In an effort to determine the degree of development (non-development) of civil society in Ukraine needs to provide answers to these pressing questions: what are the institutions of civil society emerged in Ukraine during the period of independence as a state interacts with civil society and creates favorable conditions for their existence, recognizes their autonomy, as responsive to their needs, as the institutions of civil society affect their activities to changes in public opinion and political culture.

Keywords: civil society, political values, political freedoms, civil society organizations and political parties.

УДК 342.6:32.019.5

ББК 67.301.011.12

Наталія Шотурма

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджується правовий механізм впливу громадськості на прийняття органами державної влади рішень у реалізації державної інформаційної політики в Україні. Розглядаються проблемні питання щодо дієвості основних правових документів, які регулюють взаємодію органів виконавчої влади та громадськості.

Ключові слова: громадянське суспільство, державна інформаційна політика, законодавство, органи виконавчої влади.

Український народ як носій суверенітету та єдине джерело влади в Україні здійснює свою владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Основний Закон України гарантує громадянам право бути слуханими і

Наталія Шотурма. Нормативно-правове забезпечення участі громадськості в процесі реалізації...
ні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевих і службових осіб цих органів [1]. Громадяни мають право звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з

© Шотурма Н., 2014
ні Конституцією та законами України, форми й види участі в управлінні державними справами. Водночас відсутність унормованих правових механізмів впливу громадськості на прийняття органами державної влади рішень у реалізації державної інформаційної політики створює передумови для існування чинників, які посилюють і так існуючі в суспільстві та державі корупційні ризики й загрози. Це, у свою чергу, зумовлює виникнення ряду проблем у сфері правового регулювання відносин громадян, інститутів громадянського суспільства й органів державної влади, які потребують нагального розв'язання [2]. Розбудова тісних комунікацій між державними органами та громадськістю покликана врятувати від негативних тенденцій у суспільстві, розвитку асоціальних процесів, некерованості на місцях.

Мета дослідження – з'ясувати необхідність удосконалення нормативно-правової бази взаємодії громадськості й органів виконавчої влади в процесі реалізації державної інформаційної політики.

Сьогодні в Україні проведено велику законотворчу роботу щодо забезпечення нормативно-правового становлення громадянського суспільства, законодавчо закладено необхідну для належного функціонування основу. До головних нормативних актів перш за все можна віднести Конституцію України, Закони України “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про об'єднання громадян”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення та радіомовлення”, “Про звернення громадян”, “Про органи самоорганізації населення”, “Про інформацію”, “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”, “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”, “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, “Про доступ до публічної інформації”.

Закони України доповнюють Укази Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади”, “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”, “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 2002, 2004 та 2005 років відповідно, “Про додаткові заходи щодо **забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики**”, “Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації”, “Про План заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні”.

Розуміючи необхідність законодавчого врегулювання пріоритетів взаємодії з інститутами громадянського суспільства, уряд розробив низку нормативно-правових актів стосовно забезпечення участі громадськості в процесі формування та реалізації державної інформаційної політики. За роки незалежності видано понад 20 відповідних постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України.

Основним документом цього напрямку є Укази Президента від 24 березня 2012 року “Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства”, “План організації виконання Указу Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 “Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства” від 19 квітня 2012 року, а також від 25 червня 2013 року № 342/2013 “Про

План заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні”.

Указом Президента України від 31 липня 2004 року № 854/2004 “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадян у формуванні та реалізації державної політики” пріоритетними завданнями місцевих органів виконавчої влади визнано створення ефективних організаційних і правових умов для всебічної реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, забезпечення відкритості діяльності органів виконавчої влади, урахування громадської думки в процесі підготовки й організації виконання їх рішень, підтримання постійного діалогу з усіма соціальними групами громадян, створення можливостей для вільного й об’єктивного висвітлення всіх процесів у цій сфері засобами масової інформації [3].

Такий підхід, з одного боку, сприяє задоволенню інтересів громадян щодо соціально-економічного розвитку територій, а з іншого, – органи публічної влади отримують демократичний інструмент визначення першочергових проблем розвитку територій, вирішення яких потребує підтримки держави.

Для ефективного виконання цих завдань органи державної влади, громадяни та їх об’єднання свій діалог і взаємодію повинні будувати не лише згідно зі встановленим правовим порядком, а й за принципами громадянського суспільства.

Постановою Кабінету Міністрів № 976 від 5 листопада 2008 року “Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади” передбачається механізм реагування органів виконавчої влади на письмові запити інститутів громадянського суспільства щодо проведення громадської експертизи [4]. Так, після отримання такого запиту орган виконавчої влади зобов’язаний видати наказ (розпорядження) про проведення громадської експертизи й заходів, пов’язаних з підготовкою матеріалів, з призначенням відповідальних осіб і висвітлення інформації про заходи, здійснені органом виконавчої влади, за допомогою веб-сайту органу виконавчої влади.

Постанова передбачає, що така форма взаємодії влади та громадськості є ефективнішою в порівнянні з участю інститутів громадянського суспільства в консультативно-дорадчих органах, висновки й рекомендації яких не мають обов’язкового характеру. Ще прозорішою та відкритішою співпраця між органами виконавчої влади й інститутами громадянського суспільства стала після впровадження можливості електронних звернень до органів виконавчої влади та систем контролю якості в цих органах, введення в дію “Закону про доступ до публічної інформації”, які дають можливість ефективної двосторонньої взаємодії між владою й громадськістю [5].

Для сприяння реалізації громадянами конституційного права брати участь в управлінні державними справами 3 листопада 2010 року затверджено постанову Кабінету Міністрів № 996 “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” [6], яка визначила максимально демократичний механізм формування консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р “Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні” визначено мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, завдання, спрямовані на їх досягнення, а також основні напрями, етапи й механізм реалізації цієї Стратегії з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 року [7]. Сформовано головні правові засади побудови інформаційного суспільства шляхом прийняття ряду нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства, створення інформаційних електронних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності на такі ресурси, гарантій і механізму доступу до публічної інформації, розвитку

електронного урядування та відкритого уряду, електронного документообігу, інформаційної безпеки тощо.

Наталія Шотурма. Нормативно-правове забезпечення участі громадськості в процесі реалізації...

бар'єри для громадської активності. Європейський суд з прав людини визнав чинний Закон України "Про об'єднання громадян" таким, що не відповідає Конвенції про захист прав людини.

Відсутні ефективні стимули для діяльності інститутів громадянського суспільства та їх підтримки з боку індивідуальних і корпоративних донорів. Доступ до державної фінансової підтримки має лише незначний відсоток організацій, які часто не є впливовими для процесу формування громадянського суспільства. Інститути громадянського суспільства загалом недостатньо залучені до здійснення заходів для вирішення завдань державної політики та практично не залучені до надання гарантованих державою соціальних послуг.

Такий стан справ вимагає проведення перегляду фактично всього законодавчого поля для інститутів громадянського суспільства з метою "перерегулювання" громадської діяльності.

Чинне законодавство встановлює штучні бар'єри для створення та діяльності інститутів громадянського суспільства:

- процедури реєстрації інститутів громадянського суспільства ускладнені на законодавчому рівні та на рівні адміністративної практики порівняно з процедурами реєстрації інших юридичних осіб;
- територія діяльності громадських і благодійних організацій штучно обмежена на законодавчому рівні існуванням територіальних статусів;
- громадські організації позбавлені права безпосередньо здійснювати невідчужувальну господарську діяльність для забезпечення реалізації своїх статутних цілей.

Податкове навантаження не стимулює діяльність інститутів громадянського суспільства та їх підтримку з боку індивідуальних і корпоративних донорів:

- перелік видів діяльності, сумісних із неприбутковим статусом, необґрунтовано обмежений, а критерії отримання інститутами суспільства статусу неприбуткових не визначені;
- одержання інститутами громадянського суспільства доходу в рамках основної діяльності у вигляді продажу товарів і послуг фактично неможливе;
- податкове законодавство є несприятливим для фізичних осіб як донорів інститутів громадянського суспільства;
- для інститутів громадянського суспільства надходження, у тому числі бюджетні, від платних соціальних послуг оподатковуються на загальних засадах, а отримання таких коштів може бути підставою для втрати неприбуткового статусу.

Потенціал інститутів громадянського суспільства щодо надання державі консультативних послуг та надання гарантованих державою соціальних послуг населенню не використовується:

- високі вимоги стосовно фінансових гарантій роблять умови участі в державних закупівлях надто обтяжливими для інститутів громадянського суспільства;
- конкуренція між інститутами громадянського суспільства та державними й комунальними установами щодо надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів штучно обмежена;
- для інститутів громадянського суспільства не передбачено державної підтримки соціальних гарантій, професійної підготовки соціальних працівників та інших кадрів, які надають соціальні послуги.

Механізми участі громадськості у формуванні та реалізації державної інформаційної політики на всіх рівнях не забезпечують ефективного залучення громадян:

- відсутнє навчально-методичне й організаційне забезпечення діяльності органів влади щодо залучення громадськості до формування та реалізації державної інформаційної політики;

- відсутня практика системного залучення інститутів громадянського суспільства до здійснення заходів на виконання завдань державної інформаційної політики;

- процедури місцевої демократії, зокрема громадських слухань, загальних зборів громадян за місцем проживання, місцевих ініціатив тощо, не врегульовані й не доступні більшості населення України.

Державна інформаційна політика сприяння розвитку громадянського суспільства не має належного інституційного забезпечення:

- механізм координації виконання політики різними органами виконавчої влади та між різними структурними підрозділами в межах одного органу відсутній;

- не передбачено також жодного спеціального фінансування для здійснення заходів державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства;

- відсутній механізм представлення інтересів розвитку громадянського суспільства під час формування державної інформаційної політики в гуманітарній, соціальній та інших дотичних сферах.

Дослідивши питання нормативно-правової бази взаємодії громадськості й органів виконавчої влади в реалізації державної інформаційної політики, можна зробити висновок, що процес реформування системи державного управління в Україні наближає інститут політичної участі громадян до світових та європейських стандартів. Позитивною тенденцією є постійний розвиток і вдосконалення нормативної бази в цьому напрямі, що підтверджується врегулюванням процедури консультацій з громадськістю, уточненням порядку формування та діяльності громадських рад, стандартизації діяльності органів державної влади.

З огляду на зазначене необхідно:

- удосконалити нормативно-правову базу з питань забезпечення розвитку інформаційної сфери та прискорити її адаптацію до європейських правових норм і стандартів;

- забезпечити належну координацію дій усіх заінтересованих суб'єктів під час запровадження інструментів е-демократії;

- удосконалити інституціональний механізм формування, координації та здійснення контролю за виконанням завдань розбудови інформаційного суспільства;

- підвищити рівень інформаційної представленості України в інтернет-просторі та присутності в ньому українських інформаційних ресурсів;

- забезпечити прийняття системних державних рішень, спрямованих на стимулювання створення національних інноваційних структур (центрів, наукових парків і технопарків) для розроблення конкурентоспроможних вітчизняних інформаційно-комунікаційних технологій;

- підвищити на державному рівні значущість українського сегмента Інтернету як одного з найважливіших інструментів розвитку інформаційного суспільства та конкурентоспроможності держави.

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Розпорядження КМУ від 22 квітня 2009 р. № 448-р “Про схвалення Концепції проекту Закону України “Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448-2009-%D1%80>.
3. Указ Президента України від 31 липня 2004 року № 854 “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/854/2004>.

4. Постанова КМУ від 5 листопада 2008 р. № 976 “Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.
5. Закон України “Про доступ до публічної інформації” від 13.01.2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

Наталія Шотурма. Нормативно-правове забезпечення участі громадськості в процесі реалізації...
... та реалізації державної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.

7. Розпорядження КМУ від 15 травня 2013 р. № 386-р “Про схвалення Стратегії інформаційного суспільства в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>.

Исследуется правовой механизм влияния общественности на принятие органами государственной власти решений в реализации государственной информационной политики в Украине. Рассматриваются проблемные вопросы действенности основных правовых документов, регулирующих взаимодействие органов исполнительной власти и общественности.

Ключевые слова: гражданское общество, государственная информационная политика, законодательство, органы исполнительной власти.

The article examines the legal mechanism for public influence on decision-making by public authorities in the implementation of state information policy in Ukraine. Consider issues about the effectiveness of the basic legal documents governing the cooperation between the executive authorities and the public.

Keywords: civil society, state information policy, legislation, the executive authorities.

УДК 323.17**ББК 66.5****Наталія Марчук****ПОЛІТИЗАЦІЯ РУСИНЬСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВНУТРІШНІ УМОВИ,
ПРИЧИНИ, ЧИННИКИ**

Розглядаються внутрішні умови процесу політизації русинської ідентичності. Аргументуються політичні та соціально-економічні чинники активізації русинського питання на території Закарпаття.

Ключові слова: політизація ідентичності, русини, політичні чинники, соціально-економічні чинники.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вивчення та врахування в практиці сучасного державного будівництва й державної політики феномену русинської ідентичності як складової процесів, які впливають на політичні відносини в країні, стан і динаміку індивідуальної та групової свідомості її громадян.

Вітчизняні дослідники розглядають функціонування етнонаціональної сфери в межах нового наукового напрямку – етнодержавознавства. Усебічний аналіз сучасного етнонаціонального розвитку України, осмислення етнокультурного розвитку в контексті життєдіяльності особистості й нації здійснено в працях О.Антонюка, І.Варзаря, В.Горбатенка, В.Євтуха, І.Кресіної, І.Кураса, А.Леонів, Л.Нагорної, В.Наулка, П.Надолішнього, М.Панчука, В.Панібудьласки, Ю.Римаренка, Ф.Рудича та ін.

За останні роки історія, традиційна матеріальна й духовна культура русинів були об'єктом досліджень українських учених. Проте проблеми ідентифікації русинів, стан етнічності, особливості етнокультурних самоідентифікацій, політичних чинників, зумовлених докорінними перетвореннями українського суспільства, залишаються мало-дослідженими. Усе це зумовило мету й завдання дослідження.

Корені проблеми русинства – у національній самосвідомості, ідентифікації себе з тим чи іншим етносом, в історичних витоках і культурних традиціях. Недалекоглядно також заперечувати право частини громадян ідентифікувати себе з тією чи іншою етнічною спільнотою, тим більше, якщо територія її проживання межує з ЄС, де так уважно ставляться до національних меншин та їхніх проблем.

Політизації русинської ідентичності сприяли внутрішні умови. Друга половина 1980-х років ознаменувалася тенденцією до посилення етнічної ідентифікації. Повернення до власної історії, посилення впевненості в можливості відродження національної державності спричиняло в титульних етносах республік покликання до суверенного й самостійного розвитку, загострювало відносини з іноетнічним населенням, передовсім з росіянами як представниками найбільш численної і впливової нації, і навіть призводило до протистояння на ґрунті незбігу етнонаціональних інтересів [1, с.159]. У той час український національний рух не мав достатньої єдності, був послаблений регіонально-політичними суперечностями. В умовах загальнодержавної економічної кризи посилювалися регіональні тенденції самовиживання, які загострювали національні відносини, стимулювали антиукраїнські, насамперед антиукраїнськомовні настрої. Нарешті, владно-політична еліта УРСР періоду 1980–1990-х років не мала необхідного досвіду законотворення з національних питань і вирішення проблем функціонування поліетнічної держави. Правові акти СРСР та України того часу лише побіжно торкалися проблем національних відносин. Прийняті закони та інші нормативно-правові акти декларативно проголошували добрі стосунки між етнонаціональними спільнотами, але не закладали необхідних для цього юридичних норм. Відповідно, у час політичного вибору на початку 90-х рр. на Закарпатті склалися сприятливі умови для ренесансу русинського руху.

Важливим чинником, що зумовив політизацію русинської ідентичності, був той факт, що керівництво області також виборювало дедалі ширші елементи самоврядуван-

ня. Так, 19 червня 1990 р. було прийнято протокольне рішення “Про переведення Закарпатської області на засади господарсько-економічної самостійності і самоврядування”, коли “... вся сукупність питань, що безпосередньо торкаються забезпечення життєдіяльності населення, повинні вирішуватись на місцях, а... народногосподарські потреби Закарпатської області фінансуються за рахунок доходів, формуються на її території” [2].

Наступним чинником порушення зазначеної проблематики було створення та діяльність сепаратистськи налаштованих громадських організацій русинів. Так, отримавши схвалення своїх сепаратистських дій і співпрацю з ними обласної влади, Товариство карпатських русинів активізувало роботу. Відповідно, у “Зверненні до населення Закарпатської області” указувалося на окремішність русинського народу, який не є частиною жодного східнослов'янського етносу. 29 вересня 1990 р. товариство опублікувало “Декларацію Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки”, суть якої зводилася до того, щоб повернути Закарпаття до рівня жовтня 1938 р., коли воно за мюнхенською змовою стало автономним краєм у складі федеративної держави чехів і словаків [3, с.100].

Епіцентром етнополітичних суперечок на Закарпатті 1990–1992 рр. стала Закарпатська обласна Рада народних депутатів. Унаслідок серпневих подій 1991 р. змінилася політична обстановка в Закарпатті. VI позачергова сесія Ужгородської міської Ради народних депутатів 19 серпня засудила дії нечисленних сепаратистськи налаштованих жителів Закарпаття як такі, що “... суперечать законам та іншим державним актам СРСР та Української РСР” [4]. Незважаючи на те, що дії ужгородських депутатів викликали критику з боку обласного керівництва, уже 23 серпня в Ужгороді міська Рада провела багатолюдний мітинг, у резолюції якого наголошувалося на розпуску Закарпатської обласної Ради, деяких районних Рад, що підтримали хунту, а також забороні обкому КПУ. А 30 серпня 1991 р. Указом Президії Верховної Ради України “Про заборону діяльності Компартії України” було припинено монополію політичної влади однієї партії.

Процесу політизації русинської ідентичності сприяла політична ситуація в Закарпатті, яка була вкрай напруженою. До сесії обласної Ради була надіслана заява демократичних сил Хустщини, у якій указувалося на недоцільності чи навіть провокаційності питання автономії області в даній політичній ситуації [5, с.125]. Водночас сесія Мукачівської міської Ради 27 серпня 1991 р. вирішила просити Закарпатську обласну Раду народних депутатів прийняти рішення про проголошення області “Закарпатським автономним краєм України” та із цього приводу провести обласний референдум. А вже згідно з рішенням від 14 вересня 1991 р. “Про підтримку ініціативи Мукачівської міської Ради народних депутатів про проголошення Закарпатської області Закарпатським автономним краєм” Мукачівською районною Радою було прийнято рішення пропонувати обласній Раді проголосити область “...Подкарпатським автономним краєм з правами автономної республіки”. Депутатам районної Ради пропонувалося провести роз'яснювальну роботу на виборчих округах щодо устрою “багатонаціонального автономного краю” [5, с.130].

У такий час представники націонал-патріотичного блоку виступали за соборність Української держави. Закарпатська обласна організація Народного руху України разом з іншими українськими політичними партіями та громадськими об'єднаннями організовували мітинги, різного роду протести, аж до голодування. Першого жовтня 1991 року національний прапор українського народу був установлений на будинку обласної Ради. Хоча кандидат на посаду Президента України Левко Лук'яненко змалював перспективу незалежної України, усе ж русини не прислухалися до думки більшості, і член виконкому Товариства карпатських русинів І.Калабішка заявив, що “русини є, були і будуть!”, виступив за автономію й повернення національності “русин” [3, с.101]. Політизації питання русинської ідентичності всіляко сприяла постпартійна номенклатура, яка зуміла мобілізувати населення краю, вдало використовуючи регіональний патріотизм закарпатців.

Ідеї політизації русинської ідентичності, окремішності закарпатців підтримували як уже створені русинські організації (Підкарпатська республіканська партія, Демократична ліга національностей та Асоціація нерадикальних демократів), так і новостворені організації неорусинського спрямування, що активно пропагували перспективу самоврядності.

Український учений-політолог Май Панчук відмічає, що русинський рух, реанімований у всіх країнах, де проживають українці-русини, постає ніби відповідно до жорстко контрольованого плану, а русинські організації виникають здебільшого за один 1990 рік: Товариство підкарпатських русинів у Закарпатті (лютий 1990 р.), Русинська Оброда у Меджилабірцях (Чехословаччина, березень 1990 р.), Товаришення лемків у Легниці (Польща, квітень 1990 р.), Об'єднання приятелів Прикарпатської Русі в Празі (жовтень 1990 р.), Руска Матка у Воєводині (грудень 1990 р.) та ін. [1]. Так, 17 лютого 1990 року в Ужгороді відбулося установче зібрання обласного культурно-освітнього Товариства підкарпатських русинів (ТПР), статут якого визначав різні напрями культурно-освітньої діяльності: збирання фольклору, дослідження русинської мови, історії тощо. Було сформовано правління організації на чолі з М.Томчанієм. Разом із ним до складу правління з 25 осіб були обрані К.Балог, П.Годьмаш, П.Кампов, М.Михальова, Б.Сливка, І.Турияниця, В.Фединишинець та ін.

Посиленню політизації русинського руху сприяло керівництво Закарпатської області, яке продовжувало заохочувати сепаратистські намагання. Для цього окремі чиновники застосовували технології маніпулювання національною свідомістю. Щоб мати вагомі аргументи для активніших дій, було організовано проведення волевиявлення жителів Закарпаття, які згодом стануть основним мотивом домагання обласним керівництвом внесення змін і доповнень до Конституції України. На VIII позачерговій сесії 20 листопада 1991 р. дискутувалося формулювання статусу Закарпаття. У тексті бюлетеня для голосування запропоновано замінити слово “автономія” на “самоврядна адміністративна територія”, як і було узгоджено на зустрічі з кандидатом у Президенти Л.Кравчуком. Таким чином, текст (пункт 3 рішення від 31 жовтня) було сформульовано так: “Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало з закріпленням у Конституції України статус спеціальної самоврядної адміністративної території як суб'єкта в складі незалежної України і не входило в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?” [5, 321]. Результати голосування засвідчили переконливу орієнтацію закарпатців на українську державність. За незалежність України проголосувало 92,6% виборців, а 60% віддали свій голос за першого Президента України Л.Кравчука. Переважна більшість населення висловилися за статус Закарпаття як спеціальної самоврядної адміністративної території. Однак такі настрої населення були зумовлені широко обговорюваною на той час концепцією адміністративно-територіальної реформи. Одним з її варіантів передбачалось об'єднання Закарпатської й Львівської областей, звичайно, із центром у Львові.

Отже, партійно-номенклатурна еліта вміло застосувала прагнення жителів Закарпаття, зокрема русинів, до своєї ідентичності, а населення Закарпаття тільки сприйняло ту лінію, яку вміло їм нав'язували в протистоянні з новою демократичною, націонал-патріотичною силою.

Процесу політизації русинського питання протистояла участь прогресивно налаштованих громадських організацій області, таких як Закарпатське обласне товариство української мови ім. Т.Шевченка, Закарпатська обласна організація Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т.Шевченка, що вели роз'яснювальну роботу та рекомендували не піддаватися на такого роду провокації [3, с. 92]. Однак на хвилі етнічного ренесансу може виникати етнічний націоналізм, і лідери, які його сповідують, нерідко виступають за створення територіальних автономій, а інколи й за відокремлення. Тут важливо не ототожнювати прагнення здобути умови для всебічного етнокультурного розвитку з нагнітанням політичної істерії.

Ідеологи неорусинства та представники нечисленних русинських громадських організацій ще сьогодні продовжують у своїх заявах і деклараціях домагатися визнання русинів Закарпаття окремим народом. На Закарпатті ж таким чином було реабілітовано політичне русинство. В умовах розвалу СРСР це прислужилося тим політичним силам, які сповідували партикулярні інтереси й роздмухували сепаратистські настрої серед населення області. Так провокувалося напруження міжетнічних стосунків та становлення ситуативно спровокованого “політичного русинства”.

Важливим чинником ренесансу русинської ідентичності слід вважати конструктивістську діяльність етнічних лідерів. Історичний досвід та етносоціологічні дослідження свідчать, що результативні лідери могли мобілізувати маси лише в тому разі, якщо були відповідні передумови, якщо група усвідомлювала конкретні інтереси, декларовані лідерами. З урахуванням цих обставин та уявлень про роль етнічних лідерів пріоритетними в процесі наших подальших досліджень є виявлення історичних, соціальних, політичних, економічних і соціально-психологічних передумов, що можуть стати маркерами їхньої діяльності. В основу конструктивістського підходу до узагальнення діяльності етнічних лідерів покладено тезу, що для етнічного самовизначення необхідна не тільки наявність природних ознак, а й певні ідеологічні конструкції, які породжуються свідомою діяльністю інтелектуальної еліти – письменників, учених, політиків. Етнічність як почуття спільності зі своїм народом стає знаряддям досягнення вузьким колом лідерів здебільшого особистих, інколи навіть сумнівних цілей. Історична практика свідчить переважно про перекручення первинних цілей лідерів національного руху в процесі реалізації їх доктрин.

На Закарпатті час від часу активісти так званого “політичного русинства” активізують свою діяльність, і це спричинює загострення етнополітичної ситуації в Україні. Теоретичною підставою бажаної окремими русинськими лідерами автономізації є напрацювання про окремішність русинів Павла-Роберта Магочія, до окремих зі своїх публікацій він навіть додає карту їхньої батьківщини – “Русинія”. Розроблена П.-Р.Магочієм “програма захисту русинів” шляхом тиску міжнародної громадськості на урядові кола України, поглиблення розколу українських громад у сусідніх країнах і створення автономної республіки Підкарпатська Русь до останнього часу обговорювалась і доповнювалась на світових конгресах русинів. В Україні П.-Р.Магочія вважають духовним лідером і промоутером сепаратистськи налаштованих так званих карпаторосів, що ідентифікують себе окремим, четвертим після росіян, українців та білорусів східнослов'янським народом, таким собі “народом нізвідки”.

Вісімнадцятого вересня 2012 року в Івано-Франківську відбулася презентація нової книжки Павла-Роберта Магочія “Україна: історія її земель та народів” (працю вже двічі було видано англійською, презентувався переклад другого, суттєво переробленого порівняно з першим виданням) [6], що була опублікована в Ужгороді у видавництві Валерія Падяка. Щодо нової своєї праці, автор визнає, що, “досліджуючи історичні факти, що лягли в її основу, виходив із того, що українці не є єдиним корінним народом України. Поряд з ними корінними народами є також поляки, євреї, карпатороси тощо. Можливо, саме тому принципово відмовився від вживання у своїй науковій розвідці термінів “національні меншини” та “титульна нація”, бо переконаний, що ХХІ століття не є століттям національних держав. Цю думку вперше оприлюднив у своїй статті “Кінець національних держав” ще наприкінці 80-х років минулого століття...” У контексті сказаного виникає запитання: чому він надає стільки уваги національному питанню, якщо є таким “космополітом”? Під час презентації своєї нової книжки для українських читачів п. Магочій словом не обмовився про те, що є не тільки почесним головою “Общества подкарпатских русинов”, зареєстрованого 20 лютого 1990 року за прямою вказівкою Закарпатського обкому КПУ, а й ідеологом політичного неорусинства, покликано-го послабити та дезінтегрувати український народ у період розпаду СРСР.

Варто зазначити, що під час презентації книжки “Україна: історія її земель та народів” в Івано-Франківську професор П.-Р.Магочій був не вельми багатослівним. Парируючи доволі делікатні запитання науковців Володимира Кафарського, Володимира Великочия та Івана Монолатія про не зовсім наукове обґрунтування існування карпаторусинського народу, гість із Торонто лише сказав: “Чому маленька спільнота люксембуржців на заході Європи має право на свою національну самоідентифікацію, а карпаторусинам, які компактно проживають у самісінькому центрі цього континенту, ви у такому праві відмовляєте?..” Отож тезу про “постнаціональний світ” професор застосовує вибірково. Не було відповіді й на запитання про політичне русинство, до якого президент Світового конгресу русинів має якнайбезпосереднішу причетність, і про його ставлення до діяльності свого давнього приятеля – священика УПЦ Московського патріархату з Ужгорода отця Д.Сидора, який закликав українську владу повернути Закарпаттю статус автономної республіки та публічно заявляв про нібито насильницьку українізацію карпаторусинів, яких після приєднання цієї області до СРСР документально ідентифікували як українців.

Громадськість Івано-Франківська не залишилася осторонь такого стану речей і голова Івано-Франківської міської організації Націоналістичного руху України засудив виступи проти цілісності України в офіційному листі на ім'я голови обласної Ради п. О.Сича, голови ОДА М.Вишиванюка, керівника СБУ по Івано-Франківській області п. Г.Грищенка, прокурора О.Каліфіцького та ректора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника І.Цепенди, у якому вимагав від влади “дати правову оцінку діям” організаторів презентації, бо “саме із таких “незначних”, як на перший погляд, так званих наукових презентацій і досліджень запускаються сценарії братовбивчих воєн та конфліктів і закликав владу Івано-Франківської області оголосити п. Магочія персоною нон-грата в Івано-Франківську.

Такі ж презентації відбулися на історичному факультеті Київського національного університету ім. Т.Шевченка, в Українському католицькому університеті у Львові та інших наукових установах України. Зокрема, у Львові професор Магочій говорив, що видання є першою історією України: “Дотепер, по суті, всі існуючі історії України мали помилку в назві, оскільки вони насправді є історіями українського народу, але не історіями території, яку охоплює сучасна держава Україна. Саме в цьому сенсі ця книга є першою історією України, яка намагається змалювати розвиток всіх народів та культур, які коли-небудь проживали в Україні”. У своїй книзі він розглядає росіян, поляків, євреїв та представників інших народів як невід’ємну частину української історії, а не як супротивників етнічних українців в їх власній віковій боротьбі за національне визволення. Присутні не погоджувалися з думкою Магочія, зокрема, у дискусії історик Ігор Сковчиляс зауважив, що “поліетнічна історія є чимось новим і несподіваним для українського суспільства. Професійне середовище загалом не готове до сприйняття цього нового бачення історії України.

Проте на сайті видавництва та в різного роду ЗМІ ознайомлення з книжкою П.-Р.Магочія подається як грандіозний всеукраїнський тур, під час якого видавництво презентувало в чотирнадцяти наукових центрах на сході, півдні, у центрі та на заході держави нове видання. Подавалися також неправдиві відомості, що презентації наукового видання, що відбулися за участю автора, а також керівництва інституцій – ректорів і проректорів, завідувачів кафедр, провідних фахівців – пройшли на високому рівні в університетах та інститутах Харкова, Полтави, Запоріжжя, Миколаєва, Одеси, Львова, Острога, Києва, Сімферополя, Чернівців, Івано-Франківська та Ужгорода й зібрали чималу аудиторію шанувальників історії, супроводжувались увагою місцевої преси, радіо та телебачення. Однак про суть справжніх дискусій на зустрічах з П.-Р.Магочієм не повідомляється.

Іншим активним діячем політичного русинства на Закарпатті в сучасності є настоятель кафедрального храму Української православної церкви Московського патріархату о. Д.Сидор, голова Сойму підкарпатських русинів та ініціатор заснування Європейського конгресу підкарпатських русинів. Він виявився не лише “реалізатором” ідеологічних і політичних концепцій П.Магочія та Івана Попа, але перевершив їх і довів до крайнього радикалізму й абсурдності. Так, 28 жовтня 2008 року він скликав у Мукачевому II Європейський конгрес підкарпатських русинів. Делегати конгресу дали урядові України ультиматум: якщо він до 1 грудня 2008 року не надасть русинам автономію, то вони проголосять самостійну державу – “Республіку Підкарпатська Русь” під “покровительством Росії” [7, с.354]. Оскільки уряд України не виконав ультиматуму, його автори й справді 2 грудня 2008 року проголосили Закарпатську область України самостійною державою з її самозваним урядом, парламентом, міністрами, депутатами, державним гербом, гімном тощо.

Отець Д.Сидор визнає, що був одним з організаторів проведення 25 жовтня 2008 року в м. Мукачеве II Європейського конгресу підкарпатських русинів, на якому було прийнято звернення до Закарпатської обласної Ради й офіційного Києва реалізувати результати Всеукраїнського референдуму. Управління СБУ в Закарпатській області порушило 5 листопада 2008 року проти нього кримінальну справу № 499 за ознаками злочину, передбаченого ст.110 КК України, – заклики до відокремлення Закарпаття від України. Справа № 499 у вересні 2009 року була направлена до Закарпатського апеляційного суду, який ще в травні 2011 року повністю її розглянув, однак вирок не був винесений. Поки кримінальна справа не мала завершення, о. Д.Сидор і далі давав антиукраїнські інтерв'ю закордонним засобам масової інформації, а в них відверто говорив, що Україна повинна розпастися й на її руїнах мають виникнути нові держави, передовсім “Підкарпатська Русь”. Проте кримінальна справа завершилася вирокком Апеляційного суду Закарпатської області щодо русинського сепаратиста Д.Сидора – три роки позбавлення волі з призначенням іспитового терміну на два роки й зобов'язанням не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу виконавчої інспекції [9, р.255].

Незважаючи на те, що лідери русинського руху досить активно й агресивно поширюють свої плани та намагаються втілити амбіції, більшість українців-русинів Закарпаття нейтрально сприймають ці намагання. Загалом невисока активність русинів у змаганнях за підвищення свого політико-правового статусу, за доступ до владних ресурсів пояснюється відсутністю специфічних інтересів і потреб, на ґрунті яких могли б виникнути непримиренні протиріччя. Адже традиційно саме через особливий статус і гарантований ним доступ до влади етногрупи намагаються забезпечити свій інтерес. Статусний конфлікт майже завжди є логічним продовженням ресурсного конфлікту, засобом реалізації прагматичного інтересу. Політична діяльність, що проводиться в цьому напрямі керівниками окремих національних громадських об'єднань України, є більше виявом їхніх персональних інтересів, ніж інтересів відповідних спільнот. Проблема групового статусу актуалізується організованими структурами та лідерами передовсім тих груп, для яких особливо гостро стоїть забезпечення матеріальних потреб, а оскільки в проблеми “політичного русинства” немає прямої залежності між матеріально-ресурсними інтересами етнічної спільноти та її статусом, статусний конфлікт не відбувається. Тому й має місце провал “політичного русинства”, лідери якого пропагують серед закарпатських русинів тезу про їхню неукраїнську ідентичність і вимоги надання на цій підставі Закарпаттю статусу автономії.

А поліетнічність усіх регіонів України дає підстави для вибору однієї з двох можливостей найповнішого задоволення потреб етнічних меншин – за територіальним і за персональним принципом. Певні натяки на реалізацію такої моделі політики останнім

часом можна помітити в нашому суспільно-політичному житті. Сучасне політичне русинство – це штучно інспірована провокація, спрямована на роздмухування міжнаціонального конфлікту з урахуванням геополітичного фактора.

Серед соціально-економічних чинників політизації питання про русинську ідентичність можна виокремити прагнення до економічної самостійності. Однак ані за рахунок транзиту газу, ані туристичний потенціал, ані лікувальний, ані використання лісових масивів не можуть забезпечити Закарпаттю самостійне існування. Іншим чинником загострення русинського питання є вимога жителів вільної економічної зони й участі Закарпаття в проекті Карпатського Єврорегіону.

Таким чином, можемо констатувати, що до політичних чинників актуалізації питання про русинську ідентичність можна віднести: створення громадських організацій на території Закарпаття; активну політичну діяльність русинських рухів поза межами краю; сприяння автономістським прагненням частини русинів на референдумі 1 грудня 1991 р.; можливість створення політичних партій і популістські заклики їх лідерів (наприклад, утворення в 1993 р. Тимчасового уряду Підкарпатської Русі). Чи не найголовнішим чинником провокування русинського питання стало лояльне ставлення до сепаратистських прагнень органів місцевого самоврядування, зокрема, Закарпатської обласної Ради (приміром, неодноразові звернення до Верховної Ради України з вимогами визнати національність “русин”) і Закарпатської державної адміністрації (ініціативи голови облдержадміністрації В.Балоги були спрямовані на консолідацію та пожвавлення сепаратистського руху). Також важливим чинником загострення цієї проблеми є асимілятивна політика держав-сусідів, де живуть русини-українці, а саме: Польщі, Румунії, Чехії, колишньої Югославії, Молдови.

1. Панчук М. До питання політичного русинства / М. І. Панчук // Віче. – 2010. – С. 159.
2. Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації, ф. 195, оп. 14, спр. І. Засідання IV сесії обласної Ради народних депутатів XXI скликання від 18 грудня 1990 р., 251 арк.
3. Марчук Н. В. Політизація діяльності громадських організацій етнічних меншин як чинник етноконфліктних ситуацій / Н. В. Марчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – Вип. 41 – (Підсерія “Курасівські читання”). – С. 90–102.
4. До Верховної Ради Української РСР, до громадян Ужгорода : Звернення позачергової сесії Ужгородської міської Ради народних депутатів // Карпатський край. – 1991. – 21 серп. – С. 2.
5. Закарпаття 1919–2009 років : історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання) / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. – Ужгород : Поліграфцентр “Ліра”, 2010. – 720 с.
6. Магочі П.-Р. Україна: історія її земель та народів / П.-Р. Магочі. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. – 620 с.
7. Закарпаття в етнополітичному вимірі / кер. авт. кол. М. Панчук. – К. : ІПЕД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
8. Майборода О. Нас поки рятує те, що від Закарпаття до Росії дуже велика відстань / О. Майборода // Український журнал. – 2009. – № 1.
9. Marchuk N. Nacionalna samosvijest u kontekstu nastanka ukrajinske politicke nacije / N. Marchuk // Zakarpats'ka Ukrajinna : povijest – tradicija – identitet. – Zagreb, 2013. – P. 251–263.

Рассматриваются внутренние условия процесса политизации русинской идентичности. Аргументируются политические и социально-экономические факторы активизации русинского вопроса на территории Закарпаття.

Ключевые слова: политизация идентичности, русины, политические факторы, социально-экономические факторы.

The article describes the internal conditions of the process of politicization of rusyn identity, actual political and socio-economic factors of enhance rusyn question in Transcarpathia.

Keywords: the politicization of identity, ruthenians, political factors, socio-economic factors.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В настоящее время образование, особенно высшее, рассматривается как один из главных факторов социального и экономического прогресса. Становление молодежи в постсоветском пространстве пришлось на годы социально-экономической, идеологической и культурной перестройки. Проведенные реформы, интернационализация и глобализация в сфере образования обусловили возникновение целого ряда объективных и субъективных трудностей. Стремление занять достойное место на международной арене вызвало повышение внимания к проблемам подготовки кадров. Необходимым условием преодоления системного кризиса образования является восстановление в образовательном процессе доминанты духовных ценностей.

Ключевые слова: *постсоветское пространство, образовательная система, проблемы, перспективы.*

“Человеческий капитал – наиболее ценный ресурс, гораздо более важный, чем природные ресурсы или накопленное богатство”. Д.Грейсон

Общеизвестно, что в современном мире лидирующее положение занимает та страна, которая обладает кадрами высокой квалификации. Поэтому в настоящее время образование, особенно высшее, как важный социальный и духовный институт общества, рассматривается как один из главных факторов социального, экономического прогресса и человеческого потенциала страны. В современном обществе эффективна лишь такая система образования, которая формирует в обучаемых способность к проективной детерминации будущего, веру в себя и свои профессиональные способности [13].

Становление молодежи в постсоветском пространстве пришлось на годы социально-экономической, идеологической и культурной перестройки. Учитывая мировую тенденцию к глобализации и интернационализации, образование стало переходить из разряда национальных приоритетов в приоритеты мирового масштаба. Стремление занять достойное место на международной арене обусловило повышение внимания к проблемам подготовки кадров, которые способны эффективно работать в изменившихся условиях глобального рынка. В настоящее время в этих странах постоянно внедряются комплексные проекты модернизации образования. В современных образовательных учреждениях стал привычным термин “инновация”. В соответствии с различными международными программами и соглашениями происходит систематический обмен опытом, готовятся межправительственные рекомендации по взаимному признанию действительности национальных документов о получении образования, дипломов и ученых степеней, активно реализуется обмен студентами и педагогами, интернационализация учебных программ, критериев оценки и экспорт образовательных услуг [4].

Основным противоречием современного мира является противоречие между силами интеграции, гомогенизации, унификации и силами идентичности личности. В советский период учебные заведения, как правило, исполняли только заказ государства, в то время как вузы должны выполнять желания общества, родителей и независимых субъектов образования и способствовать становлению гражданского общества. Механическое копирование зарубежной практики, переход к рыночной экономике, бурный темп жизни и искусственная гиперболизация недостатков национальной образовательной системы в корне изменили то, что еще недавно казалось незыблемым. “Старые” ценности сменили новые, в том числе и ценности в сфере образования. Несмотря на достигнутые результаты, на практике инновации в образовательной системе во многих вузах часто приобретают характер инновационных барьеров, которые содержат риски

дестабилизации привычной педагогической деятельности. Одной из главных причин проблем, наблюдаемых в системе образования, стало снижение финансирования этой системы и перевод на платную форму. Кадровый состав многих университетов сосредоточился на своей, второстепенной по значимости, организационной деятельности, что со временем привело к развитию бюрократии и формализма. Снижился социальный имидж преподавательского состава. При всей позитивности и важности установок и технологий адаптации молодого поколения к реалиям глобализирующегося мира при выборе воспитательной концепции нельзя забывать о необходимости поддержки идентичности личности. Интернационализация экономики обусловила интенсивное распространение экономического подхода, который связывает образование лишь с его социально-экономической функцией. В таком обществе, особенно в условиях кардинальных изменений и усложнений политической, общественной и культурной жизни, человека воспринимают не как личность, а как хорошо или плохо исполняющую свою работу часть системы. Глобальный технократизм как принцип деятельности и метод мышления индустриального общества дегуманизировали социальные отношения и существенно изменили функции образования [11, с.19].

Детального рассмотрения заслуживает существующая в образовательной системе тенденция специализации. С ростом объема знаний возросла и потребность в специализации. Несмотря на то, что специалист, безусловно, главный компонент прогресса, нельзя забывать, что творческое начало очень редко стимулируется узостью и что тенденция специализации ведет к дроблению образования и формированию мозаичного мышления. Только объемное и системное образование является основой чувства собственного достоинства, уверенности в себе и делает человека образованным [2; 9]. Необходимо отметить, что при коммерциализации образовательной деятельности доминирующее внимание в системе образования уделяется результатам обучения, в связи с чем процесс формирования духовно-ценностной мотивации отходит на задний план. Духовные потребности формируются и развиваются в процессе социализации личности. Духовная сфера жизни общества обеспечивает хранение, производство и распространение нравственных, эстетических, научных, правовых и иных ценностей. Рыночные реформы вызвали духовный кризис, который проявился в разрыве единства образования и духовности. Нарушения этой взаимосвязи вызвали утрату нравственных ориентиров, что обусловило духовную, культурную и социальную деградацию общества [10]. Получение знаний рассматривается не как источник духовного роста личности, а как основа карьерного и потребительского роста. Разрыв единства духовности и образования вызвал кризис и дисфункцию системы образования, прагматизацию и утилитаризацию взаимодействий учащихся с преподавательским составом, рост контркультурных ориентаций, процессы дезинтеграции, распространение антисоциальных представлений, нигилизм молодежи и появление так называемых жертв социализации – конформистов и дезадаптированных личностей.

Поэтому у молодежи в постсоветском пространстве, желающей реализовать себя в современном обществе, сталкиваясь с последствиями проведенных реформ и перспективами интернационализации и глобализации, постоянно возникает целый ряд объективных и субъективных трудностей. При обучении в высшем учебном заведении жизнь большинства студентов наполнена напряжением, волнениями, получение высшего образования осуществляется под воздействием больших психических – информационных, эмоциональных и сенсорных нагрузок, которые требуют детального анализа и поиска оптимальных путей их разрешения. В связи с этим страны постсоветской системы при ориентации на мировые стандарты, в процессе модернизации образовательной системы, должны детально изучить как проблемы, так и достижения других стран в пе-

Марина Шакарашвили, Мзия Катамадзе. Проблемы и перспективы образовательной системы...

собственный опыт и положительные стороны национальной образовательной системы.

Кризис системы образования в современном обществе нельзя преодолеть без осмысления понятия ценность образования. В настоящее время эффективно реализовать свою функцию учебные заведения смогут лишь при их полной деполитизации и автономии. В этом аспекте все большее значение приобретает гуманистическая функция образования, которая весьма актуальна, особенно в период выхода государств из власти тоталитарного режима. Гуманистическая функция образования проявляется в единстве противоположных, но органически связанных процессов: социализации и индивидуализации личности. В связи с этим необходимо различать понятия образование и обучение. Обученность – это умения, относящиеся к конкретной и узкой профессиональной деятельности, а образованность – общая культура, глубокие знания, способствующие адекватному анализу сути происходящих процессов. Образование – это результат обучения, в то время как обучение лишь процессуальная сторона образования. Поэтому в вузах, при утверждениях программ обучения, подборе модулей и дисциплин, надо учитывать, что образование, построенное только на принципах обучения, может снизить возможности развития интеллектуального мышления, нивелировать способности и формирование потребности творческого подхода к решению задач [6, с.21–31]. В идеале человек должен быть и образован и обучен [3].

Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что главная цель университетов – формирование у студентов системного, абстрактного мышления, что может быть достигнуто увеличением в учебных программах вузов доли гуманитарных дисциплин [12]. Значение изучения гуманитарных дисциплин: истории, культурологии, социологии, психологии, этики заключается в понимании того, что естественные науки – элементы общечеловеческой культуры, которые способствуют осмыслению философских, этических и религиозных позиций бытия [8, с.62–65.]. Гуманитарным компонентом образования в вузах необходимо считать и изучение языков [14]. Знание языков – это не только возможность более глубокого понимания собственной культуры, но и основа формирования личности и диалога культур, которая так необходима в период глобализации и интернационализации.

Необходимым условием преодоления системного кризиса образования является восстановление в образовательном процессе доминанты духовных ценностей. Вуз должен формировать систему ценностных ориентаций, модель последовательного перехода от безразличного, потребительского и пассивного к осознанно-действенному уровню. На практике она может реализоваться посредством образовательной парадигмы, в которой воспитание духовных качеств станет центральной задачей образовательного процесса. В связи с этим необходимо изменить базовую концепцию воспитания и процесс образования должен способствовать формированию у молодежи ориентации на общечеловеческие ценности [7, с.75–88].

Существенным элементом культурной модели духовно ориентированного образования является высокий авторитет преподавателя и наделенность духовным смыслом и значимостью отношений “учитель–ученик” в процессе обучения. Поэтому для эффективного функционирования вуза необходим правильный подбор соответствующего академического персонала.

Нам всем надо признать, что за последние десятилетия мир радикально изменился. Только отказавшись от привычных стереотипов и взглянув новыми глазами на новый мир, мы сможем осмыслить современную роль и значение образования.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что система образования, воздействуя на интеллектуальное, нравственное, эстетическое развитие, должна суметь сформировать не профессионала, а личность. С уверенностью можно сказать, что чем

богаче натура человека, тем ярче она проявляется не только в жизни, но и в его профессиональной деятельности.

1. Агафонов Ю. А. Глобализм и дезинтеграция (нормативно-ценностный аспект) / Ю. А. Агафонов // Глобализация, федерализм и региональное развитие. – Тюмень : Изд-во ТюмГУ, 2001.
2. Балл Г. А. Принципы современного гуманизма и психология / Г. А. Балл // Горизонты образования. – Севастополь, 2007. – № 3.
3. Биери П. Что значит быть образованным человеком? [Электронный ресурс] / П. Биери // Отечественные записки. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/numid>.
4. Трайнев В. А. Болонский процесс: обобщение отечественной и зарубежной практики / В. А. Трайнев. – М. : Дашков и К, 2008. – 390 с.
5. Боровикова Л. В. Гуманизация непрерывного образования в эпоху глобализма / Л. В. Боровикова // Культурология. – 2012. – Октябрь.
6. Вербицкая Л. А. О месте гуманитарных наук в системе знаний / Вербицкая Л. А., Касевич В. Б. // Известия Международной Академии наук высшей школы. – М., 2001. – № 3 (17). – С. 21–31.
7. Делия В. П. Гуманитаризация современного высшего образования / В. П. Делия // Социально-гуманитарные знания. – 2006. – № 6. – С. 75–88.
8. Дулина Н. В. К вопросу о гуманизации и гуманитаризации высшего образования / Дулина Н. В., Кучеров В. Г., Петрунова Р. М. // Методы учебно-воспитательного процесса в вузе : межвуз. сб. науч. тр. – Волгоград, 1993. – С. 62–65.
9. Дьюи Дж. Демократия и образование / Дж. Дьюи ; [пер. с англ. Ю. И. Турчаниновой и др.]. – М. : Педагогика-Пресс, 2000. – 382 с.
10. Кучукян Е. А. Глобальные проблемы современности и кризис образования / Е. А. Кучукян // Вестник СГУТиКД. – 2011. – № 2 (16). – 230 с.
11. Пахомов Н. Н. Кризис образования в контексте глобальных проблем / Н. Н. Пахомов // Философия образования для XXI века : сб. науч. ст. – М., 1992. – С. 19.
12. Разбегаева Л. П. Ценностно-коммуникативный подход как основа гуманитаризации современного образования / Л. П. Разбегаева. – М. : АПРК и ППРО, 2010. – 216 с.
13. Реализация болонского процесса в странах (2009/2010). – Вып. 2. – Март 2010. – 68 с.
14. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В. В. Сафонова. – Воронеж : ИСТОКИ, 1996. – 237 с.
15. Arnett J. J. The psychology of globalization / J. J. Arnett // Am. Psychol. – 2002. – № 57. – P. 774–783.
16. Lorange P. New Vision for Management Education: Leadership Challenges, PERGAMON, 2002.
17. Rauhvargers A. Joint degrees in Europe, FORUM, winter 2002, vol. 4, № 3.
18. University Rankings: Seeking Prestige, Raising Visibility and Embedding Qualit // Higher Education in Europe. – 2008. – Vol. 33, № 4. – December.

Нині освіта, особливо вища, розглядається як один з головних чинників соціального й економічного прогресу. Становлення молоді в пострадянському просторі припало на роки соціально економічної, ідеологічної та культурної перебудови. Проведені реформи, інтернаціоналізація та глобалізація у сфері освіти зумовили виникнення ряду об'єктивних і суб'єктивних труднощів. Прагнення зайняти гідне місце на міжнародній арені викликало підвищення уваги до проблем підготовки кадрів. Необхідною умовою подолання системної кризи освіти є відновлення в освітньому процесі домінанти духовних цінностей.

Ключові слова: пострадянський простір, освітня система, проблеми, перспективи.

Today it is widely acknowledged that the leading countries are those with the most highly qualified human resources. Modern development of the society necessitates a new system of education, that of “innovative education”, which forms the ability of projective determination of the future among its pupils, as well as self-confidence and belief in one's professional capabilities. The formation of modern youth in post-Soviet space, coincided with an age of reform; a period of socio-economic, ideological and cultural transformation. In an attempt to realise ones potential, youths are confronted with the consequences of reforms and the implications of internationalization and globalization. As a result, they encounter objective difficulties, which need constant assessment, analysis and search for optimal solutions.

Keywords: education system, problems, prospects, post-soviet space.

УДК 327**ББК 66.4****Іван Данилюк****УКРАЇНА ЯК ОБ'ЄКТ ВІДНОСИН ВАТИКАНУ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТОЛІТЬ)**

У статті розглядається роль України у відносинах між Ватиканом і Російською імперією в кінці XVIII – на початку XX століть. Проаналізовано становище, у якому опинилася уніатська та католицька церкви в результаті поділів Польщі (1772–1795 рр.), і проілюстрована відмінність їхнього становища в рамках однієї імперії. Автор простежує зміни ролі Української уніатської церкви й “українського питання” у відносинах Апостольського Престолу та Російської імперії.

Ключові слова: Ватикан, Росія, імперія, конкордат, уніатська церква, римо-католицька церква, православ'я.

Взаємовідносини між Росією й Ватиканом упродовж століть розвивалися напружено й непослідовно [3, с.20]. Конфліктність відносин між католицизмом і православ'ям поглиблювалася гострими політичними суперечностями між російською державою й Ватиканом, що зумовлювалося розширенням західних кордонів Московського царства за рахунок території католицького Великого князівства Литовського, а з 1596 р. – Речі Посполитої. Але вирішення геополітичних завдань не виключало можливостей ситуативних дипломатичних комбінацій для координації спільних дій у критичні періоди європейської історії, зокрема, у протистоянні Османській імперії [3, с.6].

Відносини Російської імперії й Апостольського Престолу з приводу Католицької церкви взагалі, а української-уніатської зокрема, під московською займанщиною після поділу Польщі (1772–1795 рр.) мали свої особливі труднощі [5, с.341].

Після першого (1772 р.) і другого (1793 р.) поділів Польщі в договорі, укладеному в Гродно (1793 р.), Катерина II від свого імені та своїх наступників на троні підтвердила, що “на вічні часи католикам двох обрядів будуть гарантовані їх привілеї, маєтки, церкви”, що “ніколи не буде застосована верховна царська влада для порушення прав католицького віровизнання двох обрядів” у землях, які відійшли до Росії [9, с.97]. Відразу після розподілу Польщі імператриця Катерина II двома указами від 14 січня та від 22 листопада 1773 року розпорядилася, щоб усі католики чи то в новоздобутих, а чи на давніх російських землях залежали в духовних справах тільки від одного-єдиного єпископа латинського обряду, а всі греко-католики на тій самій території мали залежати єдино й виключно від Полоцького архієпископа [5, с.342]. Апостольський Престол неприхильно поставився до такої розв'язки, знаючи, що один єпископ латинського обряду не зможе обслужити численних станиць Російської імперії, які тоді перебували в Москві, на Волзі, в Астрахані й Саратові, у Криму й у Ростові [5, с.342].

Відносини почали ускладнюватися після смерті митрополита Льва Шептицького. Митрополитом було обрано Смогожевського, який змушений був залишити Полоцьк і перенестися в межі поділеної Польської держави, аби звідти керувати Київською церковною провінцією. Катерина II поставилася негативно до цієї справи, не дозволивши Смогожевському далі управляти Полоцькою архієпархією, ані призначати на неї іншого єпископа. Тоді Папа Пій VI перший раз звернувся письмово до Катерини II в обороні прав східного українського й білоруського католицизму. Дипломатичні дії Апостольського Престолу досягли певного успіху: на вимогу Папи Пія VI відбулося заміщення Полоцької архієпархії 1783 року. Таким чином, Полоцьк було врятовано ще на якихось 60 років [5, с.343]. Проте курс на ліквідацію католицизму східного обряду й залежності від Апостольського Престолу під безпосереднім керівництвом Москви за Катерини II остаточно визначився.

Уже 1793 року Катерина II скликає до Петербурга таємну нараду політичних і церковних діячів імперії та через свого міністра Олексія Пушкіна ставить раді запитання, як можна в найкращий і найрозсудливіший спосіб перевести з'єднаних українців та білорусів на православ'я [5, с.345]. У тому ж році цариця розпорядилася заснувати "Місійне товариство", яке мало розпочати акцію "возз'єднання уніатів з Православною Церквою". Товариство очолив призначений Мінським єпископом Віктор Садковський, колишній в'язень польської тюрми. Для успішного проведення місійної діяльності серед уніатів Садковському було дозволено залучати військові загони [9, с.97]. У 1795 році вона видає кілька указів про те, щоб усі, чий батьки лише після 1595 року прийняли Унію, поверталися до православ'я. Далі доручила докладно простежити, які церкви були споруджені чи фінансовані православними, і їх автоматично було передано православним. Урешті ж було вирішено, що для заснування парафії треба принаймні 100 хат і родин. Де такої кількості не було, там прилучали їх до найближчої парафії. А що на цьому просторі села були меншими та розкидані радше хуторами, то таким чином скасовано більшість існуючих католицьких парафіяльних осередків, а їхніх керівників усунено [5, с.346].

Папа Пій VI 2 вересня 1795 р. звернувся до Катерини II з посланням, у якому просив зберегти свободу віросповідання для вірних Католицької церкви східного й латинського обрядів. У Петербурзі це прохання Апостольської столиці було проігноровано [9, с.97]. Катерина II незадовго до своєї смерті ліквідувала всі уніатські єпархії, за винятком Полоцької [9, с.97]. Лише смерть імператриці зупинила акцію насильницького "возз'єднання". Новий імператор, на відміну від Катерини II, ставився до Римо-католицької церкви більш прихильно [9, с.98].

Павло I, наступник Катерини II, ще 1790 року подорожував Італією, де мав нагоду зустрітися з Папою Пієм VI. Успадкувавши імперію, він просив саме цього Папу, щоб вислав свого легата на його коронацію, яка відбулася в березні 1797 року. Апостольський Престол і Папа Пій VI вважали, що це добра нагода рятувати те, що ще залишилося, і пішли назустріч бажанням Павла I. На коронацію відделеговано Варшавського нунція Лаврентія Літту, якому були надані з Риму широкі повноваження для нормалізації відносин. Перебуваючи в Петербурзі, Апостольський делегат-нунцій у травні 1797 року передав Павлу I меморіал, у якому перелічувалися задокументовані кривди й несправедливості, заподіяні греко-католикам за Катерини II. Апостольський Престол звертався з проханням до нового монарха, аби ті кривди виправити. Головні справи й вимоги були такі: 1) відновлення скасованої Київської митрополії та єпархій і повернення єпископів на їхні єпископства; 2) повернення греко-католикам усіх церков і монастирів разом з тими маєтками, які забрано; 3) свобода для католицького віровизнання відповідно до запевнень та постанов договорів 1768, 1773 та 1793 років [5, с.349–350].

Незважаючи на внутрішній опір, Павло I повернув частково до життя Українську уніатську церкву. Він відкликав багато засланих на Сибір, повернув їм їхні маєтки, віддав також багатьом церквам і монастирям забране майно, припинив так звану "місіонерську" пропаганду за перехід на православ'я та позбавив православних місіонерів військової допомоги [5, с.350]. У 1798 р. на українсько-білоруських землях було відновлено шість римо-католицьких і дві уніатські єпархії. Уніатам повернули ряд монастирів, які вже підпорядковувалися єпископам, а не василіанським ігуменам і протоігуменам як раніше. У Росії було відновлено діяльність "Товариства Ісуса" – єзуїтів. У містах західних губерній, зокрема на Правобережжі, засновувалися єзуїтські місії. У цей період багато православних та уніатів знову стали наvertатися до католицизму, але переважно латинського обряду, оскільки Римо-католицька церква за царювання Павла I отримала більші можливості [9, с.98]. Проте ставлення царської влади до Греко-католицької церкви в першій чверті XIX ст. було суперечливим: з одного боку, уніатам дозво-

ляли відкривати нові церкви й монастирі, а з іншого, – закривали їх при кожній зручній нагоді. Це пояснюється генеральним курсом самодержавства й панівного православ'я щодо уніатства як течії, яка стояла на заваді русифікації Православної церкви в Україні, утворенню “єдиного російського народу”. Дотримання уніатами східного православного обряду, канонічне підпорядкування Апостольській столиці стримували реалізацію національно-церковної трансформації на російський зразок церкви й народу України [9, с.98].

Були здійснені, Апостольським Престолом, відповідні заходи для відновлення Київської уніатської митрополії. А саме – через свого нунція Літта Ватикан вів переговори в Петербурзі ще 1797 року, пропонуючи навіть зміну назви на якусь більш прийнятливую, аби лише уможливити таке поновлення. Він пропонував назву “митрополит з'єднаних” або “митрополит Віленський”. Апостольський Престол прагнув не так відновлення давнього титулу, що був радше номінальним, як повернення митрополичого сану й влади, а це було набагато важливішою справою для з'єднаної церкви [5, с.351].

На фоні невизначеності римо-католицької проблеми в імперії й особливо в Українській уніатській церкви справжньою історичною метаморфозою виглядали спроби Римської курії відновити переговорний процес щодо інституційного поєднання католицизму й православ'я. Надія, породжена в часи правління Павла I, коли намір імператора укласти таку унію видавався цілком правдоподібним, спонукала спочатку Папу Льва XIII (1823 р.), а згодом Пія IX (1848 р.) закликати православних повернутися до Католицької церкви. З одного боку, відділені церкви були визнані такими, що існують на законних канонічних засадах, з іншого, – цей заклик містив образливе для православних акцентування на схизматичному походженні їх церковної організації. Факт цілковитого незнання Римом психології християн Сходу знайшов відображення у відповіді чотирьох православних патріархів, ухваленій на Константинопольському соборі 1848 р. Для Російської православної церкви, що панувала в той час на вітчизняному конфесійному просторі, сама ідея екуменічного діалогу була неприйнятною [6, с.56].

Після вбивства Павла I, що сталося 1801 року, митрополит Ростоцький, конфікований у Петербурзі, легат Папи Пія VII Тома Ареццо 1803 року, єпископи Лісовський і Левицький клопотали перед новим царем Олександром I про відновлення Київської митрополії. Унаслідок цих заходів удалося досягнути того, що [1], 1806 року Олександр I відновив Київську митрополію, даючи їй іншу назву, а саме – “Митрополія всіх з'єднаних у Росії” [5, с.351].

У 1803 р. Святий Престол і Росія обмінялися повноважними представниками [3, с.6]. А в липні 1816 р. між Святим Престолом і Росією вперше було встановлено дипломатичні відносини й відразу після цього засновано дипломатичне представництво Російської імперії при Святому Престолі [7, с.640].

Після таємничого зникнення з політичної арени царя Олександра I Микола I, криваво приборкавши ліберальний демократичний рух, дозволив реакційним колам реалізувати далі плани Катерини II – знищення Української уніатської церкви в Росії. Дослідники історії церкви цілком справедливо відзначають, що не польське повстання 1831 року та деяка участь у ньому українських і білоруських католиків підштовхнули царя Миколу I до жорстоких репресій проти українського католицизму, а радше старі плани російського уряду [5, с.377–378]. Згідно з офіційними даними, більш як півсотні монастирів сприяли повстанню або взяли в ньому безпосередню участь. Не залишилося осторонь і біле духовенство, яке приєднувалося до руху всупереч волі Апостольської столиці й місцевого єпископату. Звернення Папи Римського до єпископів охоплених повстанням єпархій не мало успіху; воно сприймалося як російська урядова фальшивка [6, с.55]. У своєму посланні від 9 липня 1832 р. понтифік пояснив “нещасні події останніх років” підступними діями шахраїв, які, прикриваючись релігійними гаслами, виступили “проти законної влади й порушили узи покірності” [6, с.55].

Повстання прискорило секуляризаційну реформу, якій передувала серія репресивних заходів. Першим кроком стало закриття в Західному краї 191 римо-католицького монастиря з 305. Крім того, церква втратила більше 13 тис. селян-кріпаків. Костьоли закритих монастирів (тринітарських, домініканських, капучинських, францисканських, августинських, маріанських, бернардинських, кармелітських, реформатських) органи влади передавали Православній церкві. Важливо підкреслити, що за офіційним поясненням ліквідації підлягали головним чином недоукомплектовані монастирі, у зв'язку із чим реакція Апостольської столиці на ці події була стриманою. Однак курс уряду на підриєв позицій Римо-католицької церкви остаточно визначився [6, с.55]. Одним указом 1832 року ліквідував усі українські богословські католицькі школи й семінарії, наказуючи, щоб у майбутньому все католицьке поповнення виховувалось у Петербурзі, у православній богословській академії. Іншим указом того самого року наказувалося, що діти, народжені з мішаних подружжів між православними й католиками, мають виховуватись у православ'ї. Ще іншим указом заборонялися будь-яке спілкування й участь у церковних чинностях між латинниками й з'єднаними. Урешті, окремим указом 1832 року було прилучено так звану греко-з'єднану церковну Колегію, створену 1828 року, до православного Святійшого Синоду як одну з його секцій. Таким чином, Східну католицьку церкву підкорено в усьому православному синоду, ним вона й була адміністрована за прямими вказівками православної церковної політики, що вела до повної її ліквідації [5, с.381].

У 1837 році єпископи Семашко, Лужицький і Зубко зажадали від свого парафіяльного духовенства, щоб воно підписало формальний акт згоди на те, що їхні парафії перейдуть на православ'я. Ця акція "воссоєдіненія" натрапила на рішучий спротив, та лише справжніми переслідуваннями й тортурами вдалося їм домогтися підписів від знесилених священиків. У 1837 році понад 160 "упорствующих" священиків було заслано до Сибіру, інші мучилися у в'язницях і різних карних православних монастирях. Декому вдалося перейти кордон до Галичини, де вони знайшли притулок і працю. Після таких приготувань восени 1838 року всі три єпископи-відступники зібралися в Полоцьку – саме тут вони виготовили "синодальний акт воссоєдіненія з православ'ям" [5, с.382]. У 1839 р. уніатська церква в Росії перестала існувати, її "возз'єднано" з московською православною [10, с.266].

У зверненні Папи Римського до кардиналів 1842 року висловлювався протест проти переслідувань католиків; звинувачення підкріплювалося добіркою з 90 документів. У свою чергу, гостра відповідь царського уряду зумовлювалася новими заворушеннями в західних губерніях [6, с.56].

У 1847 р. між Російською імперією та Апостольською столицею був укладений конкордат, підписаний Римським Папою й російською урядовою делегацією в Римі, який мав закріпити основи досягнутого врегулювання й надати нового поштовху розвитку католицизму в імперії. Проте він не проіснував і 20 років [6, с.56].

У середині 60-х років XIX ст. відбувся розрив дипломатичних відносин між Ватиканом і Росією через визнання останньою в 1862 р. незалежності Італійської держави та польського повстання 1863 р., яке підтримали частина католицьких єпископів і духовенство. Царський уряд ужив жорстких заходів: проводились арешти священиків, заплідозрених у зв'язках з повстанцями. Зокрема, архієпископ Варшавський і виконувач його обов'язків адміністратор єпархії, єпископ греко-католиків Холмщини були відправлені в заслання; указом імператора від 8 листопада 1864 р. 114 із 197 католицьких монастирів було закрито. Важке становище Католицької церкви в Росії викликало обурення Святого Престолу. Двадцять дев'ятого жовтня 1866 р. Пій IX публічно засудив політику царського уряду й оголосив недійсними його розпорядження щодо Католицької церкви на території Російської імперії. Виступ Папи урядові кола Петербурга трактували як порушення умов конкордату, підписаного обома сторонами 1847 року. У від-

повідь 4 грудня 1866 р. імператор Олександр II підписав указ, згідно з яким конкордат між Апостольською столицею і Росією втратив чинність [3, с.20]. Одинадцятого травня 1875 р. Холмську єпархію було “возз’єднано” до православ’я [5, с.395]. Не допомогли ні протести Пія IX, ні єпископа М.Куземського. Для здійснення акції “воссоединенія” з православ’ям ужито всі засоби, навіть військового й поліцейського примусу, особливо в 1873–1875 роках [5, с.395].

Припинення офіційних контактів провокувало накопичення конфесійних і політичних проблем, які потребували свого розв’язання. У зв’язку із цим, наприкінці XIX ст. Росія й Ватикан проявили обопільну зацікавленість у відновленні офіційних відносин [3, с.20].

Позитивні зрушення у відновленні офіційних відносин відбулися після смерті Пія IX за понтифікату Льва XIII у 1878 р. і діяльності його держсекретаря кардинала Рамполли. Формально переговори розпочалися з обміну листами між Папою та Олександром II у лютому-березні 1878 р. Важливим чинником подолання розбіжностей була офіційна позиція Ватикану в питаннях політичної влади. У своїх перших публічних зверненнях (“Inscrutabili Dei” від 21 квітня 1878 р. та “Quod Apostolsci muneris” від 28 грудня 1878 р.) Лев XIII засудив соціалістів і комуністів як головних ворогів суспільного порядку. Енцикліки отримали позитивний відгук у ряді європейських країн. Зокрема, у Росії, де швидкими темпами нагрівала соціальна криза. Пропозиція встановлення дружніх відносин з Ватиканом знайшла розуміння й підтримку в царя Олександра II. Використання авторитету Папи, підкріпленого догматом про непомильність у справах віри й моралі (1870 р.), здавалося цареві дієвим засобом для збереження самодержавства. Крім того, Лев XIII мав достатньо засобів впливу для подолання польського опору в межах Росії [3, с.20–21]. У лютому 1879 р. у Відні розпочалися переговори з метою укладення угоди, яка повинна була замінити конкордат 1847 р. Переговори були перенесені в Рим – упродовж переговорів було досягнуто взаєморозуміння з усіх пунктів [3, с.21].

Однак скористатися встановленням контактів Олександру II не довелося. На політичне вбивство царя 1 березня 1881 р. Папа відгукнувся енциклікою “*Diuturnum illud*”, у якій засудив царевбивство як спосіб досягнення політичного консенсусу й водночас виклав розуміння соціальних коренів цього явища [3, с.21].

Двадцятьчетвертого грудня 1882 р. була підписана угода, згідно з якою відновлювалася католицька ієрархія в Росії. Частково скасовувалися надзвичайні заходи проти католицьких священиків, які були запроваджені в Царстві Польському після повстання 1863 р. Питання про долю уніатів в імперії взагалі не розглядалося, щоб уникнути зриву переговорів [3, с.21–22].

Показово, що на коронації Олександра III (1881 р.) папський легат Вінченцо Ваннутеллі отримав чіткі інструкції ні в якому разі не порушувати питання про долю греко-католиків. Декілька років поспіль Папа, оцінюючи своє розпорядження як прояв стриманості, указував на зацікавленість у відносинах з Росією. Хоча саме унія була головною турботою Льва XIII. У 1883 р. під час зустрічі з польськими прочанами Підляшшя Папа обережно торкнувся становища уніатської церкви в Росії та просив підтримати її. Цього було достатньо, аби російська сторона припинила діалог. Зрив переговорів у 1884 р. засвідчив, наскільки болючим для Петербурга було питання унії [3, с.22].

До відновлення відносин Росію підштовхували як міжнародна ситуація, так і внутрішньополітичні обставини. Контрольована державою Православна церква втрачала свій вплив у суспільстві й не могла протиставити дієвої програми ідеології комунізму. Незважаючи на репресії, революційні настрої охопили імперію. Російські й польські революціонери об’єднували свої зусилля. На той час у Росії проживало декілька мільйонів католиків, більшість яких були поляками [3, с.22]. Російські урядовці розуміли, що в наростаючому конфлікті з Австро-Угорщиною та Німеччиною Росія повинна забезпечити собі міцний тил

у національному питанні – повернути на свій бік поляків. Гарантом лояльності польської меншини міг виступити передусім Папа [3, с.25]. Тому Олександр III здавалося логічним повернутися до пропозицій Папи й використати його вплив для заспокоєння польського революційного руху [3, с.22]. Російська дипломатія могла розраховувати на посередництво Святого Престолу в російсько-французькому зближенні [3, с.25].

У 1888 р. переговори продовжив О.Ізвольський. Уже на першій аудієнції, яку отримав російський дипломат, Лев XIII, знаючи про незадоволення імператора політичною діяльністю католицького духовенства, запевнив посла, що його незмінне правило – вимагати від ієрархів і віруючих “підкорятися законній владі” і надалі його вплив на єпископів “завжди збігатиметься з інтересами державної влади”. Торкаючись польського питання в наступних аудієнціях, Лев XIII не ініціював своєї позиції, що католики Польщі під впливом авторитету Папи повинні “підкорятися законам” і зберігати “вірність государю”. У системі міжнародних домовленостей Папа також обіцяв підтримку. Відвертіше виклав його позицію російському дипломату держсекретар кардинал Рамполла, запевнивши, що Римська курія підтримає прагнення Росії в Європі, а особливо на Балканах [3, с.23].

Метою обох сторін було встановлення дипломатичного представництва Росії у Ватикані. Але якщо Лев XIII, його секретар Рамполла відверто заявляли про свої наміри й обіцяли підтримку й сприяння у вирішенні внутрішніх і зовнішньополітичних конфліктів, то російська сторона поводитися досить обережно, зволікаючи з прийняттям рішення [3, с.26].

Вісімнадцятого червня 1894 р. відбулося призначення О.Ізвольського міністром-резидентом Російської імператорської місії при Святому Престолі [3, с.31]. Призначенню О.Ізвольського передувала енцикліка Льва XIII від 7 березня 1894 р. до польського духовенства. Підкресливши давню прихильність Польщі до Апостольської столиці, Папа звернув увагу на обов’язок католиків остерігатися виступів, які підривають владу, закликав їх зберігати вірність державі та монарху. Нагадавши, що угоди, укладені між Святим Престолом і Росією, спрямовані на опіку католиків, духовенства й усунення суворих обмежень, на які нарікало духовенство, Папа закликав католиків Російської імперії дотримуватись умов, укладених з російським урядом, і водночас уникати конфліктів з владою [3, с.31]. Чи не вперше папська енцикліка була повністю перекладена російською мовою й поширювалася в Росії [3, с.32].

З відновленням російського посольства при Папському престолі (1894 р.) політика Апостольської столиці щодо своєї митрополії в імперії стала вираженішою [8, с.58]. Наростання революційного руху зумовило певну зміну в ставленні урядових кіл до різних конфесій, у тому числі й пом’якшення тиску на РКЦ. Остання сприймалася як конкурент офіційного православ’я й один із натхненників польського національно-визвольного руху – потерпала від усяких дискримінаційних заходів, усе ж діяла легально, виконувала окремі державні функції, мала добре організовану структуру й ієрархію, а також численну паству [1, с.135–136].

Російсько-ватиканські відносини розвивалися в період революційної кризи 1905–1907 рр. Політика Ватикану щодо підтримання національних урядів залишалася незмінною. Блокуючи дії польського духовенства, у середовищі якого знаходили підтримку національні почуття поляків, Пій X через польський єпископат звернувся до духовенства й віруючих із закликом відмовитися від радикальних методів боротьби з урядом [3, с.114].

Політичним індикатором реального становища конфесій у регіонах стали революційні події 1905–1907 рр. Вони, зокрема, виявили слабкість православ’я на територіях із незначною часткою російського населення. Після проголошення 17 квітня 1905 р. Найвищого указу сенатові “Про усунення обмежень в галузі релігії та укріплення начал віротерпимости” особи, що формально вважалися православними, набули легальної можливості покинути панівну церкву без утиску своїх цивільних прав. Масштаби поси-

лення католицького впливу після оприлюднення маніфесту виявилися несподіваними як для російського уряду, так і для суспільства [1, с.138–139].

Погіршення російсько-ватиканських відносин відбувалося поступово, у зв'язку з проголошенням Маніфесту 1905 р. про віротерпимість. Практика жорсткого адміністративного контролю над католицьким духовенством порушувала норми російського законодавства, чим викликала справедливі нарікання з боку Святого Престолу [3, с.41]. Підстав для певних утисків і підозрілого ставлення властей до римо-католицького духовенства на Правобережній Україні було кілька. Основними звинуваченнями слугували сепаратистська, місіонерська та розвідувально-підривна діяльність [1, с.141].

Не виправдалися очікування Ватикану на відкриття нунціатури в Петербурзі. Навпаки, політика Міністерства внутрішніх справ поставила під загрозу дипломатичні відносини між Російською імперією й Ватиканом. Піком протистояння стали меморандуми 1912 і 1913 рр., які підкреслили втручання уряду у внутрішні справи церкви [3, с.41].

Уніоністична програма поширення католицизму як напрям східної політики набула практичного значення на території Росії. Вона характеризувалася непослідовністю й двозначністю, унаслідок відсутності чіткої моделі православно-католицького діалогу, що значною мірою зумовлювалося внутрішньою боротьбою Католицької церкви з модернізмом. Підтримка Пієм Х громад російських католиків східного обряду була відповіддю на ініціативи знизу, але не стала офіційною позицією Ватикану [3, с.41].

Необхідно визнати, що політичний курс Лева XIII, розвинутий його наступниками Пієм Х та Бенедиктом XV, посіяв зерно конструктивізму в російсько-ватиканських відносинах. І це чи не найголовніший успіх ватиканської дипломатії. Напередодні війни частина російських високопосадовців обстоювали необхідність оптимізації російсько-ватиканських відносин. Однак визнання примату Папи й підпорядкування йому Російської православної церкви вважали недопустимим як з точки зору релігійної, так і національних і політичних інтересів [2, с.452].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Ватикані спостерігалось послаблення орієнтації на франко-російський союз. Новий Папа та його держсекретар Меррі дель Валь проводили курс на зближення з Німеччиною й Австро-Угорщиною. Однак за всіх розбіжностей, які існували й з'являлися у ватикано-російських взаєминах з проблем облаштування й діяльності Католицької церкви, Апостольська столиця не поривала відносин із царським урядом до жовтня 1917 р. і була його союзником у боротьбі з будь-якими спробами змінити державний устрій [3, с.41].

Таким чином, роль України у ватикано-російських відносинах кінця XVII – початку XX ст. пройшла свого роду еволюцію від активного лобювання інтересів Католицької церкви східного обряду (уніатської) до усунення питання Католицької церкви східного обряду як каменя спотикання у відносинах Апостольської столиці та Російської імперії.

Метою політики Москви після захоплення українських земель (1772–1795 рр.) було підірвати позиції Апостольського Престолу на території України, що передбачало ліквідацію уніатської церкви. Уже в 30-х рр. XIX ст. царат приступив до послідовної ліквідації уніатської церкви на території Російської імперії.

Незважаючи на певне покращення взаємин у 40-х рр. XX ст. та укладення конкордату між Апостольським Престолом та Російською імперією в 1847 р., відносини Росії та Ватикану виявилися нетривкими. Відповіддю на польське повстання стали репресії проти католицького духовенства та розрив відносин між Росією й Ватиканом. Для уніатської церкви наслідком кризи відносин між Апостольським Престолом і Російською імперією була ліквідація Холмської єпархії в 1875 р.

Новий етап у відносинах Апостольської столиці та Російської імперії почався в кінці XIX ст. Покращилося становище католиків в імперії, уже в 1882 р. відновлювалася католицька ієрархія в Росії й частково скасовувалися надзвичайні заходи проти като-

лицьких священників. Про долю уніатів у Російській імперії взагалі не йшлося. Українська уніатська церква тепер стала каменем спотикання у відносинах Ватикану та Росії. Тому Святий Престол, для того щоб установити відносини з Петербургом, пожертвував уніатською церквою на теренах Російської імперії.

Незважаючи на певні обмеження католиків і невиконання своїх обов'язків та обітниць Російським урядом, Ватикан і надалі прагнув нормалізувати стосунки з Російською імперією й підтримував дипломатичні відносини до жовтня 1917 року.

1. Бернадський Б. Ставлення органів державної безпеки Російської імперії до Римо-католицької церкви на правобережжі України (1905–1917 рр.) / Б. Бернадський // Ковчег. – С. 133–147.
2. Бистрицька Е. Питання єдності церков у російсько-ватиканських дипломатичних відносинах 1914–1917 рр. / Е. Бистрицька // Україна і Ватикан в контексті суспільних і міжконфесійних проблем [Текст] : серія зб. наук. праць. – Івано-Франківськ ; К., 2008. – Вип. 1. – С. 452–459.
3. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.) : монографія / Е. Бистрицька. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
4. Гладка Г. Митрополит А. Шептицький і Патріарх Й. Сліпий – великі поборники єднання Української та Вселенської церков / Г. Гладка // Україна і Ватикан в контексті суспільних і міжконфесійних проблем [Текст] : серія зб. наук. праць. – Івано-Франківськ ; К., 2008. – Вип. 1. – С. 469–475.
5. Мудрий С. Нариси історії Церкви в Україні / С. Мудрий. – Івано-Франківськ, 1999. – 526 с.
6. Надтока Г. Церква та імперія: католицизм в українських губерніях Російської імперії наприкінці XVIII – в першій чверті XIX ст. / Г. Надтока // Людина і світ. – 2001. – № 5. – С. 55–61.
7. Отрош М. І. Активне і пасивне право посольства Святого Престолу / М. І. Отрош // Держава і право. – Вип. 44. – С. 638–645.
8. Сапеляк А. Українська Церква на II Ватиканському Соборі / А. Сапеляк. – Рим ; Буенос-Айрес, 1967. – 315 с.
9. Стоколос Н. Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії / Н. Г. Стоколос // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 94–109.
10. Федорів Ю. Історія церкви в Україні / Ю. Федорів. – Львів : Свічадо, 2001. – 362 с.

В статье рассматривается роль Украины в отношениях между Ватиканом и Российской империей в конце XVIII – начале XX веков. Проанализировано положение, в котором оказалась униатская и католическая церкви в результате раздела Польши (1772–1795 гг) и проиллюстрировано отличие их положения в рамках одной империи. Автор прослеживает изменения роли украинской униатской церкви и “украинского вопроса” в отношениях Апостольского Престола и Российской империи.

Ключевые слова: Ватикан, Россия, империя, конкордат, униатская церковь, римо-католическая церковь, православие.

This paper examines the role of Ukraine in relations between the Vatican and the Russian an empire in the late XVIII – early XX centuries. Analyzed the position which was the Catholic and the Uniate churches as a result of the partitions of Poland (1772–1795 biennium) and is illustrated the difference of their position within a empire. The author traces the changing role of Ukrainian Uniate Church and the “Ukrainian question” in relations Apostolic See and the Russian Empire.

Keywords: Vatican, Russia, empire, concordat, Uniate Church, the Roman Catholic Church, Orthodoxy.

УДК 327.2

ББК 63.3

Тарас Лаврук

ГЕОПОЛІТИЧНА “ТІНЬ БАТЬКА ГАМЛЕТА” ЯК ДЕТЕРМІНАНТА СТАНОВЛЕННЯ “УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ”

“Українське питання” як перспектива набуття державної незалежності завжди пов'язувалося із сукупністю багатьох факторів політичного, світоглядного й психологічного ґатунку. Відповідно до епохи, змінювалась ієрархія значущості тих чи інших аспектів, але геополітична складова не лише залишалася невід'ємною частиною цієї сукупності детермінант, а й посідала в ній визначальні позиції.

Ключові слова: “українське питання”, державна незалежність, детермінанти, ієрархія політичних пріоритетів, значущість, геополітична сфера.

Напередодні Першої світової війни проблема національного самовизначення народів постала настільки гостро, що дала підстави прем'єр-міністрові Великобританії Гербертові Асквіттові встановити причину вступу Англії у війну, а як “забезпечення міцної основи правам малих націй Європи”. Переслідуючи ідею перемоги над державами німецького блоку, британський уряд прагнув залучити на свій бік малі народи, проголошуючи популярні в їхньому середовищі гасла щодо національного самовизначення. Із цією метою у Великобританії було створене агентство пропаганди й публічної підтримки національного самовизначення зі штатом науковців, журналістів і письменників, на яке покладалася місія формувати суспільну думку в певному світоглядному напрямі.

Подібною позиції дотримувалися Сполучені Штати Америки: президент Америки Вудро Вільсон проголосив принципи національного самовизначення, декларуючи права націй на відродження державності. Утім ні Великобританія, ні Франція, ні США не виступили на захист українців, незважаючи на проголошення про опору на “малі народи”. Українська політична еліта Росії й Австро-Угорщини почала проголошувати ідею національної автономії України. “Українське питання” із суто внутрішньополітичного поступово трансформувалося в повноцінну міжнародну проблему в контексті реалізації військово-політичних цілі держав у Першій світовій війні. Приналежність українських земель до Російської й Австро-Угорської імперій укривала його вирішення, оскільки ці дві імперії належали до ворожих військово-політичних угруповань – Антанти й Четвірного Союзу. Гострі суперечності між Росією та Австро-Угорщиною перетворили “українське питання” ледве не на основну причину розв'язання світової війни [6, с.37].

Після перших воєнних успіхів і територіальних здобутків на “українському фронті” російська окупаційна влада закрила в Галичині українські періодичні видання, а з другої половини вересня 1914 року – і українські громадські організації. Жорстоких переслідувань зазнали українські громадські діячі. Лише за декілька місяців у Львові було здійснено понад 1 200 арештів і 1 000 обшуків. Значна кількість арештованих, серед них й Андрей Шептицький, була депортована в Росію. Загальна кількість депортованих становила понад 12 тисяч осіб. Масово ліквідовувалися греко-католицькі парафії й насильно запроваджувалися російські. Відбувалася русифікація освіти.

Із відступом російської армії в 1915 році в Галичині були пограбовані українські культурні установи, зокрема, Наукове товариство ім. Т.Шевченка, вивезені найцінніші колекції з бібліотеки й музею “Народного дому”, здійснені нові арешти й депортовано в Сибір українських діячів. Наслідком російської окупації Галичини було фізичне винищення населення на цих землях. Відступ російської армії на схід супроводжувався масовим виселенням людей із Холмщини, Волині, Поділля. Палили села, щоб ворогові залишити пустелю. Загальна кількість виселених коливається від 3,5 до 6 мільйонів осіб. Трагічні події 1914–1915 років не могли не призвести до переоцінки ставлення українців до російського уряду – прийшло усвідомлення, що перемога Росії перекреслить будь-які перспективи суверенізації України й культурно-цивілізаційного розвитку українства.

Зацікавлення Великобританії у зв'язках з Україною можна пояснити суперечностями між Англією й Росією. Могутня Російська імперія заважала планам правлячих кіл Великобританії поширювати вплив в Європі. За свідченням Ллойда Джорджа, восени 1916 року були розроблені плани ослаблення Росії, що передбачали створення ефективного бар'єра проти російського домінування в Європі. Складне становище в Росії створило ідею її розчленування на окремі державно-політичні утворення, пов'язані федеративними зв'язками. На думку тодішнього військового міністра У.Черчилля, така Росія була б меншою загрозою для майбутнього світу, ніж велика централізована царська монархія.

Німецькі політики добре усвідомлювали вигідне геополітичне положення та величезне стратегічне значення України. Канцлер Німеччини Т.Бетман-Гольвег у меморандумі до свого посла у Відні 11 серпня 1914 р. зазначав про наміри Німеччини підготу-

вати повстання в Україні, пов'язуючи це з планом створення низки буферних держав із неросійських народів у західних провінціях царської імперії, що межували з Німеччиною або Австрією. Здійснення цього плану було можливим за умов успішного перебігу війни на східному театрі бойових дій. Позицію німецького уряду підтверджувала нота австрійського міністра закордонних справ Бертхольда турецькому уряду 21 листопада 1914 року, у якій він заявив, що головною метою у війні є ослаблення Росії, а воно можливе лише в результаті створення незалежної української держави.

У середовищі німецьких інтелектуалів аксіоматичних ознак набула теза, відповідно до якої дієвим засобом усунення російської загрози для Німеччини є навіть не мілітарна перемога над Росією, а розчленування останньої на підставі насамперед розв'язання "українського питання", суверенізації України. Теоретико-методичним вістрям таких геополітичних пріоритетів стала концепція "Randstaatentheorie" ("Теорія сусідніх держав"), яка обґрунтовувала доцільність унезалежнення польського, українського та балтійських народів.

Однак перехрещення польсько-українських національних інтересів і першочергове значення для Австрії польського фактора відсували "українське питання" на узбіччя пріоритетів австрійської політики. Німецькі плани стосовно України узгоджувалися з австро-угорськими про австро-польське розв'язання проблеми Польщі, якій відводили роль буферної держави під німецьким протекторатом, а це неминуче сприяло б подальшій експансії на українські землі.

Аналізуючи наявні тенденції, українська інтелектуальна еліта почала усвідомлювати, що "українське питання" може бути розв'язане не внаслідок дипломатичних ходів, а в результаті боротьби за незалежність і самостійність. Головна українська рада (ГУР) як основний представницький орган українців в Австро-Угорщині провела переговори з австро-угорським урядом щодо створення національного збройного формування легіону Українських січових стрільців. У легіон записалося 28 тис. добровольців, однак правлячі кола імперії, усвідомлюючи кінцеву мету українців, обмежили чисельність цього військового формування 2,5 тис. вояків.

В українській політологічній та історичній літературі продовжує активно дискутуватися питання про доцільність укладення Центральною Радою сепаратного миру з країнами Четвірного Союзу [3, с.89–90]. Висловлювалися взаємно протилежні погляди: одні оцінювали укладений мир як "велике дипломатичне досягнення Центральної Ради". Підставою для таких оцінок став факт, що за Брестським миром країни Четвірного Союзу визнали де-юре незалежність і кордони України. Молода Українська держава вперше у XX ст. виступила суб'єктом міжнародного права. Інші вважали, що сепаратним миром українські політики посилили антиукраїнські настрої в державах Антанти й США, а це завдало непоправного удару українській справі на міжнародній арені.

Мирний договір у Бресті був вигідний для його учасників й означав для всіх народів кінець світової війни. З боку Центральної Ради це була відчайдушна спроба врятувати українську державність. У першій чверті XX ст. Європа виявилася розділеною на антагоністичні військово-політичні блоки. Як і багатьом іншим "малим" або новоутвореним державам, Україні довелося вибирати між ворогуючими угрупованнями. Революційні потрясіння в Росії та небажання більшовиків погодитися з існуванням самостійної України ще більше ускладнили непросте становище УНР. До укладання миру Центральну Раду спонукали не прони́мецькі симпатії її лідерів, а об'єктивна внутрішня ситуація, що склалася на той час. Без зовнішньої підтримки Центральній Раді й українському урядові не вистачало сил одночасно захищатися від більшовиків і протистояти державам Четвірного Союзу. Мир з Німеччиною Центральна Рада уклала, коли остаточно зрозуміла, що на практичну допомогу від Антанти надіятися не можна.

Лише Німеччина та її союзники виявили готовність визнати УНР і вжити практичних заходів для її підтримки. Німеччина й Австро-Угорщина, у свою чергу, використали

ли цей акт на власну користь. Підтримавши УНР, вони ослабляли політичного суперника – Росію, піднімали Польщу, що відроджувалася, поширювали свої впливи в Східній Європі, розв’язували для себе продовольчу й сировинну проблеми.

Черговим етапом боротьби українців за державний суверенітет була автономія Карпатської України [1, с.44–45]. Її територія становила 11 085 квадратних кілометрів з населенням 552 124 особи, з яких українці складали 70,6%, угорці – 12,5%, німці – 12%, румуни – 2,5%, словаки – 1,3%. З метою забезпечення внутрішньої стабілізації 12 лютого 1939 р. у Карпатській Україні в атмосфері піднесення й святковості відбулися вибори до сейму. Із 283 365 осіб, що мали право голосу, взяли участь у виборах 263 202 особи. Найбільшу підтримку отримала Українська Національна Організація (92,4% усіх голосів), яка об’єднала прихильників національно-державного розвитку Карпатської України. Сесія сейму Карпатської України 15 березня 1939 року проголосила незалежність Карпатської України й затвердила державні атрибути (гімн “Ще не вмерла України”, прапор, герб). На цій сесії було сформовано уряд на чолі з прем’єром Юліаном Реваєм та обрано президентом А.Волошина.

Третій рейх використав Карпатську Україну як пішака на шахівниці агресії й без вагань пожертвував нею, щоб привернути на свій бік Угорщину та заспокоїти Кремль, наляканий виникненням нового українського П’ємонту. Гітлер 12 березня 1939 р. дав згоду на окупацію Карпатської України Угорщиною. Трагізм полягав у тому, що через кілька днів після падіння Карпатської України, 3 квітня 1939 року, А.Гітлер наказав готуватися до нападу на Польщу. Початок військової окупації Карпатської України 14 березня 1939 р. викликав відчайдушний опір українців. За п’ять днів запеклих боїв зі стрільцями Карпатської Січі угорське військо, опираючись на величезну перевагу сил і техніки, окупувало Карпатську Україну. Збройний опір у горах тривав три тижні з втратами до 5 тисяч українців, загиблих у боях і страчених або замордованих тортурами після взяття в полон.

На клопотання МЗС Німеччини близько тисячі полоненим бійцям Карпатської Січі угорський уряд дозволив виїхати. Їх розмістили в таборах поблизу Відня, Брно та Ганновера, де вони проходили військову підготовку. Німеччина планувала їх використовувати для організації повстання в українських районах Польщі, яке дало б привід для німецького військового втручання.

Серед східних воєводств Речі Посполитої “Волинь відзначалася особливою специфікою політичних, національних і міжконфесійних стосунків. На початку 20-х років тут проживали представники близько 34 націй і народностей. Переважну більшість мешканців воєводства, за даними перепису 1921 року, складали українці. З-поміж 1 437 907 мешканців Волині їх налічувалося 983 596 осіб, або 68% усіх жителів. Другу за чисельністю національну групу становили поляки – 240 922 осіб (16,7% жителів). Поряд з поляками і українцями помітне місце в національній структурі Волині займали євреї, а також чеські та німецькі колоністи” [2, с.334].

На початку 30-х років “найчисельнішою після поляків і українців національною групою на Волині були євреї. За даними перепису 1931 року, їх на терені воєводства проживало 205 545 осіб, або приблизно 10% загальної кількості жителів воєводства. Більшість з них мешкало в містах. Якщо взяти до уваги те, що населення міст Волинського воєводства у 1931 році складало 253 тисяч осіб, то 50%, або 124 тисяч з них, були євреями. Найбільше їх проживало в містах і містечках Рівненського (37 454), Луцького (34 142), Ковельського (26 476), Дубнівського (17 530), Кременецького (18 679) і Володимирського повітів (10 787). Волинські євреї відігравали домінуючу роль у торгівлі, промисловому і дрібному виробництві” [2, с.335].

У вересні 1939 року на території Західної України народні школи за мовами навчання були такими: українські – 139, польські – 2 731, польсько-українські – 2 198, ні-

мецькі – 79, польсько-німецькі – 7, єврейські – 7. У них навчалось 819 233 учні. За національністю: українців – 510 тисяч, поляків – 250 тисяч, євреїв – 70 тисяч, німців – 4 207. У шкільній освіті працювало 14 203 вчителі. З них поляків – 10 125, українців – 2 477, німців – 95, євреїв – 17 [4, с.52–53]. “Наприкінці 30-х років XX століття у Львові функціонували університет, політехнікум, торгівельна та ветеринарна академії. Але викладання предметів у них велось переважно польською мовою. Та й серед студентів переважали поляки (77,9%). Українців серед них було 12,9%, євреїв – 6,7%” [7, с.308].

За станом на вересень 1939 року “на всіх етнічних українських і мішаних українсько-польських землях, що входили до складу Польщі, налічувалося 9 мільйонів 628 жителів, у тому числі 5 мільйонів 198 тисяч – українці, 2 мільйони 328 тисяч – поляки, 924 тисяч – євреї, 78 тисяч – німці, 48 тисяч – росіяни, 50 тисяч – представники інших національностей. Частка українців становила 62%, поляків – 25,6%, євреїв – 10,1%, німців – 1,0%, росіян – 0,5%, представників інших національностей – 0,4%” [8, с.57].

Аби послабити український визвольний рух, Польща в період між Першою та Другою світовими війнами пішла шляхом визнання лемків окремим етносом. Варшава свідомо допомагала активістам горців, щоб протиставити їх українським політикам-націоналістам. Аналогічні методи в ті часи відносно закарпатських українців застосовував уряд Чехословаччини, заохочуючи рух русинів. Нині Румунія активно підтримує ідею того, що не лише русини, а й гуцули є окремою етнічною групою. Це дозволяє Бухаресту мінімізувати поступки українській діаспорі в цій країні. Нещодавно схожі методи почала застосовувати й Сербія: офіційний Белград визнав буньєвців і сокців окремими від хорватів етнічними групами, що викликало роздратування в Загребі. У такий спосіб Сербія штучно зменшила чисельність хорватської діаспори у своїй провінції Воєводина. Між іншим, у XIX столітті угорська влада також виокремлювала ці групи для підриву сербського та хорватського національних рухів у Воєводині.

Перша міжвоєнна хвиля польського терору проти українців Волині й Галичини відбулася в 1930–1931 роках у межах так званої пацифікації, себто “замирення, змушення до миру засобом сили”. За кілька років утиски майже припинилися, однак “на зміну порівняно ліберальному курсу щодо українців, котрий до 1938 року проводив воєвода Генрік Юзевський, з лютого 1939 року було запроваджено нову державну політику польського уряду на Волині. Її основною метою була цілковита денаціоналізація українців, їхнє окатоличення та намагання пов’язати Волинь з Польщею економічно, культурно й організаційно. Цю нову політичну програму поляки Волині сприйняли із захопленням, українці ж чинили їй опір. Уряд активно поборював насамперед комуністичний і націоналістичний рухи. За час управління воєводи Олександра Гавке-Новака на Волині було заарештовано близько 3 000 комуністів. До липня 1939 року за ґратами опинилися також близько 700 оунівців з Луцького, Дубнівського, Кременецького, Рівненського повітів. Українці активно виступали проти мобілізації до польського війська напередодні й на початку Другої світової війни [5, с.20].

Ставши на шлях конфронтації з Польщею, гітлерівці вирішили скористатися “українською картою”. Для цього вони пішли на поліпшення стосунків з українською еміграцією, якій обіцяли підтримувати політичні прагнення українських угруповань, надавати їм матеріальну й моральну допомогу, зокрема, створити український легіон. У свою чергу, поновлюючи контакти з німецькими інстанціями, лідери ОУН зробили нову спробу пристосувати політику Третього рейху до інтересів своїх визвольних змагань. Аналізуючи таку позицію оунівців, дослідник українського націоналізму Д.Армстронг зазначав, що всі, хто мріяв про незалежну соборну Україну, розуміли: вона може постати лише внаслідок катастрофічних змін у Східній Європі, а єдине, що могло б викликати такі перетворення, це світова війна. Цілком природно, що Німеччина як ініціатор такої війни ставала союзником ОУН. Однак союзництво Німеччини було підступ-

ним і цинічним, бо трималося на голому розрахунку – використати українців як сировинну базу й буфер у протистоянні із СРСР.

Чому все-таки за умов інтенсивного “фліртування” з “українським питанням” практично всіх основних гравців тогочасної міжнародної політики Україні так і не вдалося досягти державного суверенітету? Відповідь можна знайти в науковому доробку Нобелівських лауреатів 2005 року Томаса Шеллінга та Роберта Аумана, які розробили теорію взаємозалежних рішень, котру нині інтенсивно використовують економісти, соціологи, кібернетики, політологи й аналітики спецслужб.

З 1958 року Томас Шеллінг співпрацював з військово-промисловою корпорацією RAND – головним мозковим центром США під час переговорів із СРСР з питань роззброєння. Найбільш популярною виявилася книга “Стратегія конфлікту, що вийшла друком у 1960 році. Яскравий афористичний текст цієї праці підпорядкований меті використання теорії ігор у міжнародних відносинах. Т.Шеллінг мав намір з’ясувати закономірності логіки поведінки учасників конфліктних ситуацій. Його відкриття полягає в тому, що практично в кожному конфлікті закладені не лише протилежні, а й спільні інтереси, взаємозалежності. Тому перемога в конфлікті означає тільки виграш у межах власної системи цінностей.

Один з основних акцентів Т.Шеллінга – недоречність повноцінного конфлікту, що, власне, і стало на заваді тодішнім перспективам суверенізації України. Шеллінг наводить приклад вантажівок з динамітом, які на високій швидкості рухаються назустріч одна одній. Зіткнення нікому не дозволить вийти з конфлікту переможцем, але якщо один з водіїв злякається загрози й поступиться, то він програє за рівних перспектив виграти. Фактично вся справа й полягає в тому, як змусити злякатися опонента й поступитися шляхом.

Під час тривалих відносин суб’єкти конфлікту формують так звані фокальні точки – взаємовигідні рішення, зумовлені розумінням взаємних потреб сторін. При цьому учасники конфлікту посилюють власні позиції засобом надання достовірних зобов’язань – доказів того, що вони будуть дотримуватися обраної стратегії. Яскравий приклад ефективності достовірних зобов’язань – принцип “спалювання мостів” головнокомандувачем позаду своєї армії. У багатьох випадках після такого кроку бойовий дух супротивника падає і він часто йде на поступки, усвідомлюючи серйозність намірів свого супротивника. Важливим фактором успіху є поінформованість учасників конфлікту, адже за відсутності обміну повідомленнями про наміри стратегія “спалення мостів” приречена на невдачу.

Наприкінці 1938 р. представники відомства адмірала В.Канаріса зважилися на формування Українського легіону, вишкільний центр якого розташувався в австрійській місцевості Зауберсдорф. За спогадами члена ОУН В.Крохмалюка, серед його особового складу переважали колишні стрільці Карпатської Січі й оунівці, котрі проживали в еміграції в Німеччині чи перейшли на її територію з Польщі до вересня 1939 року. У Зауберсдорфі відбувалося початкове військове навчання, звідки його слухачів маленькими групами переправляли на подальше вдосконалення, здебільшого до Німеччини. Вишкіл Українського легіону, офіційна назва якого “Військові відділи націоналістів” (ВВН), здійснювався в суворій таємниці. Бійці зобов’язувалися приховувати свою національність, вдавалися до псевдонімів, називали себе німецькими іменами. Легіон складався з двох куренів і налічував 600 осіб. Командиром з українського боку було призначено колишнього члена УВО оунівця полковника Р.Сушка.

Між іншим, перспективи суверенізації України були не такими вже й примарними. У подібній геополітичній ситуації Словаччина та Хорватія вперше отримали державну незалежність з рук Гітлера. Розпочате у квітні 1941 року німецьке вторгнення в Югославію надало хорватським націоналістам (усташам) шанс звільнитися від сербської гегемонії. Десятого квітня передові частини вермахту увійшли до Загреба й одразу було проголошено створення незалежної держави Хорватія, керівником якої став лідер руху усташів

Анте Павеліч. До речі, у своїх працях “Принципи хорватського усташського руху” (1933) і “Хорватське національне питання” (1936) він стверджував, що хорвати є нащадками не слов’ян, а готів. У такий спосіб обґрунтовувалася спорідненість хорватів із західною, а не слов’янською, візантійською та турецькою культурно-цивілізаційною гілкою.

Двадцять третього серпня 1939 року в Москву прибув міністр закордонних справ Німеччини Й.Ріббентроп. Саме тут у ніч на 24 серпня в Кремлі міністри закордонних справ СРСР і Німеччини В.Молотов і Й.Ріббентроп у присутності Й.Сталіна підписали договір про ненапад між їхніми країнами терміном на десять років, який визначав територіальний устрій майбутньої Європи, зокрема, містив положення стосовно українських земель: “У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до складу Польської держави, – читаємо в цьому документі, – межа сфер і інтересів Німеччини і СРСР буде проходити приблизно по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну”. Отже, більшість земель Західної України, згідно з умовами протоколу, повинна була відійти до Радянського Союзу.

Компроміс між двома країнами, досягнутий унаслідок складного політичного та дипломатичного протиборства, визначив подальшу долю Західної України, вніс істотні зміни в міжнародні відносини “українського питання”. Німеччина фактично відмовилася від використання “української карти” в інтересах своєї зовнішньої політики. Оцінюючи цей аспект радянсько-німецького договору, нацистський діяч Розенберг 25 серпня 1939 р. записав у щоденнику: “Якщо ми до того ж змушені будемо віддати Польську Україну Радянському Союзові, то це з нашого боку другий після Карпатської України удар, завданий одній з найсильніших антимосковських сил”. Гітлерівське керівництво вирішило утриматися від організації повстання в Західній Україні як приводу для вторгнення вермахту. Побояючись викликати недовіру радянського уряду, нацистські відомства й спецслужби різко обмежили зв’язки з українськими емігрантськими угрупованнями. Так, уже на другий день після підписання пакту “Молотова–Ріббентропа” німецькі офіційні установи отримали наказ із застереженням, що зовнішньополітична ситуація вимагає надзвичайно обережної поведінки й нагляду за всім, що відбувається в українських організаціях.

Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 р. о 4 год 45 хв нападом Німеччини на Польщу. Саме радянсько-німецький договір про ненапад забезпечив необхідні політичні й військово-стратегічні передумови цього міжнародного розбою. Першого вересня 1939 року “Гітлер спрямував на Польщу 62 дивізії, з них 6 танкових, 2 800 танків, понад 2 000 бойових літаків, гармат і мінометів, загалом 1,8 мільйона солдатів і офіцерів. Польське військо мало у своєму складі 24 піхотні дивізії, 8 кінних і одну моторизовану бригаду, 781 танк, 407 бойових літаків, майже 4 500 гармат і мінометів, загалом 440 тисяч жовнірів. У ході загальної мобілізації, оголошеної 31 серпня, військовому командуванню вдалося сформувати ще 15 піхотних дивізій і довести чисельність армії до 1 мільйона вояків. Волиняни становили в польському війську 10–15% особового складу” [5, с.23].

Незважаючи на відчайдушний опір польських військ, гітлерівські дивізії, маючи істотну перевагу в силах, бойовій підготовці й технічній оснащеності, швидко просуваючись на Схід і до 8 вересня підійшли до Варшави. До 15 вересня основні сили польської армії були розбиті, загарбники захопили Люблін і підійшли до Бреста та Львова, окупували Володимир-Волинський і Дрогобич. За різними оцінками, у польському війську у вересневі дні 1939 р. перебували від 120 до 200 тис. українців. Більшість з них сумлінно виконували солдатський обов’язок. Були полки (наприклад, 5-й Грубешівський), де українці становили переважну кількість особового складу. Утім, напередодні Другої світової війни відносини між українським населенням і польською владою залишалися надзвичайно напруженими й багато українців не бажали захищати державу, яка вела антиукраїнську політику.

Незадоволене тим, що Німеччина несе весь тягар воєнного протистояння Польщі, а також одноосібно зазнає дипломатичних збитків як агресор, 12 вересня німецьке ке-

рівництво знову повернулося до плану організації повстання в Західній Україні. Ріббентроп і начальник штабу верховного командування Кейтель наголошували на необхідності інспірувати масовий виступ українського населення, який був би спрямований не лише проти польських властей, а й мав би на меті винищення поляків та євреїв. До організації повстання планувалося залучити ОУН. П'ятнадцятого вересня у Відні керівник абверу В.Канаріс мав зустріч з головою Проводу українських націоналістів (ПУН) А.Мельником. На ній він наголошував на можливості чи, радше, імовірності незалежності Західної (“Галицької”) України. А.Мельник настільки повірив В.Канарісу, що наказав готувати список членів західноукраїнського уряду. Головний абверівець, напевне, допускав цей варіант на той випадок, коли б Москва відмовилася вступити на польську територію. Саме тоді в різних частинах Східної Галичини (Бережани, Стрий, Дрогобич, Львів, Чортків, Золочів) спалахнули повстання, учасники яких роззброювали польську поліцію, утворювали власні охоронні загони, установлювали українську владу.

Характерно, що 15 вересня Й.Ріббентроп надіслав В.Шуленбургу телеграму, де рекомендував попередити В.Молотова, якщо Радянський Союз і тепер не втрутиться, то на схід від німецької зони впливу може виникнути “політичний вакуум” і там з’являться умови для утворення “нових держав”. Це був явний натяк на можливість проголошення самостійності Західної України й Західної Білорусі під німецьким протекторатом, чого кремлівський диктатор допустити не міг. Відомо, що до вибуху українського повстання справа не дійшла. Активізація української політики Німеччиною насправді звелася до появи Українського легіону серед німецьких передових частин, що вступили на землю Західної України, і деяких пропагандистських акцій.

Червона армія 17 вересня перетнула радянсько-польський кордон. Вступ радянських військ на територію Польщі мотивувався необхідністю взяти під захист населення Західної України та Західної Білорусі. Коли Червона армія перейшла кордони Західної України й польські війська були вже фактично розбиті, 17 вересня радянські літаки розкидали звернення до українського населення, підписане командармом С.Тимошенком, яке, зокрема, закликала: “Зброєю, косами, вилами і сокирами бий вічних ворогів – польських панів”. Це був відкритий заклик до нищення польської меншини.

Українське населення краю також розуміло невідповідність моменту для широкого виступу. Отже, сподівання нацистів і сталіністів на антипольські виступи західних українців не здійснилися, хоч окремі історики акцентують на тому, що українці та білоруси виявляли ворожість до відступаючих польських частин, і наголошують на численних випадках насильства з обох боків. Тому останні воєнні дії на цій території польська армія змушена була вести проти місцевого населення, вороже ставлення якого до неї стало наслідком антиукраїнської політики на цих територіях у міжвоєнний період.

Радянські війська 17 вересня 1939 р. вступили в Тернопіль, Збараж, Рівне; наступного дня – у Луцьк, Станіслав, Галич; 22 вересня – у Львів; 24 вересня – у Дрогобич; 26 вересня – у Самбір та Яворів; 27 вересня – у Старий Самбір. Вийшовши на Західний Буг і Сян, Червона армія зупинилася. Характерно, що вже на р. Нарев дехто з військовиків передбачав грядуще зіткнення німецько-радянських інтересів: німецькі частини перейшли раніше обумовлений кордон, а це призвело до сутичок між Червоною армією і вермахтом.

Двадцять другого вересня були проведені спільні паради німецьких і радянських військ на честь перемоги над Польщею. Шостого жовтня Гітлер, виступаючи в німецькому рейхстагу, сказав, що “впродовж двох тижнів припинила своє існування держава з 36-мільйонним населенням і армією більше ніж 50 дивізій. Німецька армія втратила за весь час 10 572 особи вбитими. Всі польські армії були розгромлені. 694 тисяч осіб було взято в полон. Підсумки війни підбивав і Радянський Союз. Виступаючи 31 жовтня 1939 року на сесії Верховної Ради СРСР, нарком В.Молотов повідомив про те, що 739 “визволителів” було вбито і 1 862 поранено. Згідно з польськими джерелами, втрати ра-

дянської сторони становили близько 3 тисяч убитих, 8–10 тисяч поранених, у польський полон потрапило понад 2 тисячі червоноармійців. Українським фронтом було інтерновано 230–250 тисяч вояків польської армії, в тому числі від 10 до 15 тисяч офіцерів” [5, с.32–33]. Спільні паради німецьких і радянських військ укотре поховали надії українців на державну суверенізацію, на позитивне розв’язання “українського питання”.

1. Грищенко Т. Геостратегія постбіполярності (сучасні американські концепції та Україна) / Т. Грищенко // Політична думка. – 1991. – № 1. – С. 42–50.
2. Крамар Ю. Політика польської адміністрації щодо національних меншин на Волині у міжвоєнний період / Ю. Крамар // Друга світова війна і доля народів України : матеріали II Всеукр. наук. конф. (Київ, 30–31 жовт. 2006 р.). – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 331–338.
3. Кудряченко А. І. Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи / А. І. Кудряченко // Проблеми і перспективи української реформації. – К. : Смолоскип, 2001. – 312 с.
4. Культурне життя в Україні: Західні землі : зб. док. та матеріалів, 1939–1953. – К., 1995. – Т. 1. – 242 с.
5. Кучерепа М. Волинь у геополітичних планах СРСР і Німеччини 1939 р. / М. Кучерепа // Друга світова війна і доля народів України : матеріали II Всеукр. наук. конф. (Київ, 30–31 жовт. 2006 р.). – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 20–39.
6. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини ХХ століття / В. Левандовський // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 34–42.
7. Понедельнік Л. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень, 1999–1940 рр.) / Л. Понедельнік // Друга світова війна і доля народів України : матеріали II Всеукр. наук. конф. (Київ, 30–31 жовт. 2006 р.). – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 302–314.
8. Ярош Б. Насильницька колективізація волинського села у 30–50-ті рр. (за новими архівними джерелами) / Б. Ярош // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту. – Сер. Історія. – 1997. – № 3. – С. 52–61.

“Украинский вопрос” как перспектива обретения государственной независимости всегда зависел от совокупности многих факторов политического, мировоззренческого и психологического порядка. В соответствии с эпохой изменялась иерархия значимости тех или иных аспектов, но геополитическая составляющая не только всегда оставалась неотъемлемой частью этой совокупности детерминант, но и занимала в ней определяющие позиции.

Ключевые слова: “украинский вопрос”, государственная независимость, детерминанты, иерархия политических приоритетов, значимость, геополитическая сфера.

“Ukrainian question” as the prospect of independence has always depended on a combination of many factors of political, philosophical and psychological quality. According to the era the hierarchy of importance of certain aspects has been changing, but geopolitical component not only has always been an integral part of this set of determinants, but it took the decisive position.

Keywords: “Ukrainian question”, state independence, determinants, the hierarchy of policy priorities, the significance, the geopolitical sphere.

УДК 323.1

ББК 66.4

Василь Марчук

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ: СУВЕРЕННІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ

У статті аналізується шанс України обрати євроінтеграційний курс розвитку без втрати своєї самобутності та національної ідентичності. Як ілюстрація перспективи проєвропейського вектора інтеграції України розглядається досвід Польщі, яка ще з 90-х років минулого століття чітко визначила курс на євроінтеграцію.

Ключові слова: національна ідентичність, національна самобутність, європейська інтеграція, перспективи інтеграції України, транскордонна взаємодія, угода про асоціацію з ЄС, польський досвід європейської інтеграції.

Сучасна система міжнародних відносин характеризується високим рівнем взаємозалежності, що призводить до зменшення абсолютної ваги й трансформації ролі дер-

жавного суверенітету та національних інтересів. Відповідні зміни стають найбільш очевидними на прикладі участі держав в інтеграційних утвореннях.

Формування нової системи міжнародних відносин, поглиблення інтеграційних процесів в Європі, якісна зміна співпраці між провідними стратегічними партнерами України є нині одним з головних чинників, що впливають на реалізацію національних інтересів нашої держави.

Ще недавно, усього трохи більше як двадцять років тому, Київ і Вільнюс були столицями республік одного й того ж комуністичного тоталітарного Союзу. Географічно вони залишилися там, де й були, але нині Литва головує серед 28 країн і бере на себе відповідальність за рішення, наслідки впровадження яких рівною мірою стосуються Португалії та Сполученого Королівства, Італії й Данії, Польщі та Німеччини, тоді як Україна тільки отримала шанс обрати стратегічний шлях розвитку без втрати своєї національної самобутності та культури. Асоціація з ЄС, що складається з держав і народів, які дуже відрізняються один від одного – вони є промисловими й сільськогосподарськими, островними й без доступу до моря, з перевагою католицької, православної чи протестантської віри – не загрожує Україні жодними драматичними наслідками для її самобутності та національної ідентичності. Конкретною допомогою може бути досвід тих, хто двадцять років тому теж почав з умов асоціації. Прийняття таких далекосяжних і стратегічних рішень вимагає мужності й рішучості політичних еліт і суспільства [1].

У сучасній геополітиці під національними інтересами розуміють стратегічно важливі цілі, що їх ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона розраховує їх досягти. Українські національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. У цьому розумінні національні інтереси є важливішими завданнями внутрішньої й зовнішньої політики.

Пріоритетне значення серед національних інтересів має захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України. За умов перехідного стану, у якому перебуває наша країна, коли досі залишаються не вирішеними багато з аспектів політичної й економічної трансформації, національні інтереси мають відігравати вирішальну роль. У Законі України “Про основи національної безпеки України” визначені пріоритетні національні інтереси України на сучасний момент, узагальнивши доцільно визначити таке: відродження й зміцнення власної державності, відтворення національної економіки, ідентифікація громадян як громадян України, у зовнішній політиці – інтеграція в європейський політичний, економічний і правовий простір [3].

Сьогодні міжнародні відносини характеризуються багатьма взаємопов’язаними процесами, що прямо або опосередковано впливають на стан держави та суспільства. Серед них домінуючу роль відіграють процеси формування глобальних світових ринків, посилення взаємодії й інтеграції національних економік, утворення нових центрів економічного тяжіння і політичного впливу. Це призводить до зростання конкуренції між країнами та регіональними угрупованнями, посилення впливу транснаціональних корпорацій на економічний і суспільно-політичний розвиток національних держав. За такої ситуації більшість держав пов’язує реалізацію національних інтересів з адаптацією до процесів глобалізації й активною участю в них. Такий підхід стає необхідною запорукою сталого економічного зростання, досягнення високого рівня добробуту громадян, соціальної та політичної стабільності.

Таким чином, найбільш важливим й актуальним для України, з огляду на проголошений євроінтеграційний курс, є приклад Європейського Союзу. Набуваючи членства в цьому інтеграційному утворенні, держави стикаються з питанням делегування

тих або інших своїх повноважень на користь Союзу в цілому. Це провокує виникнення в країнах-членах і в країнах-кандидатах на членство в ЄС побоювання щодо обмежень їх державного суверенітету всередині Європейського Союзу.

Суверенітет у політологічному словнику визначається як політична незалежність держави, яка дає їй можливість з урахуванням зовнішніх зобов'язань вирішувати та врегульовувати власні проблеми внутрішньополітичного життя, здійснювати відповідно до національних інтересів зовнішню політику, добровільно входити до різноманітних стратегічних союзів [6].

Очевидним є те, що Європейський Союз, з одного боку, не є федеративною державою чи конфедерацією, а з іншого, – не становить собою класичну міжнародну організацію, спрямовану на міждержавне співробітництво. Країни-члени ЄС юридично залишаються суверенними державами, які добровільно, за власним вибором, об'єднали свої суверенітети для того, щоб збільшити свою потужність і вплив у світі, якого жодна з країн-членів не могла б досягти поодиночки.

Проблема державного суверенітету в межах ЄС вирішується таким чином, що країни-члени “об'єднують” певні важливі аспекти своїх суверенних прав. Термін “об'єднання суверенітетів” означає об'єднання системи прийняття рішень у процесі міжнародного співробітництва. Однак за певними політичними напрямками, визначеними в правових документах, країни-члени делегують право прийняття рішень одному з органів ЄС, який ухвалює рішення кваліфікованою більшістю голосів. Відповідно, ця система передбачає, що позиція окремої країни-члена може бути не врахована. Головна причина, через яку країни-члени погоджуються на такі обмеження, полягає в тому, що в деяких сферах діяльності ЄС можливість блокування рішення може призвести до більш небажаних наслідків, ніж недотримання принципу одноголосної згоди.

Співвідношення національних інтересів і суверенітету виражається через питання їх балансу, який би виключав можливість надмірного посилення інститутів Союзу й водночас дозволяв, незважаючи на супротив окремих держав, забезпечувати досягнення завдань і цілей інтеграції. Тут слід відзначити, що на початкових етапах інтеграційного процесу спостерігалось перебільшення можливостей наднаціонального методу правового регулювання. Проте досвід Європейського Союзу зі всією очевидністю продемонстрував, що наднаціональність можна розглядати лише в комплексі з проблемою державного суверенітету.

Підтримання балансу між рівнем наднаціональності й державного суверенітету залишається “каменем спотикання” щодо інтеграційного процесу в Європі. На сучасному етапі досягнення цього балансу в праві Європейського Союзу ускладнюється фактором посилення неоднорідності в рамках Союзу.

Часто в політичній доктрині, характеризуючи наднаціональні об'єднання, говорять про втрату, обмеження суверенітету чи делегування державного суверенітету певній наднаціональній владі, яка ієрархічно є вищою за державну владу. Але більшість учених вважають, що з виникненням наднаціональної організації слід говорити не про втрату державами-членами свого суверенітету, а лише про передання ними певних своїх повноважень спільно створеному об'єднанню. Відтак наднаціональність полягає в переході від органів держав частини їхніх суверенних прав до наднаціональних інститутів. Адже свої суверенні права держави передають добровільно у своїх власних інтересах, тому доцільніше говорити про добровільне самообмеження суверенітету, а не про відмову від нього, а тим паче його втрату.

У рамках Європейського Союзу наднаціональність не завдає шкоди національному суверенітету держав, хоча певною мірою обмежує його. Таке обмеження здійснюється лише за згодою держав і в межах ними ж установлених рамок, які визначаються нормами права Союзу й визнаються національним законодавством держав-учасниць ЄС.

З точки зору зовнішнього суверенітету заслуговують на увагу, перш за все, нові положення Лісабонського договору, який набрав чинності в грудні 2009 року. Цей договір спрямований на докорінне вдосконалення інституційної структури ЄС, посилення влади наднаціональних органів Союзу, більш широке закріплення примату законодавства ЄС над національним законодавством держав-членів.

Межі компетенції Союзу визначає принцип “наділення повноважень”. Згідно із цим принципом, ЄС має діяти тільки в межах своєї компетенції, наданої йому державами-членами для досягнення цілей, установлених договорами (ст. 5.2 ДЄС). Межі повноважень ЄС повинні поважатися як органами Союзу, так і державами-членами [5].

Однак принцип наділення повноваженнями також означає, що будь-яка компетенція, не надана Союзу в Договорах, належить державам-членам (ст. 4.1 та 5.2 ДЄС). На відміну від участі держав у міжнародних організаціях, членство в Союзі веде до обмеження державами-членами своїх суверенних прав, частину яких вони передають ЄС [5].

Кожна з країн-членів ЄС має можливості відстоювати власний суверенітет. Показовим є приклад Польщі, яка напередодні підписання Лісабонської угоди провела величезну роботу й відстояла власну позицію щодо деталей голосування кваліфікованою більшістю, отримавши, зрештою, більше впливу на роботу органів ЄС, ніж це передбачали попередні варіанти Лісабонської угоди.

Достовірним і зрозумілим для суспільства методом оцінки перспектив України в різних інтеграційних напрямках є аналіз стану тих країн, які вже є членами різних об'єднань. У такий спосіб громадяни можуть наочно побачити, що їх чекає після приєднання до тієї чи іншої організації. Найкращим прикладом, що ілюструє перспективи проєвропейського вектора інтеграції України, є Польща.

Польща й Україна – дві постсоціалістичні держави, що мали приблизно однакові стартові позиції на початку трансформаційних перетворень, досить схожу структуру економіки, подібне складне геополітичне положення та поляризовану політичну систему. Тривалий час вони йшли різними шляхами, тому досить цікавим є порівняння нинішніх результатів двох держав, зокрема, показників соціально-економічного розвитку, що дає можливість оцінити ефективність кожної з двох зовнішньополітичних стратегій: чіткої й активної політики проєвропейської інтеграції та політики балансування між Сходом і Заходом. Достатньо показовим у цьому контексті є аналіз ключових макроекономічних показників двох країн.

Ставши повноправним членом Європейського Союзу, Польща разом з іншими країнами Центральної та Східної Європи зобов'язалася адаптувати своє внутрішнє законодавство до прав спільноти. Так, згідно з Конституцією Республіки Польща, міжнародне право, зокрема союзне право, отримало зверхність над польськими положеннями ст. 91 Конституції РП [2]:

1. Ратифікована міжнародна умова після її оголошення в Деннику законів Республіки Польща складає частину державного правового ладу й безпосередньо виконується, якщо її виконання є можливим без прийняття закону.

2. Міжнародна умова, ратифікована за вираженою в законі попередньою згодою, має зверхність над законом, якщо цього закону не можна погодити з умовою.

3. Якщо це впливає з ратифікованої Республікою Польща умови щодо створення міжнародної організації, то встановлене нею право застосовується безпосередньо, маючи також зверхність у разі суперечливості із законами.

Проте суверенітет держави-члена знаходиться під захистом базових принципів Євросоюзу й, перш за все, субсидіарності. У Договорі про Співтовариство в статті 5 визначається, що Спільнота діє в межах повноважень, що їх надає їй цей Договір, і заради цілей, визначених у Договорі. У сферах, що не належать до її виключної компетенції, Спільнота діє згідно з принципом субсидіарності лише тоді й у такому обсязі, коли дер-

жави-члени не можуть належним чином досягти мети запланованого заходу, натомість це краще здійснити на рівні Спільноти з огляду на масштаби чи результати запропонованих заходів. Це один з основоположних правових принципів організації, який гарантує свободу дій окремих країн без шкоди для ефективності функціонування в цілому [5]. Наприклад, відповідно до вказівок Світового банку, варто було б урахувувати вартість однієї поїздки в громадському транспорті (у Польщі становить близько 10 грн, тоді як в Україні 2 грн), але реальна вартість такої поїздки в Польщі виявляється навіть нижчою, ніж в Україні, якщо користуватися місячними проїзними квитками, як роблять усі постійні жителі польських міст. Реальний зріз цін на різні групи товарів показує, що загалом у Польщі ціни нижчі, ніж в Україні, тому чинник ПКС у жодному разі не “перебільшує” показників соціально-економічного розвитку наших сусідів.

Таким чином, можемо наочно пересвідчитися, що Польща, яка ще в 90-х роках минулого століття чітко трималася курсу на євроінтеграцію, досягла більших економічних успіхів порівняно з Україною, яка намагалася отримати дивіденди, декларуючи інтеграційні прагнення одночасно в східному й західному напрямках. При цьому із часу приєднання Польщі до ЄС економічне зростання країни відчутно прискорилося, а темп зростання ВВП у всі роки був вищим, ніж середньоєвропейський показник. Це дало можливість зменшити розрив у рівні економічного розвитку між Польщею та ЄС – відношення ВВП на душу населення держави до середнього значення по ЄС зросло з менш як 50% перед приєднанням до ЄС до 63% – у 2012 р. Окрім номінального зростання ВВП, важливими є позитивні структурні трансформації виробництва й експорту в бік високотехнологічної продукції. Наразі значний внесок у ВВП роблять машинобудування, IT-індустрія, будівництво, легка промисловість, освіта та наука.

Досвід Польщі спростовує тезу про те, що вступ до ЄС автоматично призведе до охолодження торговельних відносин із східними країнами. Навпаки, після приєднання до ЄС Польща значно збільшила експорт до цього регіону, зокрема й до Росії, що зумовлено загальним підвищенням конкурентоспроможності польської економіки. Якщо у 2004 р. частка східних країн у польському експорті й імпорті товарів становила 7,0 і 9,7% відповідно (на Росію припадало 1,7 і 2,1%), то у 2012 р. вона зросла до 10,0 і 16,3% (частка Росії зросла до 5,4 і 14,3%). Зауважимо, що єдиною, проте досить вагомою, перевагою України є нижчий рівень безробіття. Реальна картина підтверджує статистичні дані: проблема безробіття справді вкрай актуальна для Польщі. Вона є чітким прикладом негативного ефекту від вступу до ЄС. Високе безробіття польські експерти пояснюють помилковою політикою демонтажу металургійної та вугільної промисловості, що спричинило також занепад важкого машинобудування, орієнтованого на названі галузі. Відбулося це під тиском жорстких екологічних норм ЄС, які почали діяти після приєднання республіки до Союзу. Польський уряд вважав вкладення значних коштів у підвищення екологічності цих виробництв недоцільним й економічно нерентабельним. Разом з тим ці галузі формують чималу кількість робочих місць, ліквідацію яких не може компенсувати навіть динамічний розвиток високотехнологічного виробництва та сектору малого й середнього підприємництва. Україна ж завдяки тому, що зберегла потужні промислові виробництва (хоча й екологічно шкідливі), має набагато менший рівень безробіття.

Однак попри низку проблем інтеграція Польщі до ЄС корелює зі значним поліпшенням абсолютної більшості показників соціально-економічного розвитку держави. Досягнути цього прогресу їй вдалося завдяки можливостям і вигодам, які надало Польщі членство в ЄС: покращення бізнес-клімату, укріплення ринкової економіки, створення ефективної системи захисту прав власності, прямий доступ до фінансових ринків європейських країн і відсутність митних бар'єрів у рамках Європейського Союзу.

Найвідчутнішою вигодою є, безумовно, прямі дотації з бюджету ЄС. Вони надходять до Польщі в рамках реалізації двох пріоритетів ЄС, а саме – політики вирівнюван-

ня та підтримки сільського господарства. Загалом від моменту вступу до ЄС, тобто від 1 травня 2004 р., Польща отримала майже 85,3 млрд євро. Щоправда, як член ЄС країна також здійснює внески до бюджету Союзу, тому сукупний обсяг трансфертів нетто дещо менший – 65 млрд євро. Відповідно до напрямів, у рамках політики вирівнювання було отримано 52,8 млрд євро, а в рамках спільної сільськогосподарської політики – ще 28,2 млрд. Тільки у 2012 р. з бюджету ЄС Польща отримала майже 12 млрд євро. У наступному бюджеті ЄС на 2014–2020 рр. їй призначено 105,8 млрд євро, з них 72,9 млрд – у рамках політики вирівнювання [1]. Указані суми потрапляють до бюджету та йдуть на фінансування напрямів, які відповідають назвам операційних програм. При цьому більша частина коштів – це капітальні видатки, які неможливо спрямувати на інші цілі. Значний обсяг коштів ЄС спрямовує на модернізацію інфраструктури Польщі (будівництво автострад, аеропортів, модернізацію залізничних колій, оновлення парку комунального транспорту); реалізацію енергоефективних заходів (від розвитку проєктів “зеленої” енергетики до переобладнання ТЕС на споживання газу); підтримку НДДКР; розвиток малого бізнесу; фінансування освіти та науки тощо.

Окрім прямих бюджетних дотацій, безпосередньою вигодою від приєднання до ЄС можна вважати зростання реальних прямих іноземних інвестицій, а не зростання обсягів репатріації капіталу, як це відбувається в Україні. Це підтверджується тим, що 90% інвестицій у Польщу припадають на європейські й американські компанії, і їх прихід у країну зумовлений інтеграцією держави до єдиного економічного західного простору. У період 2003–2012 рр. Польща залучила 101,9 млрд євро, тоді як Україна із набагато більшим потенціалом – 36,8 млрд євро [1]. І це не кажучи про те, що більша частина прямих іноземних інвестицій, які надходять до України, – це кошти, виведені з її економіки з метою зниження рівня оподаткування.

На прикладі Польщі ми можемо наочно побачити, які вигоди чекають на Україну в разі повноцінної інтеграції до ЄС, куди буде спрямовано додаткові фінансові ресурси й хто найбільше від цього виграє. Безумовно, проведення паралелей між Україною й Польщею в цьому питанні викликає критичні зауваження в низки експертів, зокрема, і досить слушні. Головні з них звучать у дусі, що Україна – не Польща. Після десяти років активної підготовки до інтеграції в ЄС і ще десяти років членства це твердження є правомірним. Проте менталітет поляків дуже близький до українського, а комплекс проблем, з якими нині стикається Україна, сильно подібний до тих проблем, які були притаманні Польщі (як, зрештою, й іншим постсоціалістичним державам регіону) перед початком руху в європейському напрямі. Хоча ще й дотепер у Польщі спалахують скандали щодо різних фінансових афер, зловживань чиновників, нецільового використання бюджетних коштів, ухиляння підприємств від сплати податків. Але саме тут членство країни в ЄС відіграє значну конструктивну роль. Європейський суд активно присікає будь-які намагання органів державної влади спотворити ринковий простір (тобто створити неринкові переваги для окремих суб’єктів). Європейська комісія слідкує за ефективністю та обґрунтованістю витрачання чималої частини публічних коштів, насамперед тих, які Польща отримує зі структурних фондів ЄС, що автоматично формує антикорупційну культуру в чиновників. Європейські компанії сформували цивілізований діловий клімат, де домінують принципи прозорості, чесної конкуренції та партнерського діалогу з органами влади.

Разом з тим варто наголосити, що, крім великих потенційних вигід, на європейському напрямі інтеграції Україну очікують і потенційні досить значні загрози. Головна з них полягає в тому, що українські підприємства апріорі не є конкурентоспроможними, а тому можуть не лише не досягнути успіхів на європейських ринках, а й утратити внутрішній. Це справді є реальною загрозою, оскільки європейські підприємства вже перебувають на порядок вище в технічному та технологічному розвитку. Тому українській

владі слід чітко усвідомлювати, що загрозою для вітчизняної економіки є не європейські інвестиції, а якраз їх брак. У зв'язку з відкриттям нового й досить об'ємного ринку, європейські компанії мають альтернативу: або розширити експорт капіталу в Україну, налагоджуючи тут своє виробництво, або збільшити експорт готової продукції, інвестувавши хіба що в логістику.

На стадії проміжної інтеграції до ЄС, а саме такою є зона вільної торгівлі, європейські підприємства розширюватимуть передусім імпорт товарів, а не інвестицій і технологій. Окрім менш конкурентного інвестиційного клімату України, це зумовлено й низкою вузькогалузевих чинників, про які в Україні не говорять через брак відповідної інформації. Мова йде, зокрема, про жорсткіші правила оподаткування доходів і капіталу дочірніх підприємств європейських компаній, що розташовані за периметром ЄС. До того ж вони позбавлені можливості використовувати інструменти державної допомоги. Загалом загроз для вітчизняної економіки в європейському векторі інтеграції чимало, але й потенційні вигоди є досить привабливими. Домогтися успіхів у цьому напрямі можливо тільки завдяки політичній волі керівництва країни довести цей рух до повноцінної інтеграції в ЄС. В іншому разі, якщо Україна залишиться лише на стадії асоціації й зони вільної торгівлі, вона втратить усі можливості східного вектора, проте не здобуде відчутних дивідендів на західному напрямі.

Національний інтерес Польщі полягає в тому, щоб бути послідовним прихильником України та її адвокатом в ЄС. Не через українофільство, але як суспільство, як держава, Польща надзвичайно зацікавлена в тому, щоб Україна не потрапила в “чорну діру”, як Білорусь. Тому треба прагнути до того, щоб польсько-український кордон перестав розділяти країни, досягти безвізового режиму, проводити спільні польсько-українські дослідження, розвивати студентські обміни. Таким чином наближувати Україну до Європи, але остаточний вибір залишається за українцями.

Нині найактуальнішим питанням є те, що чекає Україну після підписання асоціації з ЄС. Якщо розглядати його з точки зору довготермінових перспектив, то аналогів євроінтеграції, напевно, і немає. По суті, сьогоднішній вибір полягає якраз у тому, чи залишиться Україна на сучасному рівні розвитку, що йменується у світі країною “третього сорту”, чи, переборовши труднощі й здолавши перешкоди, інтегрується не просто в Євросоюз, а стане повноцінним членом світового співтовариства.

1. Виступ Посла Яна Томбінського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://europa.eu/delegations/ukraine/2013/11.09.uk.htm>.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс]. – Режим доступу : < <http://www.trybunal.gov.pl/akty/konstytucja.htm>.
3. Закон України “Про основи національної безпеки України” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – С. 351.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
5. Лісабонська редакція ДЄС (преамбула та ст. 1) і ДФЄС (преамбула) зберігають посилання на це загальне обґрунтування інституційних цілей євроінтеграції, яким розпочинається преамбула Римського договору про заснування ЄЕС. Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_fr.htm.
6. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Шемшученка Ю. С., Бабкіна В. Д. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.

В статье анализируется шанс Украины выбрать евроинтеграционный курс развития без потери своей самобытности и национальной идентичности. Как иллюстрация перспективы проевропейского вектора интеграции Украины рассматривается опыт Польши, которая еще с 90-х годов прошлого века четко определила курс на евроинтеграцию.

Ключевые слова: *національна ідентичність, національна самобитність, європейська інтеграція, перспективи інтеграції України, трансграничне взаємодія, угода про асоціацію з ЄС, польський досвід європейської інтеграції.*

This article analyzes the Ukraine's chance to choose European integration course of development without losing their originality and national identity. As an illustration used the description European integration in Poland, which since the 90s of last century clearly defined policy of European integration.

Keywords: national identity, national originality, European integration, prospects for Ukraine's integration, transborder interaction, Association Agreement with the EU, Polish experience of European integration.

УДК 323.1

ББК 66.4

Юрій Туркус

СТРАТЕГІЧНІ ЗАСАДИ ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО ПРОСТОРУ ЄС

У статті аналізується стратегія України щодо її входження до Європейського Союзу. Визначається мета реалізації стратегічного курсу на європейську інтеграцію й створення передумов для набуття Україною членства в Євросоюзі.

Ключові слова: Європейський Союз, стратегія України, європейська інтеграція, членство в Євросоюзі.

Успішне сходження Європейського Союзу та залучення до свого складу країн Центрально-Східної Європи імперативно поставило ряд важливих теоретичних і практичних проблем. В їх числі встановлення географічних меж інтеграційного об'єднання, перспектив для європейських країн пострадянського простору, зокрема, можливостей входження України до складу об'єднаної Європи. Очікуване безпрецедентне розширення, яке сталося у 2004 р., коли 10 країн ЦСЄ поповнили лави ЄС, спонукало керівництво України якомога швидше визначитися стосовно власних перспектив. Необхідність правильного та всебічного визначення інтеграційної стратегії була спричинена вказаним перебігом подій і формуванням, у зв'язку із цим, принципово нової геополітичної ситуації. Пріоритетним напрямом офіційний Київ установив європейську інтеграцію.

Підкреслимо, що Україна ще в "Основних напрямках зовнішньої політики", затверджених Верховною Радою 1993 р., чітко сформулювала прагнення поповнити сім'ю європейських країн і ввійти до європейського простору [1]. На рубежі століть, коли стало питання входження до ЄС країн ЦСЄ, Україна лишилася, практично, одна з держав пострадянського простору, яка чітко ставила мету поповнити лави Євросоюзу. Адже для трьох країн Балтії це питання було в цілому вирішеним, Білорусь і РФ не ставили перед собою таких амбітних планів, а Молдова через ускладнення з Придністровською республікою не може наполягати на інтеграції до ЄС.

Виходячи зі свого цивілізаційного вибору й сповідуючи європейські демократичні цінності та з метою реалізації стратегічного курсу на європейську інтеграцію й створення передумов для набуття Україною членства в Євросоюзі в червні 1998 р. Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу. У документі зазначалося, що ЄС у процесі свого розвитку досяг "високого рівня політичної інтеграції, уніфікації права, економічного співробітництва, соціального забезпечення та культурного розвитку" [2]. З огляду на таке становище, пріоритетними напрямками європейської інтеграції в Стратегії були визначені:

- адаптація національного законодавства до законодавства ЄС, забезпечення прав людини, що полягає в зближенні із сучасною європейською системою права;
- економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною та Євросоюзом, важливими чинниками яких було визнано уніфікацію національної економіки на засадах СОТ, лібералізацію та синхронізоване відкриття ринків ЄС й України;

- інтеграція України в контексті зміцнення загальноєвропейської безпеки в усіх її вимірах, а принципи її неподільності мають стати гарантією власної безпеки України;

- політична консолідація та зміцнення демократії, яка передбачає неухильне по-
© Тиркус Ю., 2014 вана на гарантування політичної стабільності, заохочення мирного розвитку та плідного співробітництва всіх європейських націй, зміцнення демократичних засад в українському суспільстві;

- адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС, яка означає реформування цієї сфери з активним залученням інститутів і програм об'єднаної Європи;

- культурно-освітня й науково-технічна інтеграція, що полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці й техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у країнах Євросоюзу;

- регіональна інтеграція як поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України та державами – членами й кандидатами в члени ЄС;

- галузева співпраця щодо розвитку транспортних, електроенергетичних та інформаційних мереж, а також у сферах наукових досліджень, промисловій і сільськогосподарській кооперації;

- співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища, що є одним з головних напрямів діяльності ЄС й актуальною проблемою для України, зумовленою не лише наслідками аварії на ЧАЕС, а й загальним станом вітчизняного довкілля [2].

Важливим положенням Стратегії Києва було проголошення прагнення до зовнішньополітичної консолідації, спрямованої насамперед на зміцнення європейської безпеки. Як зазначено в документі, з одного боку, вона включає всебічне входження України в європейський політичний, правовий, економічний, інформаційний, культурний простір, а з іншого, – ідентифікацію політики ЄС щодо України, відокремлення її від політики ЄС щодо Росії та підтримку державами Європи й світовим співтовариством стратегії інтеграції України до ЄС.

У цьому контексті важливим визначалося співробітництво з Європейською Комісією, Європейським парламентом та іншими загальноєвропейськими інституціями, а також поглиблення відносин з окремими державами – членами ЄС. Зауважимо, що істотною складовою зовнішньополітичної консолідації слід вважати згоду ЄС на поступове залучення України до міжрегіональних ініціатив Союзу, а одним з реальних внесків на шляху до зближення політичних позицій України та ЄС було б досягнення згоди стосовно спільної позиції в ООН з глобальних міжнародних питань.

Щодо внутрішньополітичної консолідації, яка базується на виборі, зробленому українським суспільством на користь інтеграції до ЄС, вона, як зазначено в Стратегії, включає насамперед зміцнення демократії та верховенства права в державі. У цьому документі відзначалося, що європейська інтеграція сприятиме становленню громадянського суспільства в Україні й подальшому формуванню української політичної нації як повноправного члена сім'ї європейських націй. Однак політична консолідація не може відбуватися за рахунок односторонніх кроків, тому на період до набуття Україною статусу асоційованого члена ЄС слід послідовно дотримуватися принципу паритетності, домагаючись від ЄС рівноцінних зустрічних кроків [2].

Відзначимо, що на основі Стратегії було розроблено план стосовно здійснення практичних, цілеспрямованих і послідовних кроків із реалізації завдання набуття повного членства в Євросоюзі. Цей план був окреслений у Посланні Президента України до Верховної Ради “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки” [3]. Серед завдань з досягнення відповідності критеріям членства й створення передумов для вступу в ЄС були виділені такі завдання та відповідні терміни їх виконання чи досягнення:

- набуття Україною членства в СОТ (2002–2003 рр.);

Юрій Туркус. Стратегічні засади входження України до простору ЄС

та ЄС (2002–2004 рр.);

- проведення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (2003–2004 рр.);

- приведення законодавства України відповідно до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах (2002–2007 рр.);

- виконання процедур, необхідних для набуття чинності Угодою про асоціацію (2004–2007 рр.);

- проведення переговорного процесу та створення митного союзу між Україною та ЄС (2005–2007 рр.);

- повне виконання Угоди про асоціацію та копенгагенських критеріїв членства в ЄС (2007–2011 рр.);

- створення реальних передумов вступу України до Європейського Союзу (2011 р.) [3].

Водночас, з метою об'єктивної оцінки реальності досягнення поставлених завдань, слід подати й підходи Брюсселя стосовно України в цей період. Значна інтенсифікація передвступного переговорного процесу Євросоюзу з державами ЦСЄ – кандидатами на вступ зумовила необхідність визначення ЄС основних напрямів співробітництва з країнами, які після приєднання до організації нових членів стануть сусідами розширеного Союзу. У контексті політичного співробітництва України з ЄС прийняття Спільної стратегії оцінювалося керівництвом у Києві як, безумовно, позитивна подія. З боку ЄС було вперше офіційно підтримано європейські прагнення України, зроблений нею вибір. Брюссель і країни-члени Євросоюзу запропонували Україні свій різноманітний досвід будівництва сучасних політичних, економічних, соціальних та адміністративних структур.

Звичайно, що прийняття в цей час такого документа з політичної точки зору було певним досягненням. Завдяки зусиллям української сторони ставлення, рівень відносин з Україною Брюссель не лише виокремлював із загальної власної східної стратегії, а й спільно відгукнувся на євроінтеграційні прагнення офіційного Києва. Однак політики офіційного Брюсселя засвідчили, що вони не були готовими надати конкретну відповідь на наполегливі прагнення української дипломатії щодо обговорення перспективи укладання так званої асоційованої угоди між сторонами. Тобто зазначені Україною вище бажані терміни стосовно окреслення власної перспективи й надії на те, що рішення Гельсінського саміту приведуть до зміни її статусу у відносинах з ЄС, не виправдалися.

У преамбулі до Спільної стратегії зазначалося, що Україна була першою з нових незалежних держав колишнього СРСР, які підписали в 1994 р. зі Співтовариствами партнерську угоду, і що політика ЄС щодо України ґрунтується на твердому переконанні в тому, що “повне виконання цієї угоди є передумовою успішної інтеграції України в економіку Європи та допоможе Україні підтвердити її європейську ідентичність” [4, р.1]. Саме такі підходи були характерними для офіційної позиції Євросоюзу.

За нашою оцінкою, варто підкреслити таке. По-перше, навіть у разі позитивної оцінки Єврокомісією економічного розвитку України в 1999 р. такі очікування навряд чи могли б реалізуватися. Адже й відносини ЄС з країнами-кандидатами на вступ були побудовані згідно з Європейськими (асоційованими) угодами, положення яких не містили конкретної вказівки щодо визначеної перспективи членства або термінів вступу. Винятком була угода з Польщею, у преамбулі якої, з ініціативи польської сторони, було записано, що Польща має намір набути повноправного членства в Союзі.

По-друге, сама постановка Україною питання стосовно укладання асоційованої угоди в той час як основної мети, певно, була передчасною, оскільки суперечила практиці прийняття Брюсселем нових інтеграційних планів, виходячи з попередніх позитивних результатів. Узагалі ж механізм взаємодії політичних інституцій ЄС з третіми країнами наприкінці 1990-х років був достатньо визначеним, а повне виконання комплексу

вимог ЄС щодо держав-аплікантів розглядалося як необхідна умова подальшого поглиблення співробітництва.

По-третє, ЄС в цей період справедливо висловлював занепокоєність політичним кліматом в Україні, застереження щодо демократичності президентських виборів 1999 р. Так, Євросоюз, підкреслюючи роль міжнародних організацій, які здійснювали моніторинг процесу демократизації, надавав особливого значення тісній співпраці України з Радою Європи та ОБСЄ. Брюссель узяв до уваги висновки моніторингової місії ОБСЄ, Бюро демократичних інститутів і прав людини щодо президентських виборів 1999 р. в Україні, відзначив, що їх проведення не відповідало ряду зобов'язань перед ОБСЄ.

Критичне ставлення до використання владою адміністративного ресурсу в ході виборів засвідчило, що позиція Брюсселя залишилася незмінною – поглиблення політичного діалогу з Україною ЄС розглядав передусім як основний інструмент впливу на процеси демократизації й дотримання прав людини.

Таким чином, досягти стратегічної мети Києву не дозволили наявні політичні проблеми – відсутність в Україні та всередині самого ЄС внутрішніх передумов для піднесення на новий рівень і розширення двостороннього співробітництва. Водночас для подолання цих проблем Європейський Союз визначив такі стратегічні цілі щодо України:

- зробити свій внесок у розбудову стабільної, відкритої, плюралістичної демократії в Україні та зміцнення стабільно функціонуючої ринкової економіки (тобто передбачені УПС цілі внутрішніх трансформацій перехідного періоду в Україні);
- посилити співробітництво з Україною у сфері збереження стабільності та безпеки в Європі й усьому світі, знаходячи ефективне спільне вирішення проблем, які поставили перед континентом;
- розширити економічне, політичне та культурне співробітництво й співпрацю в галузі юстиції та внутрішніх справ [5, р.1].

У Брюсселі фактично визнавали, що наявний ступінь демократизації суспільно-політичного життя в Україні не сприяє інтенсифікації політичного діалогу з ЄС. Зазначалося, що лише “успішні перетворення принесуть піднесення не тільки Україні, а й усьому регіонові. Для забезпечення успіху цього процесу мають відбутися реформи, спрямовані на зміцнення демократії та правопорядку, а також соціально-економічні реформи в напрямі створення працюючої ринкової економіки” [5, р.2].

Іншими словами, аналіз політичного перебігу подій після президентських 1999 р. виборів по лінії Київ – Брюссель ніяк не можна визначити позитивним для досягнення стратегічних цілей Україною. Навпаки, взаємовідносини зазнали ряду невдач через те, що в Україні виникли проблеми з розвитком демократії, свободою слова, ускладнення для роботи ЗМІ тощо. Перед українською стороною поставили також завдання неухильного забезпечення прав людини, дотримання верховенства закону.

Визнавалася й необхідність зближення внутрішнього законодавства України із законодавством ЄС і відповідного реформування національної правової системи. Передумовами успішного економічного й соціального розвитку визначалося створення в Україні сучасного громадянського суспільства, включаючи заохочування зміцнення зв'язків між неурядовими організаціями Союзу й України. Наголошувалося на великому значенні наявності конкурентного, сприятливого для інвесторів, ділового середовища в Україні.

Значущість розвитку демократичних політичних інститутів і громадянського суспільства в Україні демонстрували політики в Брюсселі в ході підготовки, проведення та імплементації так званого Всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, який пройшов 16 квітня 2000 р., і неодноразових застережень щодо прямої залежності надання допомоги ЄС від результатів демократизації, проведення економічних реформ.

Юрій Туркус. Стратегічні засади входження України до простору ЄС

більшій АЕС і надання коштів для будівництва компенсуючих потужностей.

Зіткнувшись з рядом відчутних ускладнень, Київ прагнув запобігти ізоляції України від європейської спільноти після розширення Євросоюзу. Наполегливість України, політико-дипломатичний супровід кроків її державного керівництва отримував у кінцевому підсумку підтримку ЄС в загальноєвропейських, регіональних та світових структурах і сприяння інтеграції України в європейську й світову економіку.

Водночас, незважаючи на те, що Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу містила положення щодо розроблення спільної з ЄС позиції в ООН з глобальних питань міжнародного життя, Спільна стратегія ЄС обмежилася пропозицією зміцнити механізми консультацій між ЄС та Україною в рамках УПС, Ради Європи й Організації Об'єднаних Націй і застереженням щодо подальшого поглиблення та розширення політичного діалогу з Україною на вищому посадовому й міністерському рівнях як двостороннього, так і через використання союзних механізмів.

Створення в Україні більш привабливого інвестиційного клімату, відповідні зміни законодавства, переговори з провідними державами та інші кроки з приводу прискорення вступу до СОТ, давали можливість ставити питання стосовно створення в майбутньому зони вільної торгівлі між ЄС та Україною як це передбачено УПС.

Протягом наступних років Верховна Рада прийняла в новій редакції Закони України "Про громадянство України", "Про біженців", "Про еміграцію", Україна приєдналася до Конвенції "Про статус біженців" від 1951 р. і відповідного Протоколу від 1967 р., було прийнято рішення про реформування Прикордонних військ, створено Державний комітет у справах охорони державного кордону України, проведено Економічний форум з питань розвитку прикордонного співробітництва. У 2002 р. розпочалося виконання спільного з Євросоюзом плану з боротьби з організованою злочинністю й нелегальною міграцією [6, с.148].

Відзначимо, що підхід Євросоюзу та інших міжнародних організацій до проблем внутрішньополітичного розвитку в Україні, на загальну думку, позитивно вплинув на проведення виборів до Верховної Ради в березні 2002 р. Під час Копенгагенського саміту ЄС – Україна в липні того ж року представники ЄС наголошували, що Україна наблизилася до відповідності стандартам ОБСЄ і Ради Європи щодо вільних і чесних виборів [7, р.212]. Така оцінка створювала передумови подальшої інтенсифікації співробітництва в інших сферах взаємовідносин: у торговельно-економічній, інвестиційній галузях, у науково-технічній та інших сферах.

Проте активізація стосовно досягнення стратегічних цілей Києвом набула нових вимірів у період напередодні розширення ЄС у 2004 р. і подій, пов'язаних з так званою помаранчевою революцією. Україна активно відстоює визнання з боку європейських чільників законного права претендувати на членство в Євросоюзі відповідно до його статутних документів, зокрема, статті 49 Договору про Європейський Союз та статей 1 і 58 конституційних засад ЄС. При цьому все більше усвідомлюється необхідність поєднання євроінтеграційних амбіцій з неухильним провадженням внутрішніх політичних та економічних перетворень.

Поряд із цим державне керівництво в Києві, відчуваючи ускладнення з досягненням євроінтеграційної мети, прагнуло віднайти й інші важелі щодо зміцнення економічного розвитку, зокрема, посилення співробітництва з Росією, Білоруссю та Казахстаном у рамках створюваного Єдиного економічного простору (ЄЕП). Певним політичним силам видавалося, що від прогресу в цьому напрямі залежатиме можливість запровадження між Україною та ЄС тісніших відносин.

Україна завжди позиціонувала активним прихильником процесу входження до Євросоюзу країн-претендентів із ЦСЄ, на відміну від Росії, яка тією чи іншою мірою

обумовлювала своє ставлення до східного розширення ЄС. При цьому офіційний Київ підкреслював власний європейський вибір і стратегічну мету, пропонував єврочиновникам необхідність селективного підходу до європейських країн пострадянського простору з боку ЄС. Прагнення Євросоюзу формувати спільну східну стратегію оцінювалося українським керівництвом негативно. Про це свідчили виступи представників України на березневій 2003 р. конференції Україна – ЄС “Ширша Європа: перспектива України”. Цей захід проводився Брюсселем з метою узгодження позицій сторін у світлі підготовленої ЄК позиції “Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з новими східними та південними сусідами”. Як оцінювали експерти, цей документ став свого роду компромісом між прагненнями офіційного Києва мати більш чіткі інтеграційні перспективи та бажанням ЄС не зв’язувати себе конкретними зобов’язаннями перед Україною. Саме тут запропонований Брюсселем особливий статус сусідства виводить сьогодні відносини ЄС – Україна на формат співпраці, що співмірний аналогічному рівню попереднього співробітництва Євросоюзу з країнами ЦСЄ. Водночас такий статус не відкриває безпосередніх інтеграційних перспектив і визначає стосунки ЄС з Україною в загальноприйнятному для ЄС форматі.

Показовими були результати чергового саміту Україна – ЄС, який проходив у жовтні 2003 р. в Ялті після приєднання України до ЄП. Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Хав’єр Солана, викладаючи позицію щодо такого підходу Києва, наголошував, що чим кращими будуть відносини України з Росією, тим краще від цього буде всім. Застереження стосувалися того, щоб зобов’язання, які Україна бере на себе в рамках ЄП, гармоніювали з тими зобов’язаннями, які Київ уже взяв на себе стосовно ЄС і під час переговорів щодо вступу до СОТ. Євросоюз виявив прихильність до створення зони вільної торгівлі в рамках нового формування, указуючи лише на те, щоб ця зона не характеризувалася якимись вилученнями або обмеженнями. За оцінкою надзвичайного й повноважного посла Франції в Україні Філіппа де Сюремена, завдання полягало в запобіганні перетворення ЄП на митний союз, бо за таких умов справа гармонізації двох курсів була б унеможливленою [8].

Саміт в Ялті став важливим з точки зору формування спільних підходів сторін у відносинах з розширенням ЄС. На розв’язання економічних питань і ймовірних труднощів націлена була підготовка Плану дій. Причому його пропонувалося розробляти спільно. Представники Брюсселя факт сусідства ЄС та України розглядали як шанс, яким слід скористатися обом сторонам.

Водночас у співпраці з Україною пріоритетом номер один ЄС справедливо вказав зміцнення в країні демократії, верховенства права та суспільних інститутів. Як уже стало традицією, Євросоюз заявив про те, що в Україні потрібно гарантувати свободу мас-медіа, захист журналістів, верховенство права, провести правову й адміністративну реформи тощо [9].

Набуття членства в ЄС десятима новими країнами-членами, у тому числі традиційними партнерами Польщею, Угорщиною, Балтійськими державами, а також новий статус України як безпосереднього сусіда ЄС, коли довжина спільного кордону становить майже п’яту частину кордонів України, значно підвищили коефіцієнт як підтримки позиції нашої держави в рамках ЄС, так і відповідальності української сторони перед Євросоюзом за впровадження європейських стандартів і цінностей.

Розширення ЄС відкрило для України нові стратегічні перспективи та додаткові можливості для поглиблення євроінтеграційної політики. У цілому, формування на кордоні України важливого інтеграційного об’єднання з єдиними торговельними правилами, тарифами та процедурами потенційно вигідне нашій країні, оскільки це суттєво спрощує ведення бізнесу з європейськими компаніями, покращує умови торгівлі та сприяє появі нових інвестиційних можливостей для України. Разом з тим у коротко-

Юрій Туркус. Стратегічні засади входження України до простору ЄС

тивних наслідків розширення, у тому числі торговельно-економічного характеру.

За визначенням сторін, наближення ЄС до українських кордонів має також вагоме значення для поглиблення двостороннього співробітництва в напрямі підвищення безпеки та стабільності на континенті. Залишаючись поза межами Євросоюзу, Україна успішно асоціюється з процесом здійснення спільної європейської політики безпеки й оборони. У Києві враховують, що за останнє десятиліття ЄС спромігся суттєво розвинути свою військову складову як важливу ланку ЄПБО. Зокрема, створення й розвиток військових контингентів дозволили Євросоюзу взяти на себе виконання миротворчих місій як в Європі, так і поза її межами.

Процес активного формування європейського безпекового простору та механізму його функціонування охоплює всі рівні співробітництва європейських держав. Повноцінним учасником європейської системи безпеки може бути й Україна. Повнота участі нашої держави у формуванні цієї системи безпосередньо залежить від ініціативності й активності України як контрибутора міжнародної безпеки загалом та європейської безпеки зокрема.

Новий відлік відносин України з ЄС, визначення їх перспектив слід розглядати в контексті президентських 2004 р. виборів і подальших демократичних змін у нашій державі. Події так званої помаранчевої революції, під час якої український народ продемонстрував свою прихильність до європейських демократичних цінностей, значно додали потенційних перспектив на євроінтеграцію. Свідченням цього стали не лише офіційні заяви чільників ЄС, а й чимала прихильність громадян країн-членів Євросоюзу до вітчизняних прагнень. Найбільш виразними є дані соціологічних опитувань, за якими більше половини опитуваних підтримують перспективу вступу України до ЄС. Демократичні зміни в Україні сприяли переосмисленню її ролі на континенті.

Водночас слід зазначити, що відсутність послідовності та єдності помаранчевих сил у демократичних перетвореннях України не дозволили скористатися повною мірою набутою міжнародною підтримкою для втілення стратегії на євроінтеграцію [10, с.57]. У результаті внутрішніх ускладнень вітчизняна дипломатія не змогла забезпечити новий формат відносин з Євросоюзом, домогтися окреслення більш чіткої перспективи поглиблених відносин з Брюсселем. Тому основою відносин сучасного етапу України з ЄС не стала перспектива членства, а відповідний трирічний План дій, що був спільно розроблений і затверджений у Брюсселі 21 лютого 2005 р. під час засідання Ради з питань співробітництва ЄС – Україна. Він став своєрідною “дорожньою картою” поступового наближення України до ЄС, де міститься комплекс практичних заходів, спрямованих на поглиблення двостороннього співробітництва в таких важливих сферах, як політичний діалог, соціально-економічні перетворення, торгівля, ринкові реформи, юстиція та внутрішні справи, енергетика тощо. Іншими словами, українська сторона продовжила попередній підхід і погодилася на лінію Брюсселя у двосторонніх відносинах щодо впровадження Європейської політики сусідства за умов спільного узгодження пріоритетних напрямів співробітництва.

Саме в такому ключі проходили наступні саміти Україна – ЄС. Так, груднева 2005 р. у Києві зустріч на вищому рівні не стала історичним проривом. На саміті розглядалися результати поточної діяльності України у виконанні положень УПС та Плану дій і подальший розвиток двосторонніх відносин у звичному форматі нашої держави із цією організацією. Про це йшлося на прес-конференції в Представництві Єврокомісії в Києві, коли підкреслювалося, що на серйозні стратегічні зрушення Києву не слід розраховувати. Досягненням можна було вважати отримання Україною ринкового статусу, відзначення поширення свободи слова та розвиток засобів масової інформації.

Тому, не отримавши позитивного сигналу від Брюсселя стосовно вирішення стратегічно важливих євроінтеграційних перспектив, Україна, розв'язуючи поточні проблеми двосторонніх відносин, усе прагне наближатися до Європейського Союзу, так би мовити, малими кроками. Ними стали 10-й саміт Україна – ЄС у жовтні 2006 р. у Гельсінкі, а також 11-й саміт у вересні 2007 р. у Києві. У ході першої зустрічі були парафоровані, а у 2007 р. ратифіковані дві угоди: про реадмісію й про спрощення візового режиму. Київ і Брюссель домовилися, що умови реадмісії стосуватимуться лише тих громадян, які, очевидно, проходили через територію України. Також ЄС, погодившись на пропозиції Києва, узяв на себе зобов'язання надавати фінансову допомогу для облаштування місць тимчасового перебування таких громадян і для їх переправлення в ті країни, звідки вони прибули до ЄС [11, с.6].

Укладення угоди про спрощення візового режиму є одним із важливих елементів нового формату відносин України з Європейським Союзом. Ратифікація відповідних угод наблизила досягнення мети української сторони – формування простору вільного пересування наших громадян, створення повноцінного безвізового режиму між Україною та ЄС. Для її реалізації певну підтримку надало укладання наприкінці 2007 р. угод про малий прикордонний рух з Угорщиною, Словаччиною та Польщею. Зазначені угоди мають на меті пом'якшення наслідків вступу цих країн до Шенгенської зони для населення прикордонних українських територій. Така лінія Києва знаходить розуміння й підтримку з боку ЄС на відміну від того, що питання європерспективи залишається відкритим.

Водночас відзначимо, що навіть при всіх застереженнях Євросоюз прагнув реагувати на діяльність української влади щодо досягнення стратегічної мети євроінтеграції, навіть у рамках Європейської політики сусідства. ЄПС протягом 2006–2007 рр. зазнала певної диференціації для країн-сусідів, що прагнуть до інтеграції з ЄС. Так звані “привілейовані відносини” стали відповіддю на устремління України. Для посилення механізмів ЄПС у грудні 2006 року було прийнято стратегію “Посилююча Європейська політика сусідства”. У ній були викладені пропозиції з удосконалення даної політики. З метою матеріально-фінансового забезпечення діяльності в рамках ЄПС на період 2007–2013 рр. було запроваджено механізм “Європейського інструменту сусідства й партнерства” (ЄІСП).

Далі спробуємо, опираючись на теоретичні здобутки світової науки й практичний досвід розвинених європейських країн, визначити стратегічні орієнтири подальшого демократичного розвитку вітчизняного суспільства як складової європейського утвердження України. Держава в умовах Європи може претендувати на роль демократичної не лише за декларування, а й змістовного наповнення демократичних норм і процедур. Одним із найважливіших орієнтирів у діяльності держави, пов'язаним з утвердженням європейських демократичних стандартів сучасного розвитку, вважається необхідність підвищення рівня конкуренції у сфері державотворчої діяльності. Відсутність достатнього рівня конкуренції в політико-владних структурах України дає змогу номенклатурно-клановим утворенням керувати державою за допомогою волюнтаристських методів. З огляду на це, набуває актуальності потреба розвитку конкуренції в середовищі державних службовців, що передбачає: рекрутування їх на основі професіоналізму, а не за принципом протекціонізму; залежність службової кар'єри від особистих якостей працівників; адекватну оплату праці державного службовця.

У цьому контексті цілком слушними постають цілі, яких має добиватися нинішня влада України на чолі з Президентом В.Ф.Януковичем. У своєму посланні з нагоди перших ста днів президентства В.Ф.Янукович однозначно підтвердив інтегральну національну мету: Україна має увійти до числа провідної двадцятки світу як сучасна держава з конкурентною економікою, реалізувати європейський вибір [12].

Юрій Туркус. Стратегічні засади входження України до простору ЄС

завдань європейської інтеграції. Це змушує владу до більш ретельного аналізу як причин гальмування, так і шляхів нарощування темпів проведення демократичних реформ і виведення України на нові якісні параметри. Серед гальмівних причин слід особливо виокремлювати причини внутрішнього та зовнішнього характеру, які стосуються нашої держави та Євросоюзу. Продовження практики приєднання України до заяв і позицій Європейського Союзу з регіональних та міжнародних питань, започаткованої у 2005 р., разом з посиленням підтримки постійно діючих двосторонніх механізмів співробітництва з новими державами-членами стануть важливими чинниками в набутті досвіду інтеграції до Євросоюзу.

1. Основні напрями зовнішньої політики України, схвалені Верховною Радою України 2 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1993. – № 33; Політика і час. – 1993. – № 7. – С. 94–96.
2. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. Затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 (із змінами, внесеними Указами Президента України від 12 квітня 2000 року № 587/2000 та від 11 січня 2001 року № 8/2001). – Сайт МЗС України. Публікації. – <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publikation/print/2823.htm>.
3. Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки” (Документ Microsoft Word, 346 КБ). – Сайт МЗС України. Публікації. – <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publikation/print/2822.htm>.
4. European Council Strategy 1999 / CFSP on Ukraine // Bulletin EU 122 – 1999. Annexes to the Presidency conclusions (6/7). – P. 1–2.
5. European Council Strategy 1999 / CFSP on Ukraine // Bulletin EU 122 – 1999. Annexes to the Presidency conclusions (6/7). – P. 1–2.
6. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Юрид. думка, 2005. – 332 с.
7. Treaty of European Union. Commission of European Committee. – Brussels. – 2005. – 320 p.
8. Україна – ЄС, саміт в Гельсінкі. Україна малими кроками наближається до Євросоюзу // День. – 2006. – № 186. – 28 жовт.
9. Розширення Європейського Союзу: нові можливості та перспективи для України : матеріали засідання “круглого столу” 17 груд. 2003 р. / ред. П. М. Рудяков ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2004. – 80 с.
10. По той бік розуміння: Україна та Європа після Помаранчевої революції : за матеріалами міжнар. наук. семінару [“Перед визнанням: Україна та Європа після Помаранчевої революції”], (Київ, НАУКМА, 30 верес. 2005 р.: зб. наук. ст. / заг. ред. Г. Флікке, С. Кисельов. – К. : Атіка, 2006. – 227 с.
11. Час “політики”, “інтеграції”, “економіки” : події, огляди та новини // Політика і час. – 2007. – № 7. – С. 6–25.
12. Янукович В. Ф. Послання Президента України з нагоди 100 днів перебування на посаді / В. Ф. Янукович. – К., 2010. – 3 черв. – Сайт Президента України.

В статье анализируется стратегия Украины о ее вхождении в Европейский Союз. Определяется цель реализации стратегического курса на европейскую интеграцию и создание предпосылок для приобретения Украиной членства в Евросоюзе.

Ключевые слова: Европейский Союз, стратегия Украины, европейская интеграция, членство в Евросоюзе.

This article analyzes the strategy of Ukraine for its entry into the European Union. Determine the purpose of the strategic course towards European integration and the creation of conditions for Ukraine's membership in the EU.

Keywords: European Union Strategy for Ukraine, European integration, EU membership.

УДК 322
ББК 86.211

Володимир Андрушко,
о. Михайло Лучків, Леся Волошин

СОЦІАЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО:
МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті з позицій моралі та права проаналізовано соціальні концепції митрополита Андрея Шептицького, актуальні й сьогодні для церкви та суспільства.

Ключові слова: духовність, любов, милосердя, право, справедливість, служіння.

“Щасливий, хто пильнує право
й увесь час творить
справедливість!” (Пс.106.3)

В українській державі проводиться певний комплекс правових, економічних, соціальних, психологічних, медичних, реабілітаційних та інших заходів, що мають на меті надавати допомогу як соціальним групам, так і окремим громадянам, які знаходяться в складних життєвих ситуаціях. Ці напрями життя в суспільстві визначено його Основним Законом – Конституцією України [4, с.3], конкретизовано іншими нормативно-правовими актами.

Комплекс перелічених заходів – ніщо інше, як обов’язок державних органів, що окреслюється словом *служба*, тобто сумлінне виконання своїх службових обов’язків. У духовному вимірі визначається терміном *служіння* – шанс проявити милосердя, робити добрі вчинки для добра людей. Указані тотожні поняття увиразнюють відповідальність перед Богом і людьми. Ця сентенція не потребує додаткового обґрунтування: перед Богом мають цінність з любов’ю виконані конкретні справи, дії, до кінця виконане служіння, щоб бути по-християнськи солідарними з потребуючими милосердя як у матеріальному, так і в духовному значенні.

На жаль, абсолютизація економіки, ринку, інтенсивна психологія збагачення, шалений доларовий марафон, який охопив увесь життєвий простір України, нівелювання в суспільстві християнських цінностей, безнадія на зміни в молодій державі ставлять матеріальні блага вище від людини.

Сьогодні як ніколи вкрай необхідно звернутись до звияжних постатей, наповнених Божим Духом задля майбутнього України. Це актуальна потреба побачити дорогу до світла Христової правди і свободи, адже християнська релігія і мораль ось уже 1025 років є традиційними для народу України.

Вивчаючи документи Української Греко-католицької церкви, написані митрополитом Андреем Шептицьким (1865–1944) – теологом, філософом, доктором права [13, с.25], якого було проголошено 5 грудня 1958 року Вселенською церквою слугою Божим, знайдемо ключ для розв’язання сучасних проблем. Отримавши від Бога непересічний розум, надзвичайно любляче серце, митрополит усе своє життя поклав на вівтар любові й служіння Богу, Україні та народу. Варто нагадати, що для вірних Андрей Шептицький написав понад 100 пастирських листів, більше 10 популярних релігійних книжок, попри томи теоретичних і наукових праць. Слід зазначити, що не було в житті України ні однієї важливої події, на яку б слуга Божий Андрей не відгукнувся навчанням, нагадуванням чисторогою щодо всіх основних проблем тогочасного йому суспільства.

Ось чому дуже корисно всім, хто прагне долучитися до побудови справедливого громадянського суспільства, вникнути в науку великого митрополита.

Слуга Божий Андрей Шептицький аналізував усі християнські та правові принципи, необхідні суверенному народу. Він ніколи не дбав про своє збагачення, а навпаки,

свої ж великі родові маєтки витрачав на потреби як церкви, так і людей убогих, особливо вдів і сиріт.

Надзвичайно актуальними є соціальні концепції митрополита, котрими переконував, що соціальну справедливість можна досягти лише через Христа.

Читаючи Пастирське послання до духовенства *“Наша програма”* від 2 серпня 1899 року на цей час ще єпископа Станіславівського Андрея Шептицького, можна зрозуміти його любов і водночас вимогливість, коли писав: “Тисячі сердець – тисячі рук піднесених до неба, благає від нас помочи. Всі вбогі та пригнетені тягарем праці й життя, – всі темні й непросвічені, всі опущені і без засобів до життя... Батьківського проводу від нас домагаються. Багатших треба наклонювати до любови та милосердя супроти убожчих, а убожчих остерігати перед пожаданням чужого добра. Треба людям помагати у закладанні християнських крамниць, шпихлірів, позичкових кас, різних господарських і ремісничих спілок та всяких інших... установ” [9, с.6–7].

Пастирським посланням *“Християнська робота”* від 2 серпня 1899 року багатим сказано: “... Коли допомагаєте вбогому, пам’ятайте, що він не лише вашого гроша потребує, але часом ще більше помочі дієвої, поради, потіхи... Давайте убогому можливість заробку – научіть його, покажіть йому, як би він сам міг свою долю поправити” [10, с.8].

Завершуючи служіння єпископа Станіславівської єпархії та з покірністю приймаючи Львівський митрополичий престіл, Андрей Шептицький 4 січня 1901 року написав Пастирське послання до духовенства та вірних *“Найбільша заповідь”*, яку можна назвати *“Гімном Пастирської любові”*. У кожному слові Послання можна відчутти, що написане з любов’ю до улюблених: “Мусиш Його любити, бо Він перший Тебе полюбив... Нашим обов’язком: віддати серце за серце! ... Людські серця тісно пов’язані між собою, що кожне порушення одного серця вправляє в рух усі інші; відгомоном відбивається об другі серця... Отже, нема між людьми більшої... сили, ніж любов, вона загальнолюдська! ... Не смієш жити в серці злоти... не смієш клясти-проклинати... Не кленіть, а благословіть!” [10, с.37–69.]. Цим *Посланням* митрополит також подав для вірних завдання: окуплювати свої гріхи милосердям для вдів, сиріт та вбогих; остерігатися втрати та матеріальної кривди для вбогого, пам’ятаючи, що задержання заробітної плати є гріхом, що кличе до неба про помсту, бо прокляте таке майно і проклятий той, хто його посідає з кривдою для вбогих.

Важливими для християнського життя є вчинки милосердя не тільки щодо тіла, але й для душі. Звертаючись до вірних Львівської та Кам’янецької єпархій 27 січня 1901 року в Пастирському листі *“Про Церкву”*, уже як митрополит, Андрей Шептицький настановляв виконувати вчинки милосердя з любов’ю в серці. Якщо не можна спромогтися на більшу милостиню, – нехай вона буде символом того, що людина рада би дати, що душа бажає. Може милосердний Бог прийме й незначну лепту для внутрішнього стану християнської душі. Однак треба остерігатись, щоб той внутрішній стан не був самообманом [12, с.253].

Не залишався митрополит поодалік від іншого боку суспільного життя українського народу, тому 21 травня 1904 року вийшло у світ Пастирське послання до духовенства *“О kwestії соціальній”*. Послання включало вступ, 4 розділи, що склались із 84 підрозділів. Питання, висвітлені в Посланні, були важливими не тільки на початку ХХ ст., вони актуальні й у ХХІ ст. Це *“Соціальні труднощі”*, *“Квестія соціальна”*, *“Соціялісти хочуть знести право власности”*, *“Право власности, освячене Божим правом”*, *“Справедлива платня”*, *“Церква перестерігає богачів”*, *“Обов’язок убогих”* та ін. Сильний євангельським духом, як його називали в колах інтелігенції, Князь церкви в Посланні писав, що “рівність-братерство – це право справедливості та любові до ближнього, на котрім стоїть цілий євангельський Закон. Божий Син прийшов спасти

людський рід, став убогим і слабим, народився серед убогих і слабих, подбавши про них, бажає нахилити всіх людей до праці для добра убогих” [11, с.137–177].

13 грудня 1931 року прийнято спільне Пастирське послання митрополита Андрея та єпископів церкви *“На поміч безробітним і вбогим”*. Указаним Посланням підкреслено висновки, передані в промові від 17 березня 1931 року *“З нагоди 40-літнього ювілею Енцикліки Папи Лева XIII Rerum novarum (Нові справи)”*, прийнятої 15 травня 1891 року. Духовним проводом УГКЦ стверджено, що лише діяльна любов ближнього й християнське милосердя не словами, а ділами зможе спасти людей з неволі, яку вони переживають. Митрополит просив вірних обмежити свої видатки й бути ощадливими; убогі можуть і повинні щось милосердного зробити для інших убогих і нещасливих. Наслідуючи приклад Папи Лева XIII, митрополит Андрей Шептицький закликав духовенство покинути захристії й піти в народ, між бідних і опущених, рятувати їх тіло й душу. Священникам доручив при парафіях організовувати добродійні акції. Наказав створити у Львові Крайовий рахунковий Комітет та єпархіальні комітети з осідком у єпархіях, а при кожній парафії – товариства *“Союз милосердя”* [10, с.469–474, 821].

Голодомор 1933 року став криком усього єства поневоленого українського народу, а тому 24 липня 1933 року слугою Божим митрополитом Андреем Шептицьким спільно з єпископами церкви скеровано відозву до вірних *“Україна в передсмертних судорогах”*. Це документ болю серця і надії на Боже милосердя, адже населення вимирало голодною смертю; на несправедливості, обмані, безбожництві та деправації людодійна система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни. Безсилий принести яку-небудь матеріальну допомогу конаючим братам, уряд церкви закликав вірних, щоби молитвами, жертвами та всіма можливими добрими ділами християнського життя випрошувати допомогу з неба, коли на землі нема ніякої надії на людську поміч. Єпископи перед цілим світом знову протестували проти переслідування малих, убогих, слабих і невинних, гонителів, оскаржуючи перед Судом Всевишнього, бо *“кров робітників, що в голоді орали чорнозем України, кличе о пімсту до неба, а голос голодних женців дійшов до ушей Господа Саваота...”* [10, с.478].

28 серпня 1934 року в свято Успення Пресвятої Богородиці митрополит Андрей написав друге Звернення до духовенства *“Поможім безробітним”*. Він звертався з проханням організувати безробітним інституцію, яка хоча б декому з них допомогла, а з часом могла б допомагати багатьом. Досвідчуючи в духовному житті ласку й силу Божого Милосердя, будучи мужем молитви, митрополит у Зверненні писав, що немає страшнішого безробіття, коли душа з браку віри, чеснот, доброї волі не може працювати над своїм вічним спасінням. Щира молитва може випросити цим найбіднішим із безробітних і найубогішим з убогих ласку християнського життя й навернення до Бога [10, с.484–485].

16 жовтня 1940 року митрополитом Української греко-католицької церкви слугою Божим Андреем Шептицьким скеровано голові ЦК КП(б)У Хрущову Н.С. лист *“Про надання дозволу священникам обслуговувати хворих у лікарнях”*. Митрополит із відповідальністю за паству писав про заборону останньої сповіді недужим, умираючим у лікарнях, клініках, посилаючись на припис кримінального кодексу, а тому просив Хрущова Н.С. скасувати цю *“аномалію теперішньої правової інтерпретації кримінального кодексу і недужим, терплячим у шпиталях принести бажану пільгу”* [10, с.706]. Оскільки число хворих зростало, 15 серпня 1941 року подібну заяву написано на адресу Уряду здоров’я управи м. Львів *“Про дозвіл забезпечення хворих постійною духовною опікою”* [10, с. 937].

Слуга Божий Андрей Шептицький по-батьківськи дбав про полонених. Серед архівних документів можна прочитати Звернення до управи Львова *“Про транспортування продовольчих посилок для полонених українців”*, підписане 1942 року [10, с.967].

18 березня 1942 року підписано Послання “*До духовенства всіх єпархій галицького Генералгубернаторства з закликом допомогти голодуючим*”. З великим болем писав митрополит про голод серед народу: “... Большевицька рабівнича господарка, яка накладала на наших селян непомірні тягарі в натураліях і збіжжі, багато людського робочого матеріалу вивезено в Сибір, багато помордовано по в’язницях, велика повинь у серпні цього року...” [10, с.969]. Митрополит вважав необхідним за допомогою Українського крайового комітету і Галицького єпископату організовувати та координувати роботу через священиків кожної парафії щодо збірки грошей заснованими “Комітетами помочі голодуючим”; утворення спільних кухонь у “братському домі”, в читальні або плебанії; утворення колоній для утримання багатшими господарями та безоплатного харчування однієї або двох дітей до нового врожаю хліба.

Доцільно окремо зупинитись на двох важливих і взаємопов’язаних документах УГКЦ часу подвижницького пастирювання слуги Божого митрополита Андрея Шептицького: це два Послання до духовенства та вірних – “*Про милостиню*” та “*Про милосердя*”. Указані документи богословського, соціального, історичного характеру можна назвати чи не найвагомішими з усіх зафіксованих документів УГКЦ від часу Першого Генерального собору Львівської єпархії, проведеного 5 серпня 1535 року [8, с.89], до останнього синоду церкви.

Так, митрополит направив Послання до духовенства та вірних “*Про милостиню*”, підписану 13 березня 1940 року, у якому навчав словами старозавітного праведного Товита, святого апостола Матея. Показуючи нужденне життя убогого, він зазначав, що “*послання многих вдовиць, сиріт, старих та недужих людей, а між ними і священиків приневолює мене звернутися до вас усіх... з візванням прийти їм із поміччю, пересилаючи до нас харчі, які можете, або помагаючи нам в даному випадку по селах купити, які ми могли б роздати потребуєчим. Усіх отців взиваю, щоби з парафіяльними радами уживали всіх церковних грошей, які на потреби церкви не є потрібні, на підмогу потребуєчим, передусім по містах...*” [10, с.224–225].

11 червня 1942 р. митрополит Андрей Шептицький звернувся з Посланням до духовенства і вірних “*Про милосердя*”. Пастир церкви аналізував засади Божого й людського милосердя, почерпнуті зі Святого Письма, навчання отців церкви, катехизму церкви. Науково-філософські, соціально-економічні засади, пояснення й водночас вимоги викладено в 57 пунктах Послання. Слуга Божий Андрей Шептицький зазначав, що Боже милосердя щодо людей так пов’язане обов’язком і чеснотою милосердя, що Бог наче тільки одного від нас й домагається [1, с.915–918].

З метою кращого розуміння і, відповідно, виконання вірними митрополит роз’яснював суть термінів *діло милосердя, милостиня*. У п. 24 Послання зазначено, що християнський акт милосердя має вище духовне значення: він викликаний надприродним мотивом, просвічений світлом християнської віри й Божої благодаті [11, с.249].

Про сенс християнської милостині митрополит у Посланні пояснював, що, перше, вона тільки тоді є правдивою християнською чеснотою, коли під час її виконання не порушено право справедливості або любові до ближнього, щоби милостиню давати зі свого, а не з чужого; по-друге, милостиня є виявом християнської любові до ближнього та розповсюджується на всіх ближніх узагалі – і на чужих, невірних, безбожників, ворогів. Милостиня повинна зберігати природний порядок, тобто помагати потрібно в першу чергу тим, хто має більшу потребу, ближчим собі – перед чужими, добрим – перед злими. Треба давати милостиню справді вбогим, щоби вона не була заохоченням чи спонукою до гріхів (лінівства, пияцтва). Найкращою є милостиня у формі можливості працювати [10, с.255–256].

Пастир церкви навчав вірних, що гріхом проти милосердя й любові до ближнього, “правдивою безоднею злоби і ненависти є злочин чоловіковбивства... це правдиве повторен-

ня злочину Каїна... Християнська громада повинна дати відчутти чоловіковбивцям, що над ними має милосердя, але ними і бридиться... Їх душі поручаю і молитвам і милосердному, але й рішучому поступуванню і духовних отців, і усіх християн супроти них..." [10, с.259].

Можна віднести до *Історичних документів* УГКЦ листи, заяви, звернення про допомогу голодуючим дітям України, голодуючим українцям у СРСР, організації садка-передшкілля для дітей українських емігрантів тощо. Багато інших звернень направлялися на адресу митрополита Андрея Шептицького від юридичних осіб із проханням про допомогу. Безсумнівно, митрополит допомагав [11, с.852–972].

1 листопада 1944 року відійшов у вічність слуга Божий митрополит Андрей Шептицький. Митрополичий престіл очолив патріарх і кардинал Йосиф Сліпий (1892–1984), якого арештовано 11 квітня 1945 року [5, с.135–138], а вже в березні 1946 року почалося тотальне переслідування церкви.

Із виходом УГКЦ із підпілля 1989 року почала відновлюватися практика проведення її Соборів, які, наслідуючи спадщину слуги Божого митрополита Андрея Шептицького, акцентують увагу на вирішенні соціальних проблем. Так, перша сесія Собору УГКЦ на тему: *"Нова євангелізація"* відбулася 14–21 жовтня 1996 року. Увагу зосереджено на молодіжних проблемах, що мають соціальне навантаження, в тому числі волонтерському служінню бідним, проведенні євангелізаційних акцій у в'язницях, поспішаючи до молоді з духовною, культурною, матеріальною допомогою.

На другій сесії Собору на тему: *"Роль і місце мирян в Церкві"*, проведений 1–10 вересня 1998 року, серед порушених питань – апостолят і служіння мирян, проблеми опіки над установами соціального захисту, запобігання дитячому жебрацтву, розвиток опікуваних церквою дитячих закладів. Наголошувалося, що семінаристи повинні отримувати спеціалізовані курси для різних соціальних груп, розвиваючи інститут "капеланства" як одну з форм милосердного служіння.

Третя сесія Патріаршого Собору, що відбулася 26–30 грудня 2001 року на тему: *"Ісус Христос – джерело відродження українського народу"* характеризувалася практичними вказівками та пропозиціями щодо різних напрямів діяльності церкви. У розділі 8 *"Соціальна і благодійна діяльність Церкви"* зауважено, що минуле століття має багато прикладів служіння ближньому в його потребах.

Собором оцінено великий внесок самовідданого служіння митрополита Андрея Шептицького для розвитку благодійництва, плекання жертвовного духу вірних. Учасники Собору заохочували священнослужителів та богопосвячених осіб продовжувати цю гідну наслідування практику, очолити працю для допомоги потребуючим, закликали вірних для підтримки благодійних організацій і товариств. На завершення Собору прийнято резолюції, які направили керівникам органів виконавчої влади.

На соборі УГКЦ, що відбувся 15–16 січня 2002 року на тему *"Євангелізація і душпастирство у III тисячолітті"*, директор благодійної організації *"Карітас"* отець, а згодом єпископ Микола Сімкайло (+2013) виголосив доповідь *"Карітас у Церкві та його служіння у III тисячолітті"*, у якій відображено питання про навчання мецената української молоді, опікуна сиріт та убогих – слуги Божого митрополита Андрея Шептицького, заохочено служити й ступати тими стежками великого Пастиря, любов і милосердя якого були такими великими до своїх вірних, що до нього тягнулися люди різних віросповідань й неодмінно одержували допомогу.

На цьому ж соборі о. Сергій Знак, капелан Івано-Франківського притулку для неповнолітніх, говорив про іншу форму благодійництва – опіку над дітьми-сиротами, на що також особливу увагу звертав митрополит Андрей у посланні *"Про вдовичо-сиротинський фонд"* [2, с.9–287].

Синодом єпископів Української греко-католицької церкви від 29 листопада – 5 грудня 2009 року, серед документів організаційного характеру, 6 жовтня 2009 року

прийнято Звернення Блаженнішого Любомира до вірних УГКЦ на тему: “Про відзначення Всесвітнього дня хоспісної та паліативної допомоги”, зміст і дух якого наповнений милосердною любов’ю, співчуттям до людей.

На засіданні Синоду, що відбувся в грудні 2009 року прийнято Постанову “Про оголошення 2010 року Божого Роком християнського покликання з особливим наголосом на покликанні до богопосвяченого життя”, яку оприлюднено 1 січня 2010 року. У Постанові підкреслено, що праця цих людей є не тільки виконанням професійних обов’язків, а виявом любові до ближнього [3, с.51].

Проведення Синоду єпископів УГКЦ на тему “Жива парафія – місце зустрічі з живим Христом”, який завершився 2 грудня 2011 року, стало втіленням у життя церкви завдань, накреслених попередніми митрополитами. У Пастирському листі Блаженнішого Святослава, оприлюдненого на Синоді, підкреслено, що одним із важливих елементів, що виражає внутрішню природу церкви і виявляє, наскільки живою вважається парафія, є діяконія – служіння любові, або харитативна діяльність. У Листі визначено поняття *церковного уряду*, що не вважається виконанням певного адміністративного уряду, а *служінням Богові та ближньому* [6, с.4–5].

Таким чином, вивчаючи завдання, визначені в документах митрополита УГКЦ слуги Божого Андрея Шептицького щодо соціального захисту людей, можна почерпнути як проникливе навчання про милосердя Бога, що огортає милосердною любов’ю, так і зобов’язання до виконання настанов і вимог, викладених у документах. Так можна зрозуміти глибинний сенс милосердя, що відчитується в різних проявах служіння: Господу – церкві – суспільству – конкретній особі, через ласку – слово – дію. Вони є добрим дороговказом на шляху розвитку громадянського суспільства, відродження та утвердження в ньому християнських цінностей – основи вільного й щасливого майбуття, ключа до розв’язання сучасних проблем, творення справедливої, вільної й духовно багатой держави.

Насамперед необхідно зліквідувати релігійне невігластво, вникнувши, засвоївши й застосували вчення Христа в усіх сферах життя. Тісна співпраця церкви й держави допоможе збудувати громадянське суспільство на християнських засадах, яке дбатиме про забезпечення духовних, матеріальних, соціально-правових потреб народу.

1. Діяння і постанови Львівських Архієпархіальних Соборів 1940–1943 рр. під проводом слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. – С. 915–918.
2. Документи Єпархіальних соборів Української греко-католицької церкви 2001–2002 рр. Т. I : ПТВФ. – Л. : Афіша, 2003. – С. 9–287.
3. Документи Єпархіальних соборів Української греко-католицької церкви. Т. II : ПТВФ. – Л. : Афіша, 2009. – С. 51.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року (з відповідними змінами та доповненнями) // ВВРУ. – К., 1996. – № 30. – С. 3.
5. Панас К. Історія Української Церкви / Кость Панас. – Л., 1992. – С. 135–138.
6. Пастирський лист Блаженнішого Святослава до духовенства, монашества і мирян УГКЦ : Жива парафія – місце зустрічі з живим Христом. – К., 2011. – С. 4–5.
7. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Рим, 1990.
8. Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть // (Видавнична серія “Собори Київської Церкви. “Єпархіальні собори”). Т. I : Собори Львівської єпархії. Кн. I : XVI–XVIII століття / упорядкув. та іст. нарис Сковчиляса І. – Л. : Вид-во УКУ, 2006. – С. 89.
9. Шептицький Андрей. Життя і діяльність : документи і матеріали : 1899–1944. Т. I : Церква і церковна єдність. – Л. : Свічадо, 1995. – С. 6–7.
10. Шептицький Андрей. Життя і діяльність : документи і матеріали 1899–1944 : Церква і суспільне питання. Т. II, кн. I. / за ред. Кравчука А. – Л. : Місіонер, 1998. – С. 8, 37–69, 224–225, 255–256, 259, 469–474, 478, 484–485, 706, 821, 937, 967, 969.
11. Шептицький Андрей. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : Церква і суспільне питання. Т. II, кн. II / за ред. Андрія Кравчука. – Л. : Місіонер, 1999. – С. 137–177, 249, 852–972.

12. Шептицький А. Пастирські листи (02.VIII.1899 р. – 07.IX.1901 р.). Т. I : Праці Українського богословського наукового товариства. Т. XV / Андрей Шептицький. – Торонто : Свічадо, 1965. – Л. : 1994. – С. 253.
13. Ювілейні святкування 150-річчя з дня народження Митрополита Української греко-католицької церкви слуги Божого Андрея Шептицького відзначатимуть 29.07.2015 року, 70-річчя з дня смерті – 01.11.2014 року. Митрополит Андрей Шептицький у 1884–1887 рр. навчався на теологічному та юридичному факультетах Вроцлавського й Краківського університетів, а протягом 1888–1890 рр. на юридичному факультеті в Мюнхені та філософському – у Відні. 19.05.1888 року отримав титул доктора права Ягеллонського університету в Кракові. В: Див. Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність : документи і матеріали : 1899–1944. Т. I : Церква і церковна єдність. – Л. : Свічадо, 1995. – С. 25.

В статье с позиции морали и права проанализированы социальные концепции митрополита Андрея Шептицкого, которые актуальны сегодня для церкви и общества.

Ключевые слова: духовность, любовь, милосердие, право, справедливость, служба.

The article from the standpoint of morality and law are analyzed social concept Andrey Sheptytsky that are relevant today for the Church and society.

Keywords: spirituality, love, mercy, law, justice, service.

УДК 37.097

ББК 87.212

Алла Богуш

ДУХОВНІСТЬ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті презентовано сутність і характеристику понять “духовність”, “моральність”, “цінності”, “духовний розвиток”. Висвітлено погляди вчених різних галузей науки на досліджуваний феномен, подано структуру поняття “духовний розвиток дитини” та вплив на нього мистецтва.

Ключові слова: духовність, моральність, цінності, духовне виховання, духовний розвиток, діти дошкільного віку, мистецтво.

У період економічного розвитку під впливом багатьох негативних соціально-економічних чинників у нашій країні активізувалися кризові явища, які торкнулись і духовної сфери. Духовна криза негативно відбилася на ціннісних орієнтаціях молоді, призвела до нівелювання таких духовних цінностей, як доброта, співчуття, справедливість тощо і процвітання зла й негативу.

Реформування й модернізація освіти в Україні на зламі століть спричинили руйнування старих ціннісних орієнтирів виховання і пошук нових. Це насамперед відобразилося на пошуку мети навчання й виховання майбутніх громадян країни. Від “рапедівського шаблону – універсалія” – комуністичного виховання”, “всебічного і гармонійного розвитку особистості” – до перших обережних поступів духовності. Зауважимо, що вже сьогодні в усіх державних освітянських документах від дошкілля до вищої школи в Україні передбачено кінцевою метою виховання духовності, розвиток духовних цінностей і формування свідомої особистості. Натомість наразі ще не визначено однозначно сутність понять “духовність”, “духовний розвиток”, “духовне виховання”. Подекуди в педагогічній практиці “духовність” ототожнюють із “моральністю”, а духовний розвиток і духовне виховання з моральним. Однак це зовсім різні поняття за своєю сутністю, хоча й мають спільне підґрунтя, спільні універсальні загальнолюдські цінності, як-от: Істина, Краса, Добро, Свобода, Любов, Людяність, Совість.

Спробуємо визначити їхні спільні риси та специфіку кожного з означених понять.

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, це безпосередня людська поведінка (мотиви вчинків, результати діяльності, почуття, судження в людських стосунках). Це сфера суб’єктивних уявлень людини про Добро і Зло.

Алла Богуш. Духовність у педагогічному вимірі

бровільності.

альні почуття, сенсожиттєві орієнтації (ідеали, овіді, канони, кодекси), моральні переконання, моральні стосунки (моральна діяльність і моральна поведінка).

© Богуш А., 2014

Отже, формування духовності на основі християнських моральних цінностей передбачає вироблення моральних вимог, що відкладаються в моральній свідомості людини й суспільства у вигляді норм, принципів, ідеалів, понять, чеснот і т. ін.

Практика народного виховання передбачає формування в кожній людини моральних оцінок із позицій добра, справедливості, що впливає з народного поняття моралі: моральний той, хто добросовісний, цнотливий, шляхетний, доброчесний, праведний, людяний, доброзичливий. Дитина не народжується моральною чи аморальною, вона поступово стає такою залежно від того, у якому середовищі, у яких умовах вона живе, яке отримує виховання.

На превеликий жаль, значна частина сучасних сімей далека від традиційної національної родини з її сімейними традиціями, нормами поведінки й співжиття, з її народною етикою, мораллю, правосвідомістю. Сьогодні ми наголошуємо на необхідності морально-духовного виховання наших дітей на національних традиціях, прищеплення в майбутніх громадян України ідеалів Добра і Краси, Гідності і Милосердя, Справедливості, Співчуття і Ненасильства, що є підґрунтям зростання духовності особистості та її ціннісних пріоритетів.

Які ж морально-духовні цінності потрібно виховувати в дітей?

З усього розмаїття словникових і авторських визначень категорії “цінність” вважаємо за необхідне виокремити такі: цінність – за словами О.В.Сухомлинської, утворення, в основі яких знаходиться почуття людей, спрямовані на ідеал, ідеальне, те, до чого людина прагне. Цінності означають позитивну або негативну значущість будь-якого об’єкта, нормативний, оцінний бік явищ.

Цінності – це будь-який предмет чи об’єкт, що має життєво важливе значення для суб’єкта, групи, колективу, вікового прошарку, етносу. А ціннісні пріоритети – це позитивна значущість об’єктів докільля для людини, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх залученням у сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, взаємовідносин у соціумі.

До моральних цінностей належать нормативні уявлення про Добро і Зло, справедливість, чесність, ввічливість, чуйність, людські ідеали, норми, принципи життєдіяльності.

Не можна не відзначити, що саме в період раннього та дошкільного дитинства дитяча душа надзвичайно ніжна, чутлива, тендітна, слабка. Подекуди, на перший погляд, незначні події залишають у дитячій душі глибокий слід на все життя. І тільки через значний проміжок часу, коли із зернини, що потрапила в душу дитини в ранньому дитинстві, дозріли плоди, ми, дорослі, починаємо пригадувати, де знаходяться корені того негативного зілля, з яким ми зустрілися в поведінці підлітка, юнака чи навіть дорослої людини.

Відтак саме цей дитячий вік ми, дорослі, повинні зрозуміти, стати на якийсь час дитиною, наблизитися до її образу життя, щоб потім виховувати й навчати з усією мудрістю дорослого, прищеплювати їй морально-духовні цінності.

Стрижнем поняття “духовність”, його коренем є термін “дух”, який по-різному тлумачиться в літературі. Так, філософи й психологи визначають “духовність” як внутрішні психічні процеси людини, психічні здібності, мислення, свідомість як особливу властивість високоорганізованої матерії, її вищий продукт. Ідеалістична філософія і релі-

гія розглядають дух як нематеріальне начало, що лежить в основі всіх речей і явищ, є первинним щодо матерії, тобто Абсолютом, Абсолютний “дух”. За радянських часів “дух” розуміли як моральну силу людини й колективу, тобто ототожнювали з моральністю людини. Відповідно до цього по-різному визначають і поняття “духовність” і спорідненні до нього духовний розвиток, духовне виховання та духовні цінності.

Філософи розглядають “духовність” із двох позицій: ототожнюють “духовність” із духовною культурою, як поведінковий аспект, тобто поведінку людини в соціумі, яку вона буде засвоювати упродовж свого життя, через освоєння духовного змісту культури – це і буде її другим духовним народженням. З іншого боку, розглядають духовність як внутрішню якість особистості, одним із чинників свідомої людини, як її духовні цінності [3].

Таким чином, духовність із позиції філософів, є ціннісним виміром буття внутрішнього та зовнішнього в їх єдності, у співвіднесенні з Вічністю, з вічним Абсолютом, а не з повсякденністю, з устремлінням до Істини, Добра, Краси, із творчістю й свободою.

Інша позиція у трактуванні духовності у психологів, які вважають, що вона не є інтелектуальність, не є ідеалізм, не чиста мораль, не релігійність і не емоційність. Водночас усе це в сукупності становить Велику цінність, підготовку до самодисципліни, саморозвитку й очищення себе від усякого зла [6].

Духовність психологи розуміють як творчу здатність особистості до самореалізації та самовдосконалення, що зумовлюється такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та волевої сфер, які є необхідними для успішного формування та реалізації потреби в цілеспрямованому пізнанні й ствердженні в її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомленні єдності себе і Всесвіту. На думку психологів, духовність є інтегрованою якістю особистості, ієрархією метамотивів і потреб, виходячи з яких особистість оцінює себе, інших, довкілля, а найсуттєвішими для духовного розвитку особистості є такі потреби: самоповага, пізнання світу, себе, сенс життя, сприймання й створення краси, здійснення добра та справедливості, досягнення психічної досконалості [2].

Дещо інше розуміння духовності педагогами. Під духовно вихованою людиною В.О.Сухомлинський розумів високоморальну, гуманістично спрямовану, фізично досконалу й естетично розвинену особистість, віддану своєму народу, своїй Батьківщині, яка не є байдужою до горя й біди інших людей, яка співчуває іншому і в разі потреби надає дієву допомогу.

Отже, з педагогічного погляду, духовність – це певний тип ставлення людини до природи, суспільства, інших людей, до самої себе; індивідуальна вираженість людини в системі її мотивів життєдіяльності; потреба в пізнанні світу, себе, смислу й призначення свого життя, потреби діяти для інших [1].

Духовність – це необхідне внутрішнє підґрунтя для свободи особистості, творчості, відповідальності, для її гармонійного розвитку як справжнього суб’єкта власної життєдіяльності.

Духовність – це здатність до самотворення й творення культури. Це вищий рівень розвитку особистості, на якому регулятором її життєдіяльності є вищі людські цінності: Свобода, Добро, Істина, Краса, Справедливість, Людяність, які й спонукають її до творення культурних надбань.

Заслуговує на увагу й думка про те, що духовність належить до найбільш загадкових характеристик людини та її життя. Відтак її не можна визначити за допомогою “звичайної логічної дефініції – через рід і видові ознаки”, можна означити лише їх певні контури, а саме: “здатність і потреба орієнтуватися на вищі, універсальні цінності Істини, Добра, Краси в єдності”. У такому розумінні духовність являє собою ідеал, до якого прагне людина та людство у власному духовному самовдосконаленні [2].

Духовність, як і всіляке інше поняття, поліаспектна у своїй змістовій характеристиці. На це вказує особливий зміст її власного назначення в спеціальному педагогічному вимірі Алла Богуш. Духовність у педагогічному вимірі

діяльності людини та характеризує її як цілісну особу. Духовність, як і щастя, є тоді, коли людина сама відчуває її наявність у своєму власному “Я” та й всі оточуючі, хто спілкується з таким психофізичним “Я”, відчувають, що це справді людина високої духовності в усіх проявах її життєдіяльності і життєтворчості [2].

Саме духовність людини, як ціннісний зміст і спрямованість її життя, її духовний досвід, надає визначеності й спрямованості всім її психічним процесам – почуттям та емоціям, волі, уяві, мисленню, мовленню. Отже, людина, з педагогічних позицій, є духовною істотою, якщо її цікавлять цінності життя, якщо вона здатна розрізняти (на жаль, і чинити) добро і зло, створювати світ цінностей та орієнтуватися на них. Розуміння людини як духовної істоти означає визнання за нею права на духовний саморозвиток, самостворення, самореалізацію, самодіяльність, і сприймання її як справжнього суб’єкта власної життєдіяльності, яка відповідає за свої дії та вчинки.

Уявлення про людину як духовну істоту, яке усталилось у сучасній освіті, спонукало педагогів поміняти стратегію навчально-виховної роботи з дітьми: з акценту на розвиток розумових здібностей і навичок, на нову парадигму, яка висуває на перший план духовний розвиток дитини, безумовно, не за рахунок розумової сфери, а в єдності з нею. Духовність – це насамперед творча спрямованість особистості, наснага, енергія людини. Тому не можна дати чи прищепити дитині духовність зовні, її можна лише розвинути, створити для цього як у сім’ї, так і в ДНЗ відповідні умови для саморозвитку дитини.

Створити для дитини, для прояву її індивідуальності відповідний освітній простір – “царину свободи і творчості”, “поле тяжіння” (І.В.Степаненко) до гуманістичних цінностей, “поле” любові й довіри до довколишнього світу та інших людей [4].

Отже, духовний розвиток особистості дитини дошкільного віку розуміємо як інтегровану особистісну якість дитини, набуття нею самостійності у своїй життєдіяльності. Це її творча здатність до саморозвитку “самореалізації”, самоорганізації, самовдосконалення й самоствердження, засвоєння дитиною загальнолюдських моральних, духовних, етичних та естетичних цінностей, сприймання краси, здійснення добра, справедливості, усвідомлення себе і Всесвіту.

Педагогам потрібно пам’ятати, що духовність дитини виявляється тільки в її діяльності, в її поведінці.

Визначимо структурні компоненти поняття “духовний розвиток випускника дошкільного закладу”. Серед них:

- ціннісно-орієнтовний компонент;
- знаннево-діяльнісний;
- морально-етичний;
- емоційно-естетичний;
- оцінно-рефлексивний.

Ціннісно-орієнтовний компонент передбачає формування в дітей духовних потреб і духовних ціннісних орієнтацій, прагнення дитини до засвоєння таких загальнолюдських та індивідуальних цінностей, як людяність, добро, краса, справедливість.

Знаннево-діяльнісний компонент визначається такими особливостями дитини, як прагнення її до нових знань, спостережливість, допитливість, самостійність і критичність мислення; цілеспрямованість, самовладання, саморегуляція, свідоме керування своїми почуттями в негативних ситуаціях.

Морально-етичний компонент спрямовує дитину на засвоєння морально-етичних категорій, таких як чесність, справедливість, ввічливість, скромність, дисциплінова-

ність, правдивість, чемність та вміння й звички керуватися ними у своїй поведінці, у духовних учинках.

Духовний учинок дитини розуміємо як безкорисну дію особистості, спрямовану на підтримку, допомогу, співчуття іншим дітям (людям), турботу про близьких людей, друзів, живих істот, предметів та об'єктів довкілля.

Емоційно-естетичний компонент спрямовує роботу вихователя на розвиток у дітей вищих естетичних почуттів, прагнення дитини до краси, гармонії в довкіллі, досконалої своїх дій в естетичному напрямі, здатності переживати почуття естетичного задоволення. Робота вихователя повинна спрямовуватись на розвиток у дітей емоційної сфери: здатності переживати різноманітні почуття й емоції, виявляти й відчувати почуття совісті, провини, сумніву, любові, надії, довіри; досягнення духовної цілісності та гармонії.

Оцінно-рефлексивний компонент спрямовує дитину на адекватну самооцінку як результатів своєї діяльності, так і власної поведінки.

У науці існує думка, що в основі розвитку духовності – наслідування – як первинний акт духовності, який і є підґрунтям для виникнення морально-етичного й художньо-естетичного ставлення до довкілля й прояву творчого ставлення людини до самої себе. На думку вчених, духовність наявна тоді, коли об'єктом творчості стає сама людина, тобто коли певна особистість творить саму себе шляхом наслідування того, що вона приймає в довкіллі [3]. Із цих позицій надзвичайно важливо створити для дитини сприятливе розвивальне середовище, у якому духовно-моральними чинниками були б споконвічні цінності: Краса, Доброта, Любов, Істина, що втілені в найкращих творах мистецтва (художні картини, скульптура, музика, література тощо), і є найбільш ефективним засобом духовного розвитку дітей дошкільного віку й реалізуються в художньо-естетичній, музичній, образотворчій і художньо-мовленнєвій діяльності.

Мистецтво – це творче відображення дійсності в художніх образах; сфера творчої художньої діяльності. Мистецтво є водночас педагогом, вихователем, творцем людської психології, бо воно впливає на внутрішній світ дитини, виховує здатність орієнтуватись у довкіллі, стимулює сприйнятливості прекрасного, розвиток образного мислення й творчої уяви, збагачує духовне життя дитини [3].

Упродовж багатьох століть людство в різних видах мистецтва віддзеркалювало своє ставлення до довкілля, людини, взаємин між людьми; училося сприймати Красу, Добро, Любов у різних художніх образах і засуджувати зло. Саме через мистецтво передається майбутнім поколінням величезне духовне надбання людства.

Різні види мистецтва, які включені в активну художньо-естетичну чи художньо-мовленнєву діяльність, є визначальними чинниками духовного розвитку дошкільника, що стимулюють духовний потенціал дитини, сприяють засвоєнню духовних цінностей, національної й загальнолюдської культури; спонукають до творчості.

Завдання вихователя у сприйманні творів мистецтва полягає в його вмінні пояснити дітям, що саме митець хотів передати в картині (чи іншому виді мистецтва), навчити дітей розуміти авторський задум, перевтілюватись у героїв художніх творів, емоційно уподібнюватись до змісту художнього замислу, викликати почуття співпереживання, опановуючи “мову мистецтва”, розвивати естетичне бачення світу й одержувати естетичну насолоду від творів мистецтва та краси довкілля, у якому живе дитина.

Отож, нехай стануть для педагогів своєрідною пам'яткою такі слова: розвинену й набуту дитиною духовну культуру потрібно збагачувати, оберігати, як чисту джерельну криницю, для користування якою потрібно спочатку віднайти підземне джерело, відкопати його й постійно стежити, щоб туди не потрапили бруд і сміття, щоб його не засипало землею [2]. Тому можна сказати про дитину зокрема і людину загалом, що духовна лише тоді, коли вона чинить і діє завжди й постійно як духовна істота.

2. Зайченко І. В. Уроки формування духовності особистості. Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ ст. / І. В. Зайченко. – К. : 1998. – Ч. І.
3. Мапенко Ж. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання / Ж. Мапенко. – К. : Освіта України.
4. Степаненко І. В. Людина як духовна істота: проблема формування нової педагогічної стратегії. Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ ст. / І. В. Степаненко. – К., 1998. – Ч. І.
5. Сухомлинська В. О. Концептуальні засади формування духовної особистості на основі християнських цінностей / В. О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002.
6. Юзвак Ж. М. Духовність: психологічні аспекти / Ж. М. Юзвак // Українська психологія: сучасний потенціал. – К., 1996. – Т. 3.

В статті презентовано сутність і характеристику понять “духовність”, “моральність”, “цінності”, “духовне розвиток”; раскрыто взгляды ученых различных направлений науки на исследуемый феномен; определено структуру понятия “духовное развитие ребенка”, роль искусства в его развитии.

Ключевые понятия: духовность, моральность, ценности, духовное воспитание, духовное развитие, дети дошкольного возраста, искусство.

The article deals with the essence and characteristic of the notions ‘spirituality’, ‘morality’, ‘values’, ‘intellectual development’. The author describes points of view on the researching phenomenon in different ways of science; the structure of the notion ‘child’s intellectual development’ and the importance of the art in child’s intellectual development have been defined.

Keywords: spirituality, morality, values, intellectual development, children of preschool age, art.

УДК 17.023.3:232.9
ББК 87.7

**Наталя Волкова,
Галина Терешкевич (с. Діогена), Тетяна Толокова**

**ЦІННІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ
В КОНТЕКСТІ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ ТА БІОЕТИКИ**

У статті розглядаються біологічні, антропологічні й філософські аргументи статусу ембріона людини як особистості, наділеної людською гідністю, яка заслуговує пошани. Це об'єктивна основа, на якій формулюються державні закони про захист людського життя з перших моментів його існування. Розглядаються етико-правові аспекти державного регулювання системи охорони здоров'я в Україні на засадах біоетики і християнської етики стосовно збереження людського життя й пошани гідності людини на всіх етапах її розвитку.

Ключові слова: цінність людського життя, християнська етика, біоетика, ембріон людини, людська особа, людська гідність, право на життя, державне регулювання системи охорони здоров'я на засадах біоетики та християнської етики.

“Ти створив моє нутро,
Ти мене виткав в утробі матері моєї.
Хвалю Тебе, що сотворив мене так дивно;
Діла Твої предивні, Ти душу мою знаєш вельми добре.
Кості мої не були сховані від Тебе,
коли постав я таємничо”.

Псалом 139, 13–15

Моральні критерії біомедичного втручання в людське життя знаходяться в самій людині як особистості. Людина є цінністю об'єктивною, надприродною й недоторканою й водночас критерієм, мірою та оцінкою біоетичних проблем. Від відповіді на питання “Хто є людина?” буде залежати ідентичність біоетики.

Особливо важливе це питання сьогодні, в період кризи моральних цінностей, коли стало звичним знецінення й масове знищення людського життя (аборт, контрацепція, стерилізація, штучне запліднення, генетичні маніпуляції, можливість клонування людини, використання людських ембріонів тощо).

“Сотворімо людину на Наш образ і на Нашу подобу... І сотворив Бог людину на Свій образ...” (Бут. 1, 26–27).

Згідно з наукою святих отців, “«образ» – те, що людина отримала, коли Бог її створив, а «подоба» – те, чого вона має досягнути, вдосконалюючись, щоб уподібнитись Йому і брати участь у Божому житті» [3, с.151].

Апостол Павло та отці церкви зазначали, що людина – це єдність духу, душі й тіла (1 Сол. 5, 23). На відміну від триєдності людського буття називається трихотомією.

© Волкова Н., Терешкевич Г., Толокова Т., 2014 Людини, яке пов’язане з інтеграційними функціями організму.

Дух є найглибшою частиною душі. Він відображає свідомість людини. Дух – це власне “Я” людської особи, через яке вона безпосередньо об’єднується з Богом. Дух є під впливом Святого Духа. У ньому діє Божа благодать. Дух проявляється в надприродному ставленні людини до Бога, у страху Божому, пошуку (спразі) Бога, совісті та інтуїції.

Духовне начало, яке є в самій людині, впливає на її душу – розум, свободну волю, емоції, створюючи неповторність особистості.

Людина як істота духовна, народжена від Бога, вірить, любить і шукає Господа – Джерело добра. Коли в єдності дух і душа пануватимуть над тілом, вчинки людини будуть моральними, а коли тіло керуватиме душею, то вона грішитиме, бо написано: “Тіло противиться духу”. Апостол Павло каже в Посланні до римлян: “Ми, що маємо зачаток Духа, самі в собі стогнемо, очікуючи усиновлення, визволення нашого тіла”.

Філософська антропологія ХХ ст. (Макс Шелер) стверджує, що людина існує у трьох вимірах: духовному, душевному й тілесному.

Тіло людини не є чимось відокремленим від її “я”, воно становить цілісність особи, є умовою життя у світі. “Силою субстанційного єднання з розумною душею людське тіло не може вважатися лише ансамблем тканин, органів і функцій; не може бути оцінене на рівні з тілом тварин; бо ж є суттєвою частиною особи, яка через це тіло виявляє себе й виражає”. Папа Іван Павло II вживає поняття “одухотворене тіло” і “втілений дух” [6, с.19].

Сучасна філософська антропологія сформулювала поняття “тілесна особа”: не може існувати людська особа, яка б не була одночасно “я”-тілесним і “я”-духовним [4, с.82]. Ця нерозривність духу, душі й тіла свідчить, що “початок тілесної сфери людини означає початок цілої людської особи” [4, с.82].

Архієпископ Лука (В.Ф.Войно-Ясенецький) зазначає, що “дух уже в ембріональному стані тіла формує його. Усім клітинам тіла людини притаманна духовна енергія, оскільки вони є живими, а життя від Духа” [1, с.51].

Відтоді, “як одним чоловіком гріх прийшов у світ, і через гріх смерть” (Рим. 5, 12), життя людства придбало видиму марноту безконечної черги народження й смерті та перетворилося в боротьбу за виживання, часто наражаючись у цій боротьбі на небезпеку й знищення.

Через вочленення, хресну смерть і воскресіння Ісуса Христа життя стало відновленим і спрямувалося на нову перспективу багатства, цінності та недоторканості.

Людина, укріплена силою Святого Духа, покликана до участі в житті Ісуса Христа. Людське життя є недоторканим. Бог довірив життя нашій свободі, за яке ми є відповідальними. Цінність людського життя не обмежується тільки земним життям, цінне воно ще й тому, що людина створена для вічного існування. Фізичне людське життя є трансцендентним шляхом, який веде за межі теперішнього земного буття. Обов’язок людини – зважати не лише на підтримку земного життя, а й на остаточну мету – єднання з Богом протягом вічності.

Святий апостол Павло наголошує: “Сам же Бог миру нехай освятить вас цілковито, і нехай уся ваша істота – дух, душа і тіло – буде збережена без плями на прихід Господа нашого Ісуса Христа” (1 Сол. 5, 23).

Наталія Волкова, Галина Терешкевич, Тетяна Толокова. Цінність людського життя...

приємність чи задоволення власних бажань, а чеснотливе життя (піднятися над собою (внутрішній рух душі від своїх потреб), намагання реалізувати себе, прямуючи до Бога в служінні ближнім).

Теоретичним підґрунтям біоетики є філософська антропологія (М.Шелер), феноменологія (Е.Гуссерль) і найбільшою мірою філософія персоналізму, де наголошено на особливій цінності людини як істоти духовної, особистості, яка є унікальним створінням і має власну гідність і цінність. Окрім цих філософських напрямів істотно відображають сутність біоетики вчення Томи Аквінського й неотомізм, за якими особистістю є така людина, котра не виявляє здатності реалізувати свої розумові здібності. Подібної думки дотримуються представники релігійного екзистенціалізму (Г.Марсель, К.Ясперс, М.Гайдеггер), стверджуючи, що тіло є феноменом “Я” людини, є співпринципом і знаком індивідуальної відмінності.

На запитання, за яким критерієм можемо оцінювати межу дозволеного, втручаючись у людське, як і в будь-яке інше життя, отримуємо багато відповідей, які часто є суперечливими. Дискусійні питання найкраще вирішує філософія персоналізму як визначальна теоретико-методологічна основа біоетики, що співзвучна із християнським ученням про людину й ґрунтується на відповідальності людини за власне існування та всі живі істоти у світі й за весь світ загалом.

Існують різні формулювання для визначення біоетики, що ґрунтуються на багатодисциплінарних і систематичних роздумах стосовно законності чи незаконності втручання у життя, які здійснюються або можуть бути здійснені в галузі біології та медицини [7, с.XIX].

Пріоритет у таких роздумах біоетика надає втручанням у життя людини, розглядаючи інші форми життя (тваринне та рослинне, включаючи мікроорганізми) переважно через їх вплив на здоров'я людини та її відповідальність за них. Людина залишається в центрі біосфери, а отже, у центрі уваги біоетики.

Гуманізм, який ґрунтується на Сотворенні, захищає однакову гідність усіх людей і відповідальність людини стосовно сотвореного світу.

Людське життя недоторкане й має бути шановане та захищене від моменту запліднення яйцеклітини сперматозоїдом до Богом призначеного відходу (природної смерті).

“Як образ Божий, людський індивід має гідність особи, є кимось, хто здатний пізнавати себе, володіти собою, вільно дарувати себе й увійти в спільність (причастя) з іншими особами, є покликаний через ласку до єдності зі своїм Творцем” [6, с.41].

“Людське життя священне, бо із самого початку воно несе в собі творчу дію Бога й назавжди перебуває в особливому зв'язку із Творцем – своєю єдиною метою. Один Бог є Владикою життя, від початку його й до кінця: ніхто за будь-яких обставин не може претендувати на право прямо знищувати невинну людину” [6, с.52].

Варто звернути увагу на повчання Папи Пія XII, який неодноразово висловлювався на теми, які сьогодні вважаємо цариною біоетики: “Людина має право на життя, що походить безпосередньо від Бога, не від батьків, будь-якого суспільства чи влади. Не існує жодної іншої людини, людської влади, науки або медичних, еugenічних, суспільних, економічних, моральних рекомендацій, які б могли розпоряджатися невинним людським життям” [7, с.37]. Гідність притаманна людському індивіду на всіх етапах його існування.

Точне визначення – чим або ким є людський ембріон – ця проблема не лише теоретичного, біологічного чи філософського характеру, призначена для вузького кола науковців. Це раціональна та об'єктивна база, на основі якої формулюються державні закони про захист людського життя з перших моментів його існування.

Відомий німецький ембріолог Е.Блехшмідт ще наприкінці ХХ ст. у запропонованій ним теорії розвитку індивідуальності дійшов висновку, що людиною не можна стати, нею можна лише бути від першої миті свого існування [2, с.24]. Сьогодні з розшифруванням генома людини не залишилося сумнівів, що від моменту запліднення бере початок життя людської особи. Визнання за ембріоном статусу людини є питанням про саморозуміння людини, про відповідальність перед тим, хто з'являється на світ, про людські права на рівноправність і на недискримінацію, які визнані на міжнародному рівні для всіх людських індивідів.

У процесі запліднення, щойно яйцеклітина й сперматозоїд – дві клітинні системи, по-різному й цілковито програмовані, зливаються, безпосередньо виникає нова система, яка має дві фундаментальні характеристики:

Нова система не є простою сумою двох підсистем, а є *системою комбінованою*, у якій унаслідок втрати двома підсистемами власної індивідуальності й автономності починає діяти “нова єдність”, внутрішнє детермінування, зі всіма встановленими необхідними положеннями, мета якого – досягнути своєї специфічної кінцевої форми. Звідси, загальноприйнятий термін – “одноклітинний ембріон”.

Нова система є біологічним центром і координаційною структурою цієї нової єдності – “новим геномом”, під керівництвом якого перебуває одноклітинний ембріон, тобто молекулярні комплекси, які візуально розпізнаються на цитогенетичному рівні в хромосомах. Ці комплекси містять і зберігають в пам'яті чітко визначений проект із суттєвою й незмінною інформацією для поступової та автономної його реалізації. Цей геном біологічно ідентифікує одноклітинний ембріон як людський і точно визначає його індивідуальність, повідомляє йому безмежні морфогенетичні можливості, які цей ембріон поступово реалізує протягом усього розвитку через взаємозв'язки як зі своїм клітинним, так і з позаклітинним оточенням, від якого отримує сигнали, інформацію й поживні речовини.

Одноклітинний ембріон формується в цілісний організм через низку послідовних кроків.

Координування. У всьому процесі, від запліднення й надалі, відбувається координувана молекулярна і клітинна взаємодія під керуванням інформації, що міститься в геномі, і контролюється сигналами взаємодії між ембріоном і зовнішнім клітинним середовищем. Це керування та контроль здійснюються *координаційним центром*, складеним із багатьох тисяч структурних генів, які містять усю інформацію про єдність організму, що розвивається в просторі й часі.

Безперервність. “Новий життєвий цикл”, який починається від запліднення, за необхідних задовільних умов відбувається безперервно. Зрозуміло, що конкретні етапи відбуваються послідовно один за одним, як, наприклад, клітинний поділ, диференціювання тканин і формування органів, але процес формування організму сам по собі безперервний. Якби цей процес перервався в будь-який момент, настала б смерть індивіда.

Поступовість. Існує внутрішній закон процесу формування багатоклітинного організму. Згідно із цим законом поступового набування остаточної форми, ембріон, починаючи від статусу однієї клітини, протягом усього процесу розвитку постійно утримує свою власну ідентичність та індивідуальність.

Від моменту злиття гамет нова людська істота, що забезпечена новою інформаційною структурою, починає діяти як індивідуальна єдність, керована своєю координаційною генетичною системою. Ця “нова людська клітина”, а отже, “новий людський ін-

дивід”, який починає “свій власний життєвий цикл”, постійно розвивається за всіх задовільних умов, як зовнішніх, так і внутрішніх [5, с.2–4].

Не можна вважати початком існування людського індивіда 15-й день від запліднення – “...” : ...
Наталія Волкова, Галина Терешкевич, Тетяна Толокова. Цінність людського життя...

ший етап, коли достатньо сформована кора головного мозку. Починаючи від запліднення, ембріон є людиною, що здійснює свій життєвий цикл, а не людським індивідом у потенції. Якщо природа або власна ідентичність людського ембріона та сама, що й людської особистості, то поведінка стосовно ембріона людини може називатись етичною лише в тому випадку, коли трактує людський ембріон як будь-яку іншу людську особистість.

Наукові дослідження біологічної природи людського ембріона свідчать про те, що від моменту запліднення він має всі характеристики людської істоти:

- нову і тільки їй властиву сутність, цілком відмінну від інших істот, яка має свою власну проект-програму життя й розвитку;
- внутрішній динамізм, що визначається й керується геномом аж до формування дорослої людини; існує у вигляді цілісного організму, тобто біологічної і функціональної єдності, яка має координовану структуру росту та розмноження;
- є автономним, тобто не потребує зовнішнього втручання для підтримання власної життєвої структури;
- здійснює самоконтроль над реалізацією своєї генетичної програми;
- його хромосоми доводять належність ембріона до людського роду, яка визначається також через особливості його власної генетичної структури (генома) [4, с.79–80].

Ембріону людини притаманна гідність, бо те, ким стане людина, вже закладене в ньому, але не є ще вираженим і потребує часу для розвитку й остаточного сформування, яке не закінчується з народженням. Генетичний розвиток людини не включає в себе зміну її природи, а лише поступовий прояв тих можливостей і здібностей, якими вона вже володіє від самого початку. Людська особа починає існувати від моменту запліднення.

Є біологічні й філософські аргументи того, що ембріон від самого запліднення є людською особою, наділеною людською гідністю, і заслуговує пошани. Це є фундаментом етичного мислення і дій, сенсом етики й моралі. Якщо людина заслуговує на визнання, то вона також заслуговує і на охорону її життя від моменту запліднення до природної смерті, бо неможливо визнати людину без пошани її життя. Ембріон теж має особливий моральний статус: на будь-якій стадії свого розвитку він є людською особою й носієм людської гідності. Саме тому всі дії щодо ембріона підлягають моральній оцінці, а він сам є суб’єктом фундаментальних моральних прав.

“Вислів «людська особа» вказує на все те, що властиве людині на відміну від інших істот і є основою її гідності та прав, й не лише на абстрактному рівні, а й стосовно прав кожного конкретного індивіда” [4, с.83]. Розумова діяльність є важливою характеристикою людської особи, і людина виявляє себе через неї. Однак характерною ознакою особи є не зовнішні прояви її розуму, а наявність у неї здатності мислити, яка закладена в людській природі. Адже ні плід людини, ні новонароджена дитина, ані індивід у стані сну не застосовують розуму й волі, але залишаються людськими особами. Розум і воля виявляються через особу. Теорія, згідно з якою “особою є лише той, хто має свідомість, здатний до вищої нервової діяльності і мислення” [4, с.86], веде до заперечення особистості й припускає те, що “духовна сфера з’єднується з тілесною лише тоді, коли остання досягнула певного рівня розвитку” [4, с.83]. Дух, душа й тіло є нероздільними й необхідними для життя людини на землі від моменту запліднення до природної смерті.

Визначення, від якого моменту плід вважається особою, повноправною людиною, є підставою моральної оцінки дій, які стосуються ще ненародженої людської істоти. Не

можна вважати критеріями буття людської особи появу чи існування в процесі біогенезу людини певної якості, функції чи здатності: народження, здатності до самостійного життя, неврологічного критерію, імплантації чи генетичного критерію. Будь-які спроби визначити “початок” людського життя між заплідненням і народженням безуспішні, бо життя є динамічним процесом. Немає правильнішої відповіді на питання про початок особистого життя людини, ніж та, що воно починається від моменту запліднення.

Нове мислення на засадах християнської етики та біоетики вимагає шанобливого й відповідального ставлення до життя людини як найвищої цінності від моменту запліднення до природної смерті.

1. Архиепископ Лука (Войно-Ясенецкий). Дух, душа и тело / Архиепископ Лука (Войно-Ясенецкий). – М. : Православный Свято-Тихоновский богословский институт, 1997. – 54 с.
2. Блехшмідт Е. Збереження індивідуальності : Людина – особа від самого початку : Дані ембріології людини / Е. Блехшмідт. – Л., 2003. – 120 с.
3. Дамаскин И. Точное изложение православной веры / Иоанн Дамаскин. – М. ; Ростов н/Д, 1992. – 196 с.
4. Судо Ж. Аборт / Ж. Судо // Семья и биоэтика : материалы междунар. симпозиума 20–23 мая 1998 г. – С. Пб., 1998. – 312 с.
5. Comitato Nazionale per la Bioetica. Identità e statuto dell’embrione umano / Pressidenta del Consiglio dei Ministri. Dipartimento per l’Informazione e l’Editoria. – Roma, 22 giugno 1996. – 51 p.
6. Giovanni Paolo II. Lettera Enciclica Evangelium Vitae (25 marzo 1995) / Giovanni Paolo II. – Città del Vaticano, 1995. – 190 p.
7. Pio XII. Discorsi ai medici, a cura di F. Angelini / Pio XII. – Roma : Orisonte Medico, 1959.
8. Reich W. T. (editor). Encyclopedia of Bioethics (revised edition). 5 Vol. Simon & Schuster. – MacMillan. – 2nd edition. – New York, 1995. – 2950 p.

В статье рассматриваются биологические, антропологические и философские аргументы статуса эмбриона человека как личности, наделенной человеческим достоинством, которая заслуживает уважения. Это является объективной основой, на которой формулируются государственные законы о защите человеческой жизни из первых моментов его существования. Рассматриваются эτικο-правовые аспекты государственного регулирования системы здравоохранения в Украине на принципах биоэтики и христианской этики относительно сохранения человеческой жизни и почета достоинства человека на всех этапах ее развития.

Ключевые слова: ценность человеческой жизни, христианская этика, биоэтика, эмбрион человека, человеческая личность, человеческое достоинство, право на жизнь, государственное регулирование системы здравоохранения на принципах биоэтики и христианской этики.

In the article the biological, anthropological and philosophical arguments of status of embryo of man are examined as personality, provided with human dignity, and which deserves honour. It is objective basis on which state laws are formulated on defence of human life from the first moments of his existence. Examined etiko-legal aspects of government control of the system of health protection in Ukraine on principles of Christian ethics and bioethics in relation to the saving of human life and honour of dignity of man on all stages of its development.

Keywords: the value of human life, Christian ethics, bioethics, human embryo, the human person, human dignity, the right to life, government regulation of the health care system on the principles of Christian ethics and bioethics.

УДК 37.037

ББК 87.212

Василий Вовченко

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ И ДУХОВНОСТЬ

В статье рассматривается понятие духовной интеллигенции. Показаны социальные, экономические и культурные преобразования, формирование нового мышления и нравственных ценностей в гражданском обществе.

Ключевые слова: интеллигентность, духовная интеллигентность, духовные ценности, этические принципы, экология мысли, гражданское общество.

Цель предлагаемой статьи – раскрытие сущности духовной интеллигенции, как одной из ключевых проблем современной социальной философии в гражданском обществе.

Василий Вовченко. Интеллигенция и духовность

ственными ценностями.

В конце XIX – начале XX века духовность базировалась на высоких традициях интеллигенции и на религиозных основаниях, определявших многие стороны жизни общества, в соответствии с тем, какой из мировых религий они следовали. Именно в это время интеллигенция получила свое особенное значение, потому что эта прослойка общества сохраняла духовные ценности культуры, нравственные предпосылки развития нации и этические нормы поведения.

XX век в истории человечества отмечен множественными переворотами, революциями, реформами и радикальным отрицанием прошлого, начиная от развала колониальной системы и великих империй до взлетов и падений планетарных экспериментов с тоталитаризмом, фашизмом и коммунизмом. Некоторые из этих экспериментов оказались крайне разрушительными, повлекшими за собой гибель десятков миллионов людей, искоренение старых жизненных устоев, раскол общества, внедрение страха в сознание людей и развал увековеченных временем институтов. Одновременно научные открытия и достижения мысли в социальной области ускорили многие прогрессивные социальные, экономические и культурные преобразования. Был открыт и показан обществу путь к новому определению прав человека и утверждению достоинства личности, расширяющихся возможностей индивидуальных и коллективных достижений, открыта новая широкая перспектива развития знаний и представлений о человеке.

Сегодня интеллигенция в общепринятом представлении рассматривается как общество образованных людей, которые профессионально занимаются умственным трудом. В.А.Малинин в авторитетном издании именно так пишет: “Слой образованных и мыслящих людей, выполняющих функции, которые предполагают высокую степень развития интеллекта и профессиональной образованности” [4, с.177–178]. Акцент поставлен на профессионализм. Однако уже сейчас ясно, что это весьма и весьма однобокий подход, не дающий сути истинной картины. “Господствовавший в советской историографии социолого-профессиональный подход к понятию «интеллигенция» сохраняет и ныне свои позиции, – свидетельствует историк В.С.Меметов. – Подавляющее большинство исследователей по-прежнему подходят к этому понятию как к некой общности всех профессионально образованных людей. При этом ни у кого не вызывает возражений тот факт, что в современном «образованном слое» сплошь и рядом встречаются безнравственные, ничего не имеющие общего с интеллигенцией и интеллигентностью люди”. Замечание, отметим, очень важное. Как и тезис Меметова, где “подлинный интеллигент – далеко не массовое явление” [5, с.11–12]. У академика Д.С.Лихачева есть точное высказывание: “Не нужны толпы интеллигенции, достаточно 10–30 человек, чтобы представлять культуру страны” [3, с.28–30]. Да толп быть и не может! Общество не потеряло бы, а наоборот, выиграло в случае увеличения числа, общей массы настоящих интеллигентов. Только вот как раз массовость – не признак интеллигенции. Слишком сложны, труднодостижимы критерии данной социальной группы. Нравственная составляющая дается природой, закладывается в детстве. “Люди разные, и не всем природой и судьбой дана способность абстрагироваться от повседневных забот и думать о том, что их непосредственно не касается”. Высказывание это принадлежит академику Н.Н.Моисееву. Учёный проявил себя в разных областях науки, часто выезжал за границу и сделал замечание: там много интеллектуалов, но вряд ли они интеллигенция. По мнению Н.Н.Моисеева, “интеллигент – это всегда человек ищущий, не замыкающийся

в рамках своей узкой профессии или чисто групповых интересов. Интеллигентному человеку свойственны размышления о судьбах своего народа в сопоставлении с общечеловеческими ценностями. Он способен выйти за узкие горизонты обывательской или профессиональной ограниченности” [6, с.15–16].

Важен вопрос о нравственных основах интеллигентности. Прежде всего следует сказать, что ученые не всегда бывают интеллигентны (в высшем смысле, конечно). Неинтеллигентны они тогда, когда, слишком замыкаясь в своей специальности, забывают о том, кто и как может воспользоваться плодами их труда. И тогда, подчиняя все интересам своей специальности, они жертвуют интересами людей или культурными ценностями.

В целом, забота о специальности и ее углублении – совсем неплохое правило жизни. Тем не менее, результаты развития данной специальности должны приносить пользу обществу, труд отдельного человека напрямую развивает общество в целом, повышает энергетический потенциал национального сознания и престиж государства на международной арене. Также профессионально реализуя свою специальность, каждый ученый должен помнить о духовности и нравственной составляющей его как личности, так и профессионала.

Духовность и нравственность есть “социальный иммунитет” любого народа в целом и каждого индивида в отдельности. Развитие Украины в третьем тысячелетии определяется в контексте европейской интеграции с ориентацией на построение гражданского общества с духовными и нравственными ценностями. Общества с такой прослойкой интеллигенции, где духовные ценности стоят на первом месте, а физические составляющие для удовлетворения нужд человека являются дополнительными аспектами полноценного развития личности. Такие изменения в обществе, экономике, жизненном укладе нуждаются в возобновлении социальных и духовных приоритетов самой личности.

На смену индустриальной интеллигенции приходит интеллигенция информационная, что определяет нерядовые социальные, производственные, экономические и политические сдвиги. Если верно, что общественные отношения формирует человек, то верно и другое – человек своей деятельностью изменяет общественные отношения.

Подобная тенденция наблюдается в широком диапазоне явлений – от слияния мировых финансовых рынков и до создания опоясывающих весь земной шар систем связи и транспорта. Она отражается и в научном понимании единой биосферы Земли, которое, в свою очередь, делает безотлагательной необходимость глобальной координации. Именно всеобщее осознание этой тенденции формирует новые направления общественного понимания важности сохранения планеты, которое зависит сейчас от каждой страны, каждой конфессии, каждого общества и каждого человека. И эта зависимость – категория не столько экономическая и политическая, сколько духовная, нравственная в самом широком смысле.

Между тем, сейчас, на фоне резкого расслоения населения на богатых и бедных, всплеска числа разрушенных браков, роста детской беспризорности, прагматичного потребления природно-ресурсного потенциала и деградации природы, пренебрежения к состоянию здоровья, постоянно возникает вопрос утраты обществом духовно-нравственных устоев. Существенную компоненту здоровья составляет способность мыслить и интеллектуальное здоровье. По определению В.А.Лишук, “здоровье – это способность приспособляться к среде и своим собственным возможностям; противостоять внешним и внутренним возмущениям, болезням, другим повреждениям, старению и другим формам деградации; сохранять себя, естественную и искусственную среду обитания; расширять свои возможности, условия и ареал обитания, объем и разнообразие экологической, интеллектуальной и морально-этической среды; созидать адекватное самосознание, этико-эстетическое отношение к себе, близким, человеку, человечеству, добру и злу”.

Именно этим обстоятельством объясняется деградация “экологии души”, социальные и экономические катаклизмы, и даже военные конфликты, происходящие в мире. Очевидно, что в поисках возможностей восстановления утраченной духовности следует прежде всего определить, что именно утрачено и почему это произошло, а уже на этом осно-

Василий Вовченко. Интеллигенция и духовность

известному и вроде никем не оспариваемому положению о двуединой – физической и духовной сущности человека, отличающей его от всех остальных живых существ. Уильям С.Хетчер, профессор математики кафедры естественных и инженерных наук Лавальского университета в Квебеке (Канада) указывает, что в характере человека есть три основные аспекты: его генетическое начало чисто физического свойства; его душа, отличающаяся чисто духовными свойствами; и, наконец, образование (и воспитание), сочетающее в себе физическое и духовное начала [7, с.36–38]. Мысль Хетчера о том, что именно образование и воспитание обуславливает характер взаимосвязей между физическими и духовными свойствами человека представляется чрезвычайно плодотворной и резко повышает рейтинг и ответственность образования за будущее человеческих цивилизаций.

Если присмотреться к важнейшим тенденциям современного цивилизационного развития – есть основания констатировать, что мы переживаем особый момент: время осознания новых вызовов истории. Речь, в первую очередь, идет о проблемах планетарного масштаба, которые сегодня потрясают мировое сообщество. В этих условиях серьезнейшим образом должна измениться культурная миссия интеллигенции, если они хотят идти в ногу с эпохой, если они хотят искать адекватные ответы на вызовы времени и даже (как обычно в истории) опережать его. Формирование нового мышления должно опираться на непоколебимые нравственные ценности, устоявшийся духовный потенциал для полноценного развития личности, а также отсутствие противоречий духовной составляющей интеллигенции с принятыми духовными ценностями социума.

Противоречия духовной составляющей интеллигенции должны рассматриваться в сопоставлении с изменениями социума: нарастанием замкнутости элиты и слоя “интеллектуалов”. Безусловно, меньшая часть интеллигенции в будущем сформирует элиту и слой “интеллектуалов”, но никто из этих групп не минует период становления и приобретения к особой культуре общества в целом. Формирование личности в аспекте развития индивида в слое интеллигенции происходит еще в раннем возрасте, где начинается процесс осознания ценностей культуры и этического потенциала внутреннего мира.

Признаки современной интеллигенции: замкнутость, формирование фактически наследственного характера нового образованного класса – это процесс недавний, но очень быстро прогрессирующий. Технология расширяет их возможности выбора, повышая степень их свободы, предоставляя в их распоряжение значительные ресурсы, позволяя им заниматься тем, что нравится. Со временем они начинают тяготеть друг к другу, получая, благодаря своему богатству и техническим средствам, все более широкие возможности совместной работы в изоляции от всех остальных.

Проблемой остается воспроизводство духовной интеллигенции в новых поколениях. Духовное образование, как процесс передачи от старших поколений младшим определенного объема нравственных, этических и социокультурных знаний и установок, предполагает не только институциональные средства такой передачи, т. е. не только наличие соответствующих норм, ролей и статусов, учреждений, но и наличие некоторой устойчивой общности, которая несла бы в себе импульс такой ретрансляции знаний. Очевидно, что в отношении духовного образования такую миссию несет на себе духовная интеллигенция. Кандидат философских наук Л.В.Безукладова в своей научной работе отмечает, что умственная деятельность, сознательно и несознательно, определяет наши поступки, проектирует мысли на других людей, и они, эти другие, оказывают обратное

влияние на нас. Поэтому человек несет ответственность за своё духовное воспитание и духовное здоровье не только по отношению к себе, своей семье или социальным обязанностям, но также он ответственен за свои собственные мысли, так как его мыслительная активность оказывает огромное воздействие (как положительное, так и отрицательное) на других людей, на всё общество. Сила воли позволяет концентрировать мысли как на положительных сторонах жизни, так и негативных, на добре и зле. Она позволяет нам управлять ноосферой, её экологией, её развитием, как в сторону потребления, так и созидания, улучшая или ухудшая все стороны жизни своей и всех [1, с.145–146].

Тем не менее очевидность данного положения не означает, что от него можно переходить дальше к институциональным формам высшего образования и рассматривать способы передачи знаний как главные, поскольку наличие носителя этих знаний может быть принято за константу. В действительности такого положения нет, и проблему составляет не только социальный институт, обеспечивающий ретрансляцию духовного образования, но и носитель духовной образованности.

В данном случае важно обратить внимание на то, что речь идет не только о разного рода научных и педагогических сообществах – группах ученых, педагогов, практиков, составляющих педагогический персонал высших учебных заведений, но и о всем слое духовной интеллигенции, поскольку усвоение духовной образованности возможно преимущественно в определенной среде, не обязательно и не во всем совпадающей с сообществом вуза, а в вузе – с сообществом учителей и учеников в рамках образовательных программ. Вот почему воспроизводство моделей духовного образования необходимо рассматривать в социальном контексте воспроизводства интеллигенции.

В наше время этот процесс не имеет ясно очерченных границ и характеристик. Прежде всего, эту неясность порождает смена социальной структуры, которая в этой части существенно обновляется. Далее, немаловажно то, что функциональное назначение интеллигенции изменяется как в украинском, так и в глобальном мировом контексте. Умственный труд, интеллектуальное и художественное творчество перестают быть делом группы людей с определенной образовательной подготовкой, основанной на специальном знании и идентификации с определенными культурными образцами.

Духовная интеллигенция, как и другие слои общества, не является неизменной, она отражает общие социокультурные и нравственные процессы и воспроизводит культурные образцы, нередко существенно видоизменяя их при передаче новым поколениям. Следовательно, в образовательных стратегиях недостаточно обращаться только к корпусу идей, которые желательно передать новым поколениям, но и к способам такой передачи (дидактике, методике). Важно внимательно наблюдать тенденции в гражданском обществе, его духовные ценности, нравственные устои, этические принципы, которые составляет духовная интеллигенция. Только при формировании данного комплекса тенденций можно говорить о возрождении интеллигенции, усилении ее влияния на сознание общества и возрождение духовности.

1. Безукладова Л. В. Стан світської духовності в умовах техногенної цивілізації / Л. В. Безукладова. – Сімферополь : ДІАЙП, 2011. – 264 с.
2. Вестник Российской академии медицинских наук. – 1994. – № 4. – С. 55–59.
3. Лихачев Д. С. Концепции интеллигенции не должно быть вообще / Д. С. Лихачев // Рубежи. – 1997. – № 12. – С. 60.
4. Малинин В. А. Интеллигенция / В. А. Малинин ; под. общ. ред. М. А. Маслина // Русская философия : словарь. – М. : Республика, 1995. – С. 187–188.
5. Меметов В. С. О некоторых дискуссионных проблемах российского интеллигентоведения / В. С. Меметов // Нравственный императив интеллигенции: прошлое, настоящее, будущее : тезисы докл. междунар. науч.-теорет. конф., Иваново, 23–25 сент. 1998 г. – Иваново, 1998. – С. 11–12.
6. Моисеев Н. Н. Государство, народ, интеллигенция / Н. Н. Моисеев // Русская интеллигенция: история и судьба : сб. статей / сост. Т. Б. Князевская. – М., 2001. – С. 44.
7. Хетчер У. С. Понятие духовности / Уильям С. Хетчер. – К. : Феникс, 1994. – 72 с.

У статті розглядається поняття духовної інтелігенції. Показані соціальні, економічні та культурні перетворення, формування нового мислення і моральних цінностей у громадянському суспільстві.

Ключові слова: інтелігентність, духовна інтелігентність, духовні цінності, етичні принципи, екологія думки, громадянське суспільство.

changes, the formation of new thinking and moral values in civil society.

Keywords: Intelligence, spiritual intelligence, spiritual values, ethics, ecology thinking, civil society.

УДК 37.037

ББК 87

о. Матей Михайло Гаврилів

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНІСТЬ

Стаття торкається питань біблійно-літургійної духовності як християнської, так і нехристиянської в її українській дійсності щодо минулого, теперішнього й майбутнього.

Ключові слова: любов, духовність, релігія, християнство, літургія, глобалізація, вибір, відповідальність, свобода.

Сьогодні повсюди, зокрема в Україні, часто пишуть, а ще більше говорять про “духовність”, вживають вислів навіть у множині: “духовності”. Термін “духовність” рясніє розмаїттям різних визначень-дефініцій, починаючи від філософських і закінчуючи психологічними, у яких легко можна загубитися. Це багатство інформаційного матеріалу має позитивне значення, бо свідчить про неабияке зацікавлення після комуністичного суспільства в Україні духовними справами, сенсом і способом життя, релігіями, а що найважливіше – ці пошуки позначені спонтанною відкритістю назустріч іншому, інакшому. Однак слід негайно підкреслити, що тут існує й небезпека звести духовні поняття виключно до горизонтального рівня, забуваючи про подвійне значення цього терміна. Говорячи про “духовність” і “духовності”, ми ризикуємо упустити з поля зору розрізнення між спрямуванням діяльності окремої особи чи навіть суспільства в царині культури, мистецтва, музики, педагогіки і т. д., яке, відтак, називають духовністю народу чи нації, і духовністю релігійною, зокрема християнською [29, р.1289]. Іншими словами, “духовність – це ніщо інше, як християнський спосіб життя в лоні церковної спільноти святим Євангелієм у Христі і у Святому Духові завдяки вірі, надії і любові” [36, р.43], а також сопричастя з усім Божим створінням.

Поняття духовності

Духовність у біблійно-християнському значенні походить від третьої Особи Пресвятої Трійці – божественного й животворчого Святого Духа, на противагу поняттю “людського духу”, у значенні культури, мистецтва тощо. Духовність відноситься до Святого Духа, який є головною дієвою Особою та Автором духовності. Святий Дух є один, однак діє в різних середовищах і відповідно до них. Він роздає кожному дари-харизми, як це бачимо під час події П’ятидесятниці. Вогненний язик – символ Святого Духа, під час Його зішестя осів на кожному присутньому окремо, при цьому Святий Дух всіх об’єднує й не відбирає і не нищить різноманітності. Він діє в кожній особі відповідно до її особистості та її умов, у яких вона народилася, виростала та живе. Він її освячує й веде за Ісусом Христом до небесного Отця в найбільш сприйнятливий для неї спосіб. У небезпечних умовах Святий Дух, як Паракліт-Утішитель, заступається за людину й допомагає їй мужньо відповідати на виклики чи переслідування й поводитися найправильніше (пор. Йо 14, 26; 16, 13; Мт 10, 20). Такого християнина можна назвати в певному сенсі духоносним (пневматофором).

У своїй монументальній праці – посібнику, перекладеному різними мовами, зокрема українською [13], Томаш Шпідлік систематично упорядкував вчення про християнську духовність Сходу. Він, зокрема, підкреслює пневматологічний та епіклетичний

вимір цієї духовності, а також указує на поступове “одухотворення людини і цілого космосу” [43, р.30]. Окрім цього він написав статті й книги про духовність слов’ян, зокрема про російську духовність [24].

Найчастіше проблеми в питанні духовності чи духовностей виникають через брак їхнього розрізнення або недоліки в упорядкуванні. Є багато різних критеріїв для класифікації духовності. У найновішому *Енциклопедичному словнику* подано такі критерії [46, р.2384–2385].

Етнічно-географічний (напр., духовність Сходу, духовність Заходу, італійська, французька, українська¹ і т. д.).

© Гаврилів М., 2014

роїчна, христологічна, пневматологічна, євхаристійна, марійська, літургійна і т. д.).

Аскетично-практичний, за чеснотами (напр., духовність любові, покори, убогства, покаяння, надолуження тощо).

Антропологічний чи психологічний (напр., духовність інтелектуалістична, спекулятивно-споглядальна, чуттєва, прагматична, світська і т. д.).

Професійно-становий (напр., духовність мирянська, священицька, чернеча, вчительська, правоохоронна, юридична, медико-охоронна і т. д.).

Історично-хронологічний (напр., древньо-християнська, середньовічна, модерна, барокова, сучасна).

Критерій засновників (духовність василіянська, венедектинська, студитська і т. д.).

Можна ще додати й *релігійний критерій або вид*, як-от *духовність*: християнська, юдейська, мусульманська, буддійська і т. д.

Духовність і духовні відчуття

Свого часу святий апостол Павло, зрештою, як і древні філософи, зокрема Платон [25, р.2258–2395], розрізняє людину внутрішню – духовну і зовнішню – тілесну (1 Кор 2, 14, 15, 42–49). Внутрішня людина створена на образ і подобу Божу, має здатність єднатися зі своїм Творцем у любові, а також схоплювати невидимий світ, наприклад ангельський. Зовнішня ж людина, внаслідок надшчерблення своєї природи первородним гріхом, тяжить до матеріального світу, до речей видимих, що їх схоплює своїми тілесними відчуттями. Справжнє покликання людини, що належить до двох світів: матеріально-видимого й духовно-невидимого, полягає в тому, щоб вона під дією Святого Духа, долаючи свої обмеження через очищення й виконання чеснот, гармонійно поєднувала ці два світи, розвиваючи в собі духовні відчуття [29, р.1290]. Це стосується кожної людини, що народилася й живе під сонцем. Є різні путі й способи розвитку духовних відчуттів, починаючи від споглядання краси аж до містичних занурень у Неосяжне. На прикладі трьох різних осіб, що жили в різні часи й належали до різних народів, можемо побачити цей спільний потяг до вищого, духовного, до Бога.

Перший випадок. Святий апостол Павло своє перше навернення до Христа пережив дуже бурхливо й навіть драматично, коли зустрівся з Ісусом, їдучи в Дамаск, щоб переслідувати юну християнську церкву. Ці духовні переживання, боротьба й досвіди супроводжували його й далі. Ось що він пише:

“Чи треба хвалитися? Воно й не личить, але я таки приступлю до видінь та до об’явлення Господа. Я знаю чоловіка в Христі, що чотирнадцять років тому, – чи то було в тілі, не знаю, чи то було без тіла, не знаю, Бог знає, – був він узятий аж до третього неба. І знаю, що той чоловік – чи в тілі, чи без тіла, не знаю, Бог знає, – був узя-

¹ 2 березня 2007 року в Римському Університеті духовності – “Teresianum” студент Папського інституту св. Покрови о. Петро Козак з Івано-Франківської єпархії УГКЦ успішно захистив докторат, написаний італійською мовою на тему: “Духовність українського народу”. У своїй праці він розкриває цю тематику й додає, як годиться, до свого дослідження розлогу бібліографію.

тий у рай і чув слова несказанні, яких годі людині вимовити. Таким буду хвалитися, собою ж не буду хвалитися, хіба лиш моїми немочами” (2 Кор 12, 1–5).

Другий випадок. Вільям Джеймс у своїй книзі-дослідженні “Розмаїття релігійного досвіду”, виданій в Англії 1910 року (яка досі не втратила свого значення), систематично викладає на основі зібраних свідчень багатство духовного відродження й піднесення

о. Матей Михайло Гаврилів. Українська духовність

бурхлива зустріч двох світів, зовнішнього і внутрішнього. Немов би у безодні моєї душевної боротьби відчинилася інша безодня по той бік зір. Я був один на один з Тим, Хто мене створив і вчинив все прегарне у світі... Я вже не шукав Його, я відчував досконалу гармонію між Його духом і моїм. Звичайне відчуття зовнішнього світу облишило мене. Залишилася тільки радість” [48].

Третій випадок. А ось переживання, яке висловив українською поетичною мовою один із в’язнів сумління, духовно вільний борець, що знаходився в Одеській камері смертників – Василь Барладяну:

Христос Воскрес –
Трава зазеленіла,
На схили вибіг
Жовтий горицвіт –
Запрагло відпочинку
Хворе тіло,
І вабить душу
Божий горній світ.

Христос Воскрес –
Лелеки прилетіли,
І смуток давній в серці
Теж воскрес.
Надії всі,
Що досі тільки тліли
Тепер в душі
Палають до небес...

Христос Воскрес –
І сяє Боже світло...
Газети пишуть:
Хтось воює десь...
А я до Бога
Мрію полетіти,
Бо Він живий –
Воістину Воскрес! [4, с.6].

Літургійна духовність

У західній богословській науці літургійна духовність визначається як “поведінка християнина, який будує усе своє свідоме життя на справжньому виконуванні Літургії, таким способом, що вона стається “вершиною і джерелом” усієї його діяльності (пор. *Sacrosanctum Concilium* 10), щоб “пасхальна таїна остаточно сталася найвищим правилом життя”.

За визначенням одного вченого, це можна було б ще повніше висловити так: “Літургійна духовність – це досконале (оскільки можливо) здійснення християнського життя, яким людина відроджена у святому таїнстві Хрещення, сповнена святого Духа,

отриманого у святому таїнстві Миропомазання, і кормлена Небесним Хлібом у Літургії Слова та Євхаристії, позначає усе своє життя цими трьома святими таїнствами з метою зростати на славу Богу у святості через відправи, постійну молитву літургійного року й щоденну діяльність, уподібнюючись до розп'ятого й воскреслого Христа в надії остаточного майбутнього звершення, коли він прийде” [39, р.1325].

Іншими словами, для християн візантійсько-київської традиції літургійна духовність – це цілковите введення людини у присутність неба на землі. Достатньо пригадати собі, що пережили свого часу князівські посланці в Константинополі під час Божественної літургії. Можна сміливо сказати, що богослужіння Київської церкви безпосередньо вводять людину в інший, інакший, відмінний, нематеріальний, духовний світ, наповнений символікою відправ, іконами та співом. Космічний чи хронологічний час долається Божою вічністю, Божим “тепер”. Літургійний гимн, з’єднуючись з ангельським співом, закликає учасників під час Служби Божої: “Ми Херувимів тайно являючи і животворящий Трійці трисвяту пісню співаючи, давайте всяку нині житейську відкладімо печаль” ввійти у цей божественний простір вічності, щоб сповна відчувти блаженство, яке нас очікує.

Святий апостол Павло посувається ще далі, коли закликає: “Тож благаю вас, брати, на милість Богу, віддати тіла ваші як жертву живу, святу, приємну Богові: богослужбу від вас розумну” (Рим 12, 1). Папа Бенедикт XVI пояснює:

“Це вказує на *loghikè latreia* як божественне служіння, за цим висловом, розумне. В іншій формі, знаходимо це саме твердження в листі до Євреїв 13, 15: “Через нього принесім завжди Богові жертву хвали, тобто плід уст, які визнають його ім’я”. ... Тут Ратцінгер наводить пояснення Петра Хрисолога: “Унікальна жертва, у якій тіло офірується без тіла, і кров – без крові!.. Браття, ця жертва є натхнена прикладом Ісуса Христа, який пожертвував Своє тіло, щоб люди мали життя. Стає людиною, стає Божою жертвою і Божим священиком. Бог шукає віри, він не шукає смерті. Він прагне твоєї вірності, а не твоєї крові”.

“Жертвоприношення людини полягає також і в слові. Жертовна молитва – це не тільки звичайна бесіда, але скоріш усього переміна нашого єства у логос, який єднає людину з Богом. Божественне богочитання включає в себе нас самих, щоб ми нашим єством з’єдналися зі Словом, достосовуючись до творчого Розуму. Ясно, що своїми силами ми не зможемо це досягнути, і здається, що все іде нанівець, аж ось приходить Логос, справжній Син Божий, який воплочується і стається сином людським, щоб принести себе в жертву на хресті” [42].

Українська духовність

Кожен народ, як і кожна людина, повинен народитися двічі: природно й надприродно. Як друге народження людини в “купели пакибитія” під час св. Таїнства Хрещення, так і духовне народження нації підпадає під вплив певних обставин і набуває характерних ознак [44, р.2330–2333]. У цьому сенсі український народ спочатку пережив своє духовне народження 988 року під час Хрещення Руси-України, а своє природне народжування переживає саме тепер після утворення і творення української держави як нації. Щоправда, цей постійно кривджений народ завжди мав сильну волю до незалежності, за яку постійно платив дорогою ціною, однак історичні обставини фатально цьому не сприяли² [5].

² “Дві тисячі років тому Ісус Христос проголошував свою науку в культурному середовищі того народу, серед якого Він жив. Святий апостол Павло проповідував грекам те саме Євангеліє в контексті їхнього світогляду. Завдяки дії Святого Духа в 988 році це ж Євангеліє було прийняте в культурі Руси-України. Український народ полюбив нову віру, що знайшла своє вираження в мові, пісні, мистецтві, музиці, звичаях... Українська культура стала християнською. Емігруючи до інших країн, принесли із собою і свою віру в українських звичаях, обрядах, традиціях і культурі. У нових краях, у новому оточенні вони вислов-

Від поганської релігії до християнської

Передумовою християнської духовності в Україні була поганська релігія, яка полягала в поклонінні різним богам – ідолам [20; 46, р.12–17]. Тепер “поганин” в українській мові означає “нехристиянин” [20].

о. Матей Михайло Гаврилів. Українська духовність

зокрема записані в грецьких літописах; 2) найстарші літературні пам’ятники; 3) народний фольклор та перекази, – доходять висновку, що поряд з релігійним многобожжям наші предки сповідували монотеїзм, бо поклонялися одному верховному богові грому чи блискавки – Перуну. Вони також ушановували неживі предмети, як-от: камені незвичної форми, ріки, озера, криниці й окремі дерева, зокрема священний дуб, перед яким приносили в жертву когутів, хліб, тощо [11, с.24–25]. При цьому ці жертвоприношення здійснювалися не у храмах-святилищах, яких археологи не виявили, а на жертovníках, на лоні природи³. Природа займає визначне місце в народній духовності України й досі. Вона є “природним спогляданням” (*contemplatio naturalis*) в українській культурі й творчості. Жертви приносили насамперед за душі померлих, які, згідно з віруваннями, продовжували своє існування в лісах, на деревах, переважно на дубах. Східні слов’яни вшановували також тварин, серед яких: кабан, кінь, ведмідь, цап, змія, качка, зозуля, ворона тощо. Культ предків був загальнопоширений. Наші предки вірили в загробне життя й у те, що померлі охороняють своїх нащадків. Після похорону відправляли тризну, спалювали тіло померлого, а кості збирали в посудину й виставляли на стовпі біля роздоріжжя з тим, щоб померлий предок пильнував володіння своїх нащадків. Родоначальник називався “чуром”, або “щуром”. Звідси вислів: “чур мене”, тобто прикликання предка на допомогу. Існувала також віра в домовика, який вважався охоронцем сім’ї і якому клали поживу в миску й ставили її в куток. Слов’яни, зокрема східні, мали свій пантеон богів, які уособлювали явища природи [16]. Серед них – найбільш шановані боги Перун і Волос, а також Рода і Ражанець, Сварега, Дажбог, Стрибог, Хорс, Мокоша, Ярило, Купала, Лель, Лад, Авсень, Коледа. Предки також виготовляли з каменю й дерева зображення богів – ідолів, з яких зберігся т. зв. Збручанський ідол (IX–X ст) [21]⁴. Чи східні слов’яни мали касту жерців? На це питання важко відповісти, скоріш усього їхню функцію виконували князі та їхні відпоручники. Хорошою рисою наших предків була віротерпимість, тобто повага до іновірців.

Узявши до уваги вищесказане, можна підкреслити, що такі елементи слов’янських вірувань, як монотеїзм, культ предків і пошана до величавої природи, як жертovníка, сприяли безболісному прийняттю християнства, яке переосмислило й християнізувало поганські звичаї та зберегло їх і досі в українському фольклорі. Що стосується просвітницької діяльності серед східних слов’ян, зокрема святих Кирила і Methodія, яких вважають авторами кириличної і глаголитської абетки, а також перекладів богослужбових книг, то це питання вичерпно з’ясоване в дослідженнях різних авторів [14; 15; 18, с.246–279; 20]. Із прийняттям християнства духовність українського народу, як і інших народів, докорінно змінюється. Великою перевагою було те, що народ отримав нову релігію в зрозумілій йому слов’янській мові, яка є офіційною мовою церкви в Русі-Украї-

лювали віру в традиціях УГКЦ. *Сьогодні Церква повинна знайти засоби передачі своєї віри через євангелізацію і катехизацію, беручи до уваги культурне середовище, в якому вона перебуває*”. *Катехитичний правильник УГКЦ* у 5-му розділі II частини (ч. 75).

³ Пор. пісню: “Ми підем, де трави похилі, там, де ясна далина, де у росах купаються зорі, і пісні окриляє луна”.

⁴ Збруцький образ, який зберігається в Краківському музеї, був створений з вапняку, на поклади якого багаті Медобори, стояв на горі Богит до початку XIII ст. Ідол являє собою чотиригранний стовп заввишки 2,67 м, розділений на три рівні яруси, що відповідають уявленням слов’ян-язичників про три світи – небо, землю й потойбіччя.

ні й досі. Переклади Святого Письма й усіх богослужбових книг з віроучительної та богословської точки зору були точними, а отже, надійними. Більше того, переклади отримали офіційне потвердження з боку найвищої церковної влади в особі Папи Йоана VIII 880 року [47, р.72].

Святе Письмо – Слово Боже в українській літургійній духовності

Коли говоримо про Святе Письмо, яке містить у собі Боже Об'явлення, то в літургійному його вживанні обов'язково й цілком природно прийдемо до поняття Слова Божого. Сама Божественна Літургія складається із двох основних частин, неподільно й послідовно здійснюваних: Трапези Слова і Трапези Євхаристії, тому що Головним Первосвященником, який править Службу Богу є ніхто інший, як сам Христос, Логос, Богочоловік. Він є “Той, хто приносить і приноситься, хто приймає і кого роздають”⁵. Він є Джерело життя вічного, що кормить учасників своїм животворящим Словом і своїм Тілом та Кров'ю, обожнюючи і таїнственно з'єднуючи їх з Отцем. Святий Дух, що надихав авторів священних книг так само надихає слухачів Слова Божого для його сприйняття й засвоєння, а під час епikleзи сходять на учасників, як на Тіло Христа містичне, церковне, і на Тіло Христа Євхаристійне, щоб усіх учинити одним тілом. Увесь сенс Літургії полягає в тому, щоб уможливити якнайтісніше гармонійне єднання Бога з людиною, людини з людиною, Творця з творіння, небесне з земним, дочасне з вічним, видиме творіння з невидимим. Бог Слово, Слово Боже, Бог Слово, вочленене у Святому Письмі, має багато значень [10, с.747–753].

Слово Боже – це:

Архе – Начало начал,
Фос – Вічне нестворене світло,
Зое – життя проникаюче і творче (Йо 1, 1–4),
Софія – яка, втілюючись, встановляє намет своєї присутності між людьми (Йо 1, 14),
Бог-Син єдинородний в лоні Отця (Йо 1, 18),
Плерома – Повнота Божества (Кол 1, 19; 2, 9). з якого ми всі прийняли (Йо 1, 16–17),
Вічно живий (Євр 4, 12),
Слово Життя (Йо 5, 24),
Слово Життя вічного (Йо 6, 68),
Його божественні словеса є Дух і Життя (Йо 6, 63),
Слово зі Святим Духом (1 Сол 1, 5–6),
Радість зі Святим Духом (Гал 5, 22–23),
Сила Слова в дії (Євр 1, 3),
Меч духовний (Еф 6, 17),
Вогонь божественний Святого Духа (Дії 2, 1–4; Єр 20, 9),
Слово Воскресіння, що воскрешає (1 Кор 15, 45) через благовість мертвим (1 Пет 4, 6),
Слово обожнююче (Пс 81, 6; Йо 10, 34–36),
Слово Боже – це божественне зерно, що обожнює у народженні від Бога (1 Пт 1, 23),
Слово, через яке Бог народжує (Як 1, 18),
Боже Слово вчиняє людей найближчою родиною Ісуса (Лк 8, 21; Гал 4, 19).

Одного разу Ісус сказав до своїх учнів: “Коли хтось мене любить, то й слово моє берегтиме і злюбить його мій Отець, і прийдемо ми до нього, і в ньому закладемо житло. А хто мене не любить, той і слова мої не береже. І слово, яке ви чуєте, не моє, лише Отця, який послав мене. Це мовив я до вас, коли з вами перебував. А Утішитель, Святий Дух, якого Отець в ім'я моє зішле, той навчить вас усього і все вам нагадає, що я сказав вам” (Йо 14, 23–26). А у своїй архієрейській молитві Спаситель просить небесного Отця за своїх учнів: “Отче, освяти їх у твоїй істині: слово твоє істина” (Йо 17,

⁵ Молитва священика під час “Ми Херувимів”.

17). І справді, як розповідає святий євангелист Лука, апостоли й ті, що були з ними після зішестя Святого Духа, творячи юну церкву, “постійно перебували в апостольській науці та спільності, на ламанні хліба і в молитвах” (Дії 2, 42) і “мали одне серце і одну душу” (Дії 4, 32). Ця молода, динамічна й наділена різноманітними дарами Христова церква почала бурхливо й чисельно зростати, поступово усвідомлюючи своє вселенське покликання. Через благовістування Слова Божого, проповідання, навчання і Хрещення на Святих Апостолах і на їхніх послідовниках Церква продовжує свою місію.

о. Матей Михайло Гаврилів. Українська духовність

Якщо така помісна церква, зокрема наша УГКЦ, буде мати запал перших християн, то немає сумніву щодо її успіхів. У візантійській літургії збереглася багата богословським змістом молитва, вірогідно єрусалимської традиції, яку священнослужитель завжди проказує, шкода, що потиху, перед читанням Святого Євангелія:

“Засвіти в серцях наших, чоловіколюбче Владико, нетлінне світло Твого богопізнання і відкрий духовні очі нашого ума, щоб ми зрозуміли Твої євангельські проповідання. Вклади в нас і страх блаженних Твоїх заповідей, щоб ми перемігши всі тілесні похоті, провадили духовне життя, думаючи і діючи все, що угодне Тобі, бо Ти є просвічення душ і тіл наших, Христе Боже, і Тобі славу віддаємо з безначальним Твоїм Отцем, і пресвятим і благим і животворящим Твоїм Духом, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь” [9, с.31–32].

Ця молитва звернена до Ісуса Христа – Первосвященника, який молився й продовжує благодіяти свого небесного Отця і нашого Отця, щоб Слово його ми збагнули, ним духовно жили й діяли, завжди подобаючись нашому Творцеві. Найгарнішим прикладом такої поведінки є Марія, яка спочатку послухала слова Архангела Гавриїла, задумалася над ними, прийняла їх своїм умом і серцем, а відтак чудесно прийняла Боже Слово – Логоса – Ісуса Христа у своє пречисте й непорочне лоно й надприродним способом його народила (пор. Лк 1, 26–38). “І слово тілом стало і оселилося між нами” (Йо 1, 14). Пресвята Богородиця не тільки виконала це своє материнське божественне покликання, вона продовжувала його здійснювати впродовж земного життя її Сина і після його смерті та воскресінні навіть щодо учнів Христових. Ось як влучно про це висловився Тарас Шевченко в поемі “Марія”:

І ти, великая в женах!
І їх унініє, і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненным словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії! Хвала!
І похвала тобі, Маріє!
Мужі воспрянули святіє,
По всьому світу розійшлись.
І іменем твого сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли...

Літургійна творчість, що постійно примножувала літургійне багатство помісних церков, поступово стала офіційною й зобов’язуючою хоровою молитвою – церковним правилом. Наші українські церкви перейняли це багатство у візантійському обряді спочатку церковнослов’янською мовою, а відтак й українською живою мовою і воно є їхньою об’єднувальною основою молитви. Літургійна українська духовність поряд із духовністю інших народів – це ніщо інше як вияв невинного процесу, актуалізація історії спасіння. Літургійне життя добового, тижневого, місячного й річного кола, як ми бачили, вже само по собі є початком і вершиною духовності, яка ґрунтується на Свято-

му Письмі та богослужбових текстах стихир, тропарів, кондаків, ірмосів, сідальних, акафіста, молебнів і т. д., що з нього випливають і до Слова Божого ведуть. Для прикладу візьмемо стихир з Служби всім Святим українського народу, які названо “ісповідниками і свідками святого Євангелія”:

“Як кадило запашне, хай будуть перед престолом Всевишнього моління древніх праведників українського краю та муки всіх наших ісповідників святого Євангелія, їхніми бо жертвами відроджується й могутніє Христова Церква в нашому народі” [7, с.781].

Або інша:

“Тідно вшануймо сьогодні пам’ять первоцвітів християнства на українській землі і тих, що в переслідуванні за віру засяяли геройськими чеснотами, як справжні Божі праведники і свідки Христового Євангелія, бо сьогодні в славі Божій вони моляться за спасіння душ наших⁶”.

У свою чергу, богослужби Требника-Евхологіона [3], що містить у собі Чин Святих Таїнств, благословень, освячень, молебних піній, що ґрунтуються на Слові Божому, яке в більшості випадків читається, а самі молитви, особливо в ананетичній (спогадувальній) їхній частині, завжди посилаються на Біблію як Старого, так і Нового Завіту. Під час похоронного походу з хати до церкви й цвинтаря священник на прохання вірних зупиняється й читає св. Євангеліє, а люди клякають під нього, щоб слухати святе благовіствування й жертвувати його за усопшого.

Народна українська побожність і Святе Письмо

Народна українська побожність також надає певний простір для Слова Божого в побуті й вирішенні життєвих насущних труднощів. Тут наведу приклад із власного душпастирського досвіду, коли я зустрівся в Прикарпатті й Карпатах з віруючими, які питали мене: “Чи можна отворяти псалтирю”? Йдеться про те, що у складних обставинах життя, не знаючи, яке рішення прийняти і як поступити, люди шукали відповіді майже “магічним способом” у Святому Письмі, звертаючись до осіб, що мали “Псалтирю”, тобто богослужбову книгу з 20-ма катизмами й молитвами, котру, звичайно, читають при усопшому. Потребуючі зверталися до цих, скажімо, “оракулів” з конкретним життєвим питанням, а ті, помолившись, навмання відкривали “Псалтирю” і, читаючи текст відкритої сторінки, тлумачили її в контексті даного питання й давали запитувачому дуже делікатну та “круглу” відповідь, яку той приймав немов голос Божий і відходив у спокій з переконанням, що все буде гаразд. Ці випадки здебільшого траплялися там, де храми були зачинені й священників не було. Тут приходить на гадку подія з повісті Гоголя “Страшна помста”, коли до монаха приходить кровожерливий чаклун і, просячи, кричить: “Молись за мене, святий отче, молись!” А той, поглянувши в книгу, каже: “Я не можу за тебе молитись, ти непростимий грішник, бо букви святої книги налилися кров’ю”.

Богогласник – народні пісні та Слово Боже

Окрім усталених церковних наспівів український народ у притаманній йому співучості витворив паралітургійні пісні на народні мелодії. Авторами цих пісень були невідомі й відомі поети, композитори, священники, монахи й монахині та миряни. Ці пісні, зокрема колядки й щедрівки, прості й зворушливі, співають люди в церкві, в дорозі, вдома і під час прощ і народних масових урочистостей. Уражає те, що церковні пісні, передаючи зміст свята, обов’язково ґрунтуються на читаннях Святого Євангелія. Такий спосіб інтерпретації можемо сміливо назвати народним переспівом Благовістя, своєрідним співаним народним. Синаксарем. Український народ у своїх церковних піснях, побу-

⁶ Молитвослов. Торонто – Рим: Вид-во ОО. Василян, 1990, Тропар Канона Утрени, с. 783.

дованих на спогадуванні подій в історії спасіння, воскресних, різдвяних, господських, богородичних, будує їх на неповторному і влучному посиленні на Святе Письмо.

Богогласник охоплює своїми піснями практично увесь літургійний рік з Дванадцятьма, Богородичними Святами, періодами Посної і Квітної Тріоди, празниками Святих [6, с.169–226]. Окрім цього є пісні, окремо присвячені Богу-Створителеві, Ісусові Христові, не залишено поза увагою похорон та інші обставини життя. Усі ці пісні просякнуті великою любов'ю до Господа, до Пресвятої Богородиці, до святих і до рідного українського народу. Це можна не сподіватися, що всі православні й українські люди зрозуміють, о. Матей Михайло Гаврилів. Українська духовність

ця народна побожність була в часи комуністично-атеїстичного гніту вільним і спонтанним виявом народної християнської віри в колядках, святкуваннях іменин, уродин та ювілеїв, весіллях і похоронах.

Майбутнє української духовності – виклики й перспективи

Після пережитих переслідувань з боку комуністично-тоталітарного режиму, який безрезультатно хотів збудувати духовний світ людини виключно на матеріалістично-атеїстичній основі, найбільшими викликами й духовності взагалі й для української духовності зокрема є:

- політична глобалізація;
- глобалізація економіки;
- урбанізація населення;
- міграція населення;
- секуляризація життя [27].

Суспільство, особливо в сильнорозвинених і науково оснащених країнах, спрямує і буде орієнтувати всі свої зусилля та інвестиції в таких напрямках:

- 1) у царині неживої матерії – додання простору й часу;
- 2) у царині живої матерії – захист життя й свободи людини (біоетика), захист ідентичності людини (зміна статі, клонування), захист живих істот (екологія);
- 3) у царині спекулятивних дисциплін – пошуки нових форм енергії та сприяння пришвидшеному поступу інформатики.

Духовність стосовно зовнішнього світу завжди займала й займатиме в майбутньому двояку позицію:

- 1) відкритість і сприйняття (соціальний, більш горизонтальний вимір);
- 2) замикання в собі й протистояння (контемплативний, більш вертикальний вимір).

Це особливо проявлятиметься в чернецтві [36], яке є своєрідним барометром духовності й щораз більше буде переходити від громіздких, традиційних, структурних форм до невеличких, рухливих і динамічних спільнот, зокрема у великих містах [31, р.12–13].

Ще сильнішою буде також діалектична напруга між теперішнім і есхатологічним майбутнім, зокрема в царині вартостей. У постіндустріальних країнах відповідальність за духовність щораз частіше буде лягати на плечі мирян, у той час як духівництво й чернецтво зменшуватиме свій вплив на маси.

Виходячи з вищесказаного, потрібно:

- Опрацювати питання духовності в контексті всієї України, а також на еміграції.
- Вивчити питання духовності в єкуменічному вимірі, включивши при цьому українців православних, греко-католиків, римо-католиків і протестантів, а також послідовників інших релігій та безконфесійних.
- Опрацювати питання духовності в сенсі якнайкращого застосування до потреб теперішнього й майбутнього для забезпечення об'єднання людей.

За часів переслідування віри й усього духовного в Києві здобувала вищу освіту одна дівчина-студентка. Вона походила з багатодітної сім'ї й отримала дуже добре виховання як християнське, так і моральне. До їхньої хати іноді приїжджав священник, сповідав і правив підпільно Святу Літургію, під час якої всі причащалися. У Києві, в інституті, серед своїх ровесниць ця скромна дівчина нічим не відрізнялася. Вона, крім скритої особистої молитви й власного прикладу життям, не мала жодних можливостей духовно на них впливати, зрештою, це було й небезпечно. Після закінчення першого року навчання її одноголосно обрали старостою курсу. Своєю лагідністю, зичливістю, прихильністю, увагою й любов'ю вона завоювала серця не тільки своїх однокурсників та однокурсниць, але й викладачів. Коли вона одного разу захворіла й опинилася в лікарні, то весь курс і викладачі прийшли її відвідати. Сталося, що під час студентської забави одна дівчина звернулася до неї такими словами: "Катрусю, скажи, будь ласка, а чому ти не носиш хрестика? Ми ж бачимо, що ти віруюча". На що та спитала: "А з чого це ви взяли, що я віруюча?". Відтак присутні наввипередки почали доводити: "Ми бачимо, що ти віруюча. *Ти вся сяєш неземним світлом*".

Якщо ми дійсно хочемо через конференції, з'їзди, засідання і т. п. разом чи кожен зокрема щось корисного зробити для зросту української духовності в її глобальному вимірі, то чи не корисно кожному з нас узяти приклад із цієї студентки, яка, зберігаючи свою ідентичність і покликання, зуміла позитивно впливати на оточуюче середовище.

Трохи моралізації. Тепер в інтернеті (<http://pravkurs.ru/mod/resource/view.php?id=20>) кружляє дуже вдалий вислів про ЛЮБОВ, яка є універсальною, невідкличною й незаперечною основою для єднання всіх людей земної кулі, без різниці щодо їхньої раси, національності, культури, релігії, мови і т. д.

Без неї жодна царина людського життя, в тому числі закон, право, юстиція, не зможе належним чином виконати свого завдання.

БЕЗ ЛЮБОВІ...

- СПРАВЕДЛИВІСТЬ без любові робить людину ЖОРСТОКОЮ.
- ПРАВДА без любові робить людину КРИТИКАНОМ.
- ВИХОВАННЯ без любові робить людину ДВОЛИЧНОЮ.
- РОЗУМ без любові робить людину ХИТРОЮ.
- ПРИВІТНІСТЬ без любові робить людину ЛИЦЕМІРНОЮ.
- КОМПЕТЕНТНІСТЬ без любові робить людину НЕПОДАТЛИВОЮ.
- ВЛАДА без любові робить людину НАСИЛЬНИКОМ.
- ЧЕСТЬ без любові робить людину БУНДІЮЧНОЮ.
- БАГАТСТВО без любові робить людину ЖАДІБНОЮ.
- ВІРА без любові робить людину ФАНАТИКОМ.

1. Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. Івана Огієнка. – 2002.
2. Де Мартіні Н. Зрілість – найважливіша проблема / Ніколя Де Мартіні. – Рим ; Львів : Вид-во оо. Селезіян, 1992.
3. Евологіон ілі Требник. – Жовква : Типом и иждивенієм Иноков Обители Чина св. Василия Великого, 1926.
4. За єдність церкви і народу / Відділ народної освіти Миколаївського райвиконкому. – Миколаїв, 1991.
5. Катехитичний правильник УГКЦ. – Л., 1989.
6. Медведик Ю. Українська духовна пісня XVI–XVII століть / Ю. Медведик. – Л., 2006.
7. Молотвослов. – Рим ; Торонто : Вид-во оо. Василиян. – 1990.
8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Вид-во оо. Василиян "Місіонер", 2008.
9. Священна і Божественна Літургія св.отця нашого Йоана Золотоустого. – Л., 1997.
10. Словник біблійного богослов'я. – Л. : Місіонер, 2010.
11. Українські народні пісні : Пісенник. – К. : Музична Україна, 1988.
12. Церковні пісні з Додатком новіших пісень. – 1989.
13. Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу / Томаш Шпідлік. – Л. : ЛБА, 1999.
14. Артамонов М. И. История хазар / М. И. Артамонов. – Л., 1962.

15. Бернштейн С. Б. Константин-Философ и Мефодий / С. Б. Бернштейн. – М., 1984.
16. Васильев М. А. Особенности формирования и развития восточнославянского язычества / М. А. Васильев // Интернет-журнал “Махаон”. – 2000. – № 10.
17. Верещагин Е. М. Из истории возникновения первого литературного языка славян. Переводческая техника Кирилла и Мефодия / Е. М. Верещагин. – М., 1971.
18. Воскресенский Г. Кирилл-Философ / Г. Воскресенский. – ПБЭ. – Т. 10.
19. Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь / Г. Дьяченко. – М., 1899.
20. Евсеев И. Е. Заметки по древнеславянскому переводу Священного Писания / И. Е. Евсеев. – С. Пб., 1898.
21. Носова Г. А. Язычество в православии / Г. А. Носова. – М. : Наука, 1975.
22. Словарь ополеского богословия. – Брюссель, 1970.
23. Соловьев В. С. Духовные основы жизни / В. С. Соловьев. – Брюссель, 1970.
24. Arnou R. Platonisme des Pères, DThC12 / R. Arnou. – 1935. – Col. 2258–2395.
25. Brückner Al. Mitologia slava / Al. Brückner. – Bologna, 1922.
26. Brzezinski Z. The Grand Chessboard / Z. Brzezinski. – Basic Books, 1997 / укр. пер. З. Бжезінський. – Велика шахівниця. – Л. ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000.
27. Catechismo della Chiesa Cattolica. – Libreria Editrice Vaticana, 1992.
28. Dizionario critico di teologia Jean-Yves Lacoste, Edizione italiana a cura di Piero Coda Boria-Città Nuova. – Roma, 1998.
29. Dizionario enciclopedico di spiritualita, I, II, III, Città Nuova Editrice. – Roma, 1990.
30. Giovanni Paolo II. Ripartire da Cristo / Giovanni Paolo II. – Roma. – 21.09.2001 in Regno-doc. n. 13, 2002.
31. Ioannes Paulus II. Reconciliatio et paenitentiae / Ioannes Paulus II. – Libreria Editrice Vaticana (2.XIL1984).
32. Ioannes Paulus II. Veritatis splendor / Ioannes Paulus II. – Milano, 1993.
33. Leger L. La mythologie slave / L. Leger. – Parigi, 1901.
34. Lexikon für Theologie und Kirche band 4, “Herder”. – Freiburg ; Basel ; Rom ; Wien, 1995.
35. Maccise C. La spiritualità come stile di vita, in La vita consacrata e la sua missione nella Chiesa e nel mondo. / C. Maccise // IX Assemblea Generale Ordinaria del Sinodo dei vescovi, 2–28 ottobre 1994, Editrice “L’Osservatore Romano”, Città del Vaticano, 1994.
36. Matias Auge. Criteri o decalogo che devono guidare la integrazione tra la spiritualità liturgica e la spiritualità dei consacrati / Matias Auge // <http://liturgia-opus-trinitatis.over-blog.it/216-index.html>.
37. Meyer C. H. Fontes historiae religionis slavicae / C. H. Meyer. – Berlino, 1931.
38. Neunheuser B. Spiritualità liturgica, in Nuovo Dizionario di Liturgia, a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca, Edizione Paoline / B. Neunheuser. – Torino, 1993.
39. New Catholic Encyclopedia. – San Francisco ; Toronto ; London ; Sydney, 1967.
40. Niederle L. Manuel de l’antiquité slave / L. Niederle. – Praga, 1917, I–II, Parigi, 1923–1926.
41. Ratzinger J. La teologia della liturgia / Joseph Ratzinger // Conferenza in “Notre Dame de Fontgombault”, Francia (22–24 luglio 2001).
42. Spidlik T. La spiritualita dell’oriente cristiano / Tomas Spidlik. – Roma : PIO, 1985.
43. Spiritualita Degli Slavi Orientali in Dizionario Enciclopedico della spiritualità, Città Nuova Editrice. – Roma, 1990.
44. Spiritualita in Dizionario Enciclopedico della spiritualità, Città Nuova Editrice. – Roma, 1990.
45. Trugrančić F. Letteratura medievale degli slavi meridionali (dalle origini al XV secolo) / Franjo Trugrančić. – Grottaferrata, Roma, 1950.
46. William J. The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature Being the Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901–1902 / James William // Издание журнала “Русская Мысль”. – М., 1910.

Статья касается вопроса библейско-литургической духовности христианской и нехристианской в ее украинском контексте с учетом ее прошлого, настоящего и будущего.

Ключевые слова: любовь, духовность, религия, христианство, литургия, глобализация, выбор, ответственность, свобода.

This paper raises the issue of the biblical, liturgical, spirituality both christian and non-christian in the context of the ukrainian reality concerning the past, present, and future.

Keywords: love, spirituality, religion, christianity, liturgy, globalization, choice, responsibility, freedom.

УДК 94 (477.83/.86)

ББК 87.212

Любомир Ілин

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА У ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті розкривається основний зміст імперського законодавства Австро-Угорщини, що гарантувало розвиток політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх, релігійних і духовних прав українців. Визначається місце та роль греко-католицького духовенства у національно-політичному русі. Виходячи із класифікації духовної сфери суспільства на індивідуальну, колективну, національну та всього суспільства, висвітлено специфічні риси розвитку духовної свідомості галицьких українців.

Ключові слова: Галичина, духовна культура, суспільство, Галицький сейм, українсько-польські відносини, право.

Питання становлення духовної сфери суспільства українців є надзвичайно актуальним для сучасного дослідження. © Ілин Л., 2014

Специфічні умови розвитку України, які були визначені так званим “бездержав’ям”, витворили особливу модель суспільно-політичних, правових, морально-культурних і власне духовних взаємин. Можна однозначно стверджувати, що духовна сфера формувалася від початку зародження самої державності, а тому у випадку нашої держави у цьому процесі можна виокремити кілька етапів, які відповідають основним етапам державотворення.

Історико-правовий розвиток Галичини загалом і другої половини XIX ст. зокрема, достатньо широко розкриті сучасною наукою. Разом із тим залишається значна кількість малодосліджених епізодів, які не дозволяють сформувати цілісну картину суспільно-політичного, духовного та культурного розвитку краю. Цілий ряд вітчизняних науковців у галузі права, історії, філософії, соціології та культури розкривають власне бачення процесів національно-культурного й політичного відродження українців Галичини, зародження та еволюцію в них ідей національної та політичної соборності, практичну політичну діяльність у рамках загальноімперських та крайових органів влади. Серед вітчизняних науковців заслуговують на увагу праці О.Аркуші, Р.Голика, М.Мудрого, М.Никифорака, С.Щерби.

Метою нашого дослідження є розкриття правової системи імперії Габсбургів та її вплив на формування духовної свідомості українців Галичини у другій половині XIX ст.

Основний аспект нашого дослідження – це процеси формування духовної сфери суспільства галицьких українців другої половини XIX ст., що зумовлено рядом причин. По-перше, українське населення Галичини, яка перебувала у складі Австро-Угорської імперії, завдяки ряду конституційних актів отримало легальні політичні права, що гарантували їм політичну та культурну рівноправність з іншими народами, зокрема поляками. По-друге, саме Галичина, за словами М.Грушевського, стала так званим “українським П’ємонт”, звідки поширилися й набули розвитку ідеї національно-культурного і політичного відродження. По-третє, духовна культура українців ґрунтувалася на міцних засадах християнського вчення, зокрема ідеалах греко-католицької церкви, авторитет якої гарантував їй не лише духовні, а й політичні преференції. По-четверте, духовний зміст суспільства українців формувався у постійному ідеологічному протистоянні з поляками, які також, вважаючи край за власну батьківщину, вели боротьбу за досягнення політичної самостійності.

На нашу думку, для повноцінного розкриття об’єкта дослідження необхідно проаналізувати політичний статус Галичини у складі Австро-Угорщини. Так, Королівство Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським – офіційна назва Галичини у складі імперії Габсбургів, займало площу 78 493 км² з населенням близько 5,5 млн чоловік. Відсталий у соціально-економічному розвитку регіон характеризувався національною строкатістю та різним віросповіданням [6, с.47]. Згідно зі статистичними дани-

ми, на межі 60–70-х рр. XIX ст. 45,9% населення були римо-католиками (здебільшого поляки), 45,4% – греко-католиками (як правило, українці), решта – близько 8% – сповідували іудаїзм (євреї). Польське населення становило виразну більшість у західних регіонах провінції, тоді як українське – у східних. Українці проживали головним чином у сільській місцевості, а в містах і містечках домінували поляки та євреї. У Львові 1873 р. мешкало 87 тис. чоловік, з яких 46 тис. належали до римо-католицького, а 12 тис. – до греко-католицького віросповідання [6, с.47].

Таким чином, визначальний вплив на політичне становище Галичини мала національна структура, яка також була основним каталізатором суспільно-політичного руху

Любомир Ілин. Правові засади формування духовної сфери суспільства у Галичині...

юридичними нормами Австрійської імперії, які під впливом зовнішньополітичних чинників трансформувалися від централізму до федералізму. Цілий комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників ознаменувався утворенням 1867 року дуалістичної Австро-Угорської імперії, яка базувалася на основі конституційного права.

Загалом процес політичних змін в імперії Габсбургів був досить довготривалим, його початок сягає останніх десятиліть XVIII ст., коли країна вступила в епоху освіченого абсолютизму. Середина XIX ст. стала часом глибоких процесів політичної трансформації, коли під впливом сукупності внутрішніх і зовнішніх чинників на початку 1860-х рр. було прийнято кілька нормативно-правових актів, що отримали статус конституційних. Так, 20 жовтня 1860 р. був проголошений “Імперський диплом для регулювання внутрішніх відносин конституційної монархії”, що одержав назву “Жовтневого диплома”. Згідно із цим законом, проголошувалося встановлення в імперії конституційного ладу, скликання парламенту та провінційних сеймів, основні повноваження яких зводилися до “права приймати чи ліквідовувати закони тільки за участі Імператора чи Імперської ради” [13]. “Жовтневий диплом” був своєрідним компромісом між федералістськими та централістськими тенденціями, поєднанням середньовічних засад “представництва інтересів” з новими ліберально-демократичними ідеями [12, с.26]. Черговим етапом реформування системи парламентаризму стало опублікування газетою “Wiener Zeitung” 26 лютого 1861 р. тексту нового “Лютневого патенту” та 46 додатків до нього [8, с.29]. “Лютневий патент” значно розширив повноваження двопалатного рейхсрату, чітко визначив межі законодавчої ініціативи сеймів, порядок організації їхньої роботи та регламенту засідань, виборчої системи. Друга стаття “Лютневого патенту” вказувала на бажання імператора відновити для королівств, князівств та герцогств імперії колишні конституції, якщо їх положення не виходили за рамки чинного законодавства [14].

Підсумовуючи суспільно-політичне й національне становище Галичини, варто зауважити, що у другій половині XIX ст. тут виникла специфічна модель міжнаціональних взаємин між українцями й поляками, двома народами, що одночасно боролися за свої національно-політичні права, часто нехтуючи правами іншого народу, або й повністю їх заперечуючи. Як влучно зауважив із цього приводу відомий львівський дослідник М.Мудрий, етнополітичний розвиток Галичини кінця XVIII – початку XX ст. виражався яскравою регіональною специфікою, що випливало з існуючого тут конституційного устрою та ідей парламентаризму [5, с.465]. Автономний статус Галичини був основним чинником специфічної етнополітичної ситуації в краї. Це було безпосереднім наслідком імперської політики середини XIX ст., яка українсько-польське протистояння використовувала як засіб до стабілізації крайової політики та стримування ідей федералізму. Конституційні реформи імперії Габсбургів 1861 р. поклали початок формуванню нової моделі міжнаціональних взаємин, які зі створенням Крайових сеймів отримали легальне правове підґрунтя.

Що стосується поняття “духовна сфера суспільства”, то воно надзвичайно багатогранне. С.П.Щерба до духовної сфери суспільства відносить весь світ ідеального: сукупність різних знань, ідей, ідеали, принципи, типи світогляду, твори мистецтва, освіти, виховання, їх відображення у свідомості й поведінці людей, різні взаємини, заклади (музеї, театри, галереї та інші організації, інститути та інституції) тощо [9, с.113]. Варто також погодитися з думкою дослідника про те, що ця сфера підноситься над економічним і соціально-політичним життям, є досить віддаленою від матеріального життя й знає його впливу в опосередкованому вигляді. Дещо ближчий її зв’язок з політичними явищами та процесами. Вона має відносну самостійність, у ній постійно проявляється творчий потенціал духу, суспільної свідомості зокрема [9, с.113].

У нашому дослідженні ми будемо розглядати духовну сферу суспільства відповідно до суб’єктів її вираження: індивідуальну; колективну (групову); класову; національну; усього суспільства [9, с.114]. Для Галичини ця класифікація абсолютно забезпечує розкриття всієї системи суспільно-політичних відносин та їх духовної сфери.

Правові засади формування індивідуальної сфери суспільства були закладені в ході загальноєвропейської революції “Весни народів” 1848–1849 рр. Безпосереднім наслідком революції стало скасування кріпосної залежності селянства, що відбулося 15 квітня 1848 р. Отримання особистої свободи для галицького селянства дало можливість поширити ідеї національно-культурного відродження й на село. Більше того, у прийнятому 21 грудня 1867 р. конституційному Законі про загальні права громадян у ст. 1 зазначалося, що всі народності імперії, представлені в рейхсраті, є австрійськими громадянами, а відповідно до ст. 2 вони є рівними перед законом [3].

Для галицьких українців особливо актуальними були норми Конституції, задекларовані у ст. 14 і 19, які відповідно гарантували усім народам імперії свободу совісті та рівності всіх народів. Свобода віросповідання ще більше укріпила авторитет греко-католицької церкви й духовенства, яке, будучи одночасно найосвіченішою верствою суспільства середини XIX ст., узяло на себе роль політичного провідника. Перший пункт ст. 19, окрім расової та національної рівності громадян, гарантував вільний розвиток національних мов і їх застосування у владному процесі на місцях. Цей припис став визначальним стимулом для галицьких українців, оскільки гарантував рівність і свободу таких головних ідентифікуючих, як народність ознак – особистість, мова, релігія.

Розкриваючи сутність колективної (групової) соціальної свідомості галицького українства, можемо її зіставити з класовою, оскільки відповідно до соціальної (класової) належності близько 90% українства в середині XIX ст. належали до категорії селянства. Відсоток міщанства був надзвичайно низьким. Таке співвідношення відображалось і на рівні освіченості населення. Духовенство та дрібна сільська інтелігенція (педагогічна, вчительська) були єдиними представниками громадян з освітою, знанням мов, а відповідно і законодавства.

Сільське духовенство в духовному сенсі, окрім виконання своїх безпосередніх ідеологічних (релігійних) зобов’язань, виконувало роль провісника міського життя та культури на селі. Варто погодитися з думкою Р.Голика про те, що будинки сільських священиків, певною мірою сільські школи та панські двори були одним з основних фрагментів міста в галицькому селі. Їх також чітко відокремлювали від решти села: тут панувала міська матеріальна культура, сюди приїжджали пани з міста тощо [2].

З початком ери конституціоналізму та створення Крайових сеймів, саме духовенство брало активну участь у політичному житті краю. Так, наприклад, під час третьої каденції Галицького сейму 1870–1876 рр. духовенство становило 54% сеймової репрезентації русинів, селянство – 32%, 14% складали представники світської інтелігенції (усього українцям удалося обрати до сейму 35 депутатів). Соціальна належність мала безпосередній вплив на діяльність руських послів. Духовенство, що відзначалося кон-

сервативністю поглядів, не було зацікавлене обговорювати економічні питання, що можна було пояснити також браком компетенції. Однак протягом 1870–1876 рр. окремі представники духовенства, передусім Т.Павликов, Г.Шашкевич, А.Петрушевич, І.Озаркевич, О.Заклинський і С.Качала, відзначалися неабиякою ерудованістю в політичних справах. Окремі з послів запам'ятались активною політичною діяльністю, постійно відвідували засідання й брали участь в обговоренні дискусійних питань. Інші займали більш пасивну позицію, просто підписували внески чи постанови, які попередньо були узгоджені на засіданні “Руського клубу”.

Загалом соціальна свідомість здійснювала глибокий ідеологічний тиск на українців

Любомир Ілин. Правові засади формування духовної сфери суспільства у Галичині...

містом та селом галичани відчували дуже чітко, навіть різко. Так, вихідців із сіл і навіть малих містечок великі міста – такі, як Львів, – приголомшували розмірами, архітектурою, кількістю населення й темпом життя. Адаптація селян до урбаністичного середовища ХІХ – першої половини ХХ ст. для багатьох із них була культурним шоком. Вони звикли до іншої матеріальної культури, іншого мовного оточення, інших принципів спілкування, зрештою, одягалися в інше вбрання, як міщани. Ті ж бачили у селах яскравий приклад галицької бідності, технологічної та навіть інтелектуальної відсталості тощо” [2].

Наступна, національна складова духовної сфери суспільства, у другій половині ХІХ ст. була визначальною для галицького українства. Попри гарантування Конституцією національних, культурних і релігійних прав, їх дотримання на практиці не завжди відповідало нормі закону.

Однак у розв’язанні національного питання серед самих українців не було однозначної позиції. Це пояснюється поділом суспільства на прихильників русофільської (москвофільської) і народовської течій, які не лише по-різному вбачали розв’язання національної проблеми, більше того, у них було своєрідне бачення самого поняття національного. Спільним у них було те, що основною метою своєї політичної діяльності вважали вимогу поділу Галичини на Східну – українську і Західну – польську, що вперше була сформульована під час революції 1848 р. Однак більшість ініційованих русинами постанов у Сеймі не отримала підтримки. За цих умов “Руська рада” (створена 1870 р. русофільська політична організація) адресувала імператору численні петиції та інтерпеляції, у яких акцентувалась увага на дискримінаціях галицьких русинів польськими магнатами та адміністрацією.

Декларуючи повну ліберальність і дотримання конституційних норм, в одному з подібних звернень від 21 березня 1871 р. члени “Руської ради” вимагали, щоб параграф 19 закону “Про основні права громадян”, який був складовою Австрійської конституції від 21 грудня 1861 р., “... не був, як досі, мертвою буквою, але, щоб по справедливості і чіткій точності у виконання приведеній” [10, арк.1]. Цей параграф регулював мовно-національні взаємини. Позицію русофілів у 70-х рр. ХІХ ст. можна простежити на прикладі меморіалу митрополита Йосифа Сембратовича, адресованого “членам «Руської ради»”. У зверненні, зокрема, зазначалося, що “передану нам предками нашими вірність до Австрії і її августійшої династії маємо як до тепер, так і надалі совісно зберігати...” [11, арк.1].

Натомість народовці, що представляли молодше покоління галицько-української інтелігенції, національне питання розуміли в контексті польсько-московської боротьби, а майбутнє Галичини вбачали у створеній у рамках Австрійської імперії слов’янській федерації [7, с.68]. У Сеймі вирішення національного питання вони розглядали крізь призму досягнення міжнаціонального порозуміння, усвідомлюючи домінування польського руху. Останній також не був внутрішньо єдиним, кожен з його напрямків мав власну концепцію, спільним у якій було підпорядкування національного руху галиць-

ких русинів польським інтересам [7, с.72]. Показово, що частина поляків для отримання підтримки українців під час реалізації ідеї розширення національних автономних прав Галичини були готові йти на певні поступки у вирішенні національного питання.

Характеризуючи духовну сферу всього українського суспільства Галичини другої половини XIX ст., необхідно наголосити, що вона була поєднанням суперечливих тенденцій, що відбувалися в середовищі національного політикуму, оскільки саме тоді зародилася й набула розвитку дилема вибору між Сходом і Заходом. Русофіли та народовці бачили різні вектори руху українства, перші закономірно в бік російської імперії, другі – автономію у складі європейської Австро-Угорщини. Протистояння Сходу і Заходу для українців проявилось також у так званих “азбучних війнах”, що мали на меті визначити подальшу долю українського письма, а вірніше, його буквеного відображення через кирилицю і латинку.

У суперечностях за мову й письмо неабияку роль відіграло знову ж таки духовенство. Як зауважує М.Мудрий, “інстинкт самозбереження підказував тогочасній галицько-руській інтелігенції з числа священнослужителів, що треба робити наголос на традиційних цінностях, уникати будь-яких експериментів. Після нетривалих вагань було розгорнуто кампанію звинувачень усіх прихильників латинської графіки в зрадництві” [4]. Одночасно автор наводить аргументи щодо об’єктивного оцінювання греко-католицької церкви та її духовенства у становленні духовної сфери суспільства. Виступаючи організатором політичних, культурно-освітніх, економічних товариств, покликаних розвивати національний рух, духовенство поєднувало у своїх поглядах “консервативний, монархічний світогляд та псевдо-аристократичні претензії переважної більшості греко-католицького духовенства” [4]. Претензії ці стосувалися насамперед матеріальних цінностей, основною з яких була земля, а добровільна відмова від неї зовсім не вабила церкву.

Характеризуючи духовну сферу галицького суспільства у комплексі, слушно зауважив О.Аркуша, що конституційні перетворення імперії Габсбургів відкрили простір громадській активності. “Швидко з’ясувалося, що українці не матимуть впливу на органи влади в Галичині, де австрійських чиновників замінили польські політики. Тоді досить популярною стала ідея творення “автономії народного життя”, котру розглядали як альтернативу і виклик “польській галицькій автономії”. Ця ідея передбачала розвиток громадянського суспільства та його самоорганізацію так, аби створити власний світ, незалежний від влади і паралельний до її структур” [1].

Таким чином, правові підстави формування духовної сфери суспільства у Галичині у другій половині XIX ст. були закладені внаслідок конституційних перетворень в імперії Габсбургів. Конституція від 21 грудня 1867 р. гарантувала широкий спектр політичних, національних, культурних та релігійних прав і свобод. Основним виразником духовної сфери українського суспільства у Галичині виступала Греко-католицька церква й духовенство, що взяло на себе не лише моральний, але й політичний провід.

Специфічною умовою суспільно-політичного розвитку Галичини другої половини XIX була міжнаціональна ситуація, оскільки у краї паралельно проживали дві народності – українці та поляки, кожна з яких вела боротьбу за розширення національних прав.

1. Аркуша О. Г. Межі безвідповідальності [Електронний ресурс] / О. Г. Аркуша. – Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?mezhi_bezvidpovidalnosti&objectId=1245284.
2. Голик Р. Галичина: країна міст, країна сіл? [Електронний ресурс] / Р. Голик. – Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?galichina_krayina_mist_krayina_sil&objectId=1241374.
3. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.
4. Мудрий М. М. Європа по-українськи: зі світу уявлень галицьких русинів XIX століття [Електронний ресурс] / М. М. Мудрий. – Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?yevropa_poukrayinski_zi_svituyavlen_galitskih_rusyniv_hih_stolittya&objectId=1237952.

5. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / Мудрий М. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 37, ч. 1 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – С. 465–500.
6. Мудрий М. Проблема автономії Галичини в діяльності Галицького Крайового сейму (кінець 60-х – початок 70-х років XIX ст.) / Мудрий М. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 3. – Л., 1995. – 47–56 с.
7. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-ті роки XIX ст.) / Мудрий М. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. Вип. 3–4 / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; відп. ред. Ю. Сливка. – Л., 1997. – С. 58–117.
8. Никифорак М. В. Розвиток правових основ австрійського парламентаризму у 1859–1918 рр. / М. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Вип. 105 : Правознавство. –
9. Філософія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; за заг. ред. С. П. Щерби. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 196 Політичне товариство “Руська рада”, оп. 1, спр. 7. Петиція товариства, адресована австрійському парламенту з приводу засилля польських магнатів у Галичині і дислокації місцевих українців та звіт про поїздку делегації у Відень у цій справі, 39 арк.
11. ЦДАЛ України, спр. 18. Меморіал митрополита Йосифа, надісланий товариству про потребу погодження назви мови, правопису та політичної діяльності галицьких українців, 2 арк.
12. Arkusza O. Ukraińskie przedstawicielstwo w sejmie galicyjskim / Arkusza O. // Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XX wiek / pod red. Jarosłwa Mokłaka. Kraków, 2006. – S. 13–57.
13. Kaiserliches Diplom zur Regelung der inneren staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie (vom 20. Oktober 1860 (R.G.Bl. 226/1860)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.verfassungen.de/at/at-18/oktoberdiplom60.htm>.
14. Kaiserliches Patent Die Verfassung der österreichischen Monarchie, nebst zwei Beilagen (vom 26. Februar 1861) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.verfassungen.de/at/at-18/februarpatent61-i.htm>.

В статті розкривається основне содержание імперського законодавства Австро-Венгрії, которое гарантувало розвиток політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх, релігійних і духовних прав українського населення. Визначається місце і роль греко-католицького духовенства в національно-політичному русленні. Исходя из класифікації духовної сфери общества на індивідуальну, колективну, національну і всього общества, освещаются специфіческие черты развития духовного сознания галицьких українців.

Ключевые слова: Галичина, духовна культура, общество, Галицький сейм, українсько-польські відносини, право.

The article reveals the essence of the imperial legislation of Austria-Hungary, which guarantees the development of political, social and economic, cultural, educational, religious and spiritual rights of Ukrainian. The place and role of the Greek Catholic clergy in the national political movement have been defined. Based on the classification of the spiritual spheres of society on the individual, collective, national and society, highlights the specific features of Galychyna Ukrainians spiritual consciousness.

Keywords: Galychyna, spiritual culture, society, Galychyna Seim, the Polish-Ukrainian relations, law.

УДК 323
ББК 66.050

Юлія Кобець

ПОЛІТИЧНА І ДУХОВНА СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

У роботі досліджується взаємозв'язок політичної та духовної сфер суспільства, які проявляються в політичній культурі, етиці влади. Виявлено основні особливості духовної сфери людської спільноти та її вплив на політичні інститути, особливо на державу.

Ключові слова: політична культура, політична мораль, етика влади, громадянське суспільство, інститути, духовність, політична система, держава.

Суспільство – складний механізм, який включає економічну, політичну, духовну сфери життєдіяльності людей, кожна з яких має соціальний зріз. Політична система є цілісною й відносно самостійною системою, але також вона може розглядатись як підсистема суспільства за ознакою сфери життєдіяльності соціальних груп.

За Т.Парсонсом духовна підсистема включена в структуру суспільства і функціонує поряд з іншими підсистемами: економічною, політичною та соціальною. Духовна підсистема здійснює інтеграцію суспільства, встановлює та зберігає зв'язок солідарності між її елементами [3].

Духовна сфера – це сфера відносин між людьми із приводу різного роду духовних цінностей, їх створення, поширення та засвоєння всіма шарами суспільства. При цьому під духовними цінностями розуміються не тільки предмети мистецтва, але й знання людей, наука, моральні норми поведінки, тобто все, що має духовний зміст соціального життя чи духовності суспільства. Духовна сфера суспільного життя складається історично. Вона втілює в собі географічні, національні та інші особливості розвитку суспільства. © Кобець Ю., 2014

Духовне життя суспільства складається з повсякденного духовного спілкування людей і таких напрямів їх діяльності, як пізнання, в тому числі наукового, освіти та виховання, із проявів моралі, мистецтва, релігії. Усе це складає зміст духовної сфери, розвиває духовний світ людей, їх уявлення про призначення життя в суспільстві. Це має вирішальний вплив на формування духовних основ в їх діяльності та поведінці.

Провідною ланкою політичної системи є держава. І це не випадково, оскільки головним у політичних відносинах є питання про владу, перш за все державну. Використовуючи важелі цієї влади, органи держави можуть впливати на інші ланки політичної системи суспільства. Держава виступає, перш за все, як деякий апарт законодавчої, виконавчої та судової влади, який здійснює свою діяльність в інтересах пануючих сил суспільства в цілому. За допомогою апарату державної влади відбувається закріплення панування в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах життя суспільства.

Але не варто зводити призначення держави, політичної системи через виконання тих чи інших функцій тільки через призму класового підходу. Багато дій держави здійснюється в інтересах всіх чи переважної більшості представників суспільства. Це стоїть за стабільності політичної системи, вирішення екологічних проблем на державному рівні, розвитку загальнонаціональних традицій та інших елементів духовної культури. Тобто має місце, за Єжи Вятром, “взаємопроникнення класових та загальнонаціональних аспектів держави в межах її функціонування” [1, с.352].

Складовою частиною політичної системи може бути і церква. У такій системі матеріальним носієм зв'язків і взаємин є релігійні общини, монастирі, монаші ордени. В історії були періоди, коли монаші ордени створювали свої держави (наприклад, Тевтонський орден). Сьогодні у світі є держави, у яких надзвичайно великим є вплив релігії та церкви на політичне життя (Іран, Ватикан, Афганістан) [4].

Культурна підсистема політичної системи являє собою сукупність станів духовного світу та практики учасників політичної сфери життя суспільства, цінностей, знань, установок і переконань, вірувань, їх форм вираження, які слугують для упорядкування політичної активності суб'єктів, досягненню їх цілей, мети держави, сприяють підтримці порядку в країні, успішній діяльності членів суспільства. Духовні основи політичної системи втілюються найбільш яскраво в політичній культурі, яка відображає ступінь загального розвитку політичного життя суспільства.

Політична культура допомагає з'ясувати соціальні інтереси й вимоги громадян, соціальних груп, міру усвідомлення людьми їх суспільних завдань та їх практичну роль у політичному житті. Рівень політичної культури в багато чому визначає загальнокультурний рівень окремої особистості, соціальної спільноти та суспільства в цілому.

Для політичної культури цивілізованого суспільства характерні такі ознаки:

- плюралізм, який трактується як багатоваріантність точок зору (позицій, думок, поглядів), які пов'язані з різними сферами життя;
- політична толерантність, яка означає терпимість до інших політичних поглядів (чужої поведінки, почуттів, думок, ідей, вірувань);
- мистецтво діалогу та компромісу; мистецтво йти на компроміс – одна з важливих якостей політичної культури, а компроміс – незамінний інструмент балансу інтересів;
- легітимність – визнання громадянами свого обов'язку підкорятися політичному правлінню, що витікає з упевненості в тому, що уряд отримав владу законним шляхом і що він буде користуватися владою відповідно до усталених законів і традицій, відпо-

Юлія Кобець. Політична і духовна сфери суспільства: особливості взаємодії

світогляду й політичних якостей суб'єктів суспільства. Суттєве значення для оцінки політичної культури має стан політичної психології та ідеології в суспільстві. Це також духовні складові політичної культури. Особливу роль відіграє політична ідеологія. У розвинених суспільствах існує множина ідеологій, оскільки різні суб'єкти відображають у них свої головні інтереси й цілі, програми.

В умовах демократичних режимів конституції проголошують ідеологічний плюралізм, свободу переконань і вираження думок. Відповідно до Міжнародних пактів про права людини 1966 р. закон забороняє тільки заклики до насильства, терору, расової та національної ворожнечі. Деякі заборони пов'язані з моральними цінностями суспільства, наприклад, обмеження або повна заборона порнографічних видань у деяких країнах. У демократичних державах також конституційно закріплюється свобода літературної, художньої, наукової, технічної та іншої творчості, викладання, а також право на участь у культурному житті суспільства та користування закладами культури, цінностями. У певній групі країн існує офіційно визнана ідеологія, але вона не насаджується примусово й відхід від неї не має наслідком покарання. У державах із тоталітарними політичними системами існує фактична та навіть юридично обов'язкова ідеологія [2, с.147].

Від рівня/типу політичної культури здебільшого залежить практика функціонування політичної системи, яка обслуговує взаємозв'язок з поведінкою громадян, їх політичною позицією, з іншими сферами життя.

На функціонування політичної системи великий вплив має політична свідомість, тобто сприйняття й усвідомлення світу політики, політичних процесів особистістю, соціальною групою, суспільством у цілому, а також їх ставлення до політичної дійсності. Політична свідомість складається з політичних знань, емоційно-чуттєвих та вольових станів, ціннісних політичних орієнтацій. Особливим елементом політичної свідомості є громадська думка, а її постійне врахування – суттєва риса характеру політичної системи.

Отже, політична культура та її складові – один з основних елементів, які складають духовний потенціал політичної системи. Вона виражає суть соціально-політичної системи, визначає “правила поведінки” в політиці, базові політичні цінності та основні суспільні цілі, відображає багатоманітність політичного життя, що має вирішальний вплив на утвердження соціального статусу громадянина.

1. Вятр Е. Й. Социология политических отношений / Е. Й. Вятр ; пер. В. Скляр, А. Николаев. – М. : Прогресс, 1979. – 464 с.
2. Ріяка В. О. Конституційне право зарубіжних країн / В. О. Ріяка. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 512 с.
3. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
4. Политическая система общества как регулятор социальной жизни. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/287/651/1219/t11.pdf>.

В работе исследуется взаимосвязь политической и духовной сфер общества, которые проявляются в политической культуре, этике власти. Выявлены основные особенности духовной сферы человеческой общности и ее влияние на политические институты, особенно на государство.

Ключевые слова: *политическая культура, политическая мораль, этика власти, гражданское общество, институты, духовность, политическая система, государство.*

The work examines the relationship of political and spiritual spheres of society which are discovered in political culture, ethics authorities. The basic features of the spiritual sphere of human society and its impact on political institutions, especially the state are discovered.

Keywords: *political culture, political moral, ethics of power, civil society, institutions, spirituality, political system, state.*

УДК 342
ББК 86.37

Іван Луцький

ХРИСТІЯНСТВО ЯК СВІТОГЛЯДНЕ ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

У статті проаналізовано вплив християнства на становлення державотворчої ідеї в Україні, зокрема, у часи Київської Русі. Визначено зміст християнської ідеології не лише як світоглядної та духовно-культурної норми, а як правової, що забезпечила проникнення у філософсько-правову думку українців ідей гуманізму, моральності та соціальної справедливості. На прикладі аналізу давньоруських філософсько-правових джерел обґрунтовується визначальний вплив християнства як світоглядного джерела Української держави й права.

Ключові слова: християнство, Київська Русь, держава, право, ідеологія, філософсько-правовий зміст, мораль, справедливість.

В умовах розбудови демократичної, правової Української держави переосмислення змісту права та пов'язаної з його реалізацією суспільної діяльності й правовідносин у контексті філософсько-правової парадигми, безперечно, є актуальним з науково-теоретичної та прикладної точки зору. Теоретична потреба такого аналізу зумовлена кризою класичного позитивізму, зорієнтованого на підпорядкування правової реальності певним принципам і схемам, котрі розглядались або як апіорні ідеї світового порядку, або ж як трансцендентні властивості людських взаємовідносин, яким повинен слідувати кожен окремий громадянин.

У становленні прав людини як універсального інституту взаємодії у філософії й правознавстві важливу роль завжди відігравало та відіграє християнство як релігія свободи. Відповідно до фундаментальних засад християнства, усі люди рівні. Саме така всезагальна рівність дозволяє досягати загальної свободи. Християнський закон є закон досконалий, закон свободи, бо він даний не рабам, а дітям Божим, які спонукаються виконувати його не рабським страхом, а любов'ю Христа, яка живе в них: бо хто заглядає в закон досконалий, закон волі й у нім перебуває, той не буде забудько, слухач, але виконавець діла, – і він буде блаженний у діяннях своїх.

Розкриття християнських правових засад як досконалих законів справедливості, свободи та рівності є науково актуальним при розкритті становлення й розвитку української державності.

Дослідження проблем християнства та його взаємозв'язку з правом набувають сьогодні все більшої актуальності. Опубліковані монографічні роботи В.А.Бачиніна, Д.О.Вовка, Р.А.Панаяна, С.П.Рабіновича, у різних часописах вийшли статті Є.В.Бурлая, М.В.Валамова, А.Г.Залужного, М.І.Ковронюка, Г.М.Котляревської, І.В.Міма, Ю.М.Оборотова, Л.В.Ярмоя та ін. Світоглядні джерела українського права висвітлюються у філософсько-правових, теологічних, соціологічних і психологічних дослідженнях, представлених у працях З.Антонюка, І.Беха, О.Данильяна, М.Жовтобрюха, А.Козловського, М.Костицького, С.Кримського, С.Максимова, І.Нагаєвського, Н.Онищенко, М.Семчишина, В.Табачковського, В.Яніва.

Метою нашого дослідження є розкриття засадничих норм християнства, його правових догм. Визначення їхнього впливу на становлення та розвиток української державності.

У підґрунті поняття справедливості, яким користується кожний народ будь-якої епохи, завжди знаходимо якусь ідеологію, що відповідає цьому поняттю. Моральні засади (релігійного походження) мають філософсько-правові категорії й поняття. Можна стверджувати, що релігійні феномени в більшості своїх історичних форм суттєво впливають на юридичний світ. Тому наукове обґрунтування реальностей юридичного життя

Іван Луцький. Християнство як світоглядне джерело Української держави й права

лює розвиток моральних категорій, а потім – і правових.

Важливим чинником, що визначив зміст філософсько-правових поглядів суспільства, стала поява християнства й надання йому в 325 р. статусу державної релігії Римської імперії. В основі права християнство того періоду вбачало правду, справедливість, яка іде від Бога. Правда відкривається людині у вигляді досконалого закону, закону свободи. Головною ознакою держави є визнання й забезпечення прав людини.

Християнське бачення людини як “образу і подоби Божої” надає людській гідності, як основній підвалині ідеї прав людини, трансцендентного, абсолютного, “божественного” характеру. А про рівну гідність усіх людей свідчить, зокрема, положення християнської антропології про походження людства від одних прабатьків.

Перш ніж перейти до розкриття обраної проблематики, ми зупинимося на аналізі поняття “джерело права”, що на початку XX ст. почало набувати багатозначності. Під ним розуміли: а) сили, що творять право, наприклад, воля народу, правосвідомість, державна влада; б) матеріали, що лягли в основу певного законодавства, приміром, римське право стало джерелом німецького цивільного кодексу; в) історичні пам’ятки права, наприклад, “Руська Правда”; г) засоби пізнання чинного права. Основним джерелом права в матеріальному розумінні виступає правосвідомість суб’єктів права. Джерела права у формальному розумінні – фактори, через які здійснюється об’єктивація права, тобто створення системи загальнообов’язкових правил поведінки.

Термін “джерело права” використовується для позначення одночасно змістовних і формальних джерел права. Змістовні джерела – явища соціального буття, які виступають основою права (моральні, релігійні, філософські принципи, вимоги життєвої ситуації тощо); формальні – правові акти, у яких містяться правові норми.

У сучасній українській філософії права утвердилася думка, що світоглядними джерелами європейського права виступають: еллінська філософія права; теорія й норми римського права; християнська етика. Напевне, коли йдеться про хронологію методологічних джерел сучасного європейського права, це правильно; однак, якщо взяти до уваги значення кожного із цих джерел для утвердження європейського права, то на перше місце слід поставити християнську мораль.

Чому саме християнство здійснило визначальний вплив на державність і право України, як відобразилися християнські правові норми на народностях, що заселяли нашу країну з перших століть після народження Христа. Відповідь на це питання можна знайти, розкривши сутність самого християнства не лише як релігії, а як світоглядної парадигми.

Так, етичні ідеї раннього християнства починають формуватися в другій половині I ст. н. е. в Римській імперії періоду становлення християнства як релігії нового типу. Як пише П.Кропоткін, “головна відмінність християнства і буддизму від попередніх релігій була у тому, що замість жорстоких, мстивих богів, повелінням яких мали підкорятися люди, ці дві релігії висунули – за приклад людям, а не для залякування, ідеальну боголюдину, причому в християнстві любов божественного вчителя до людей – до всіх людей без різниці племені та станів, а особливо до нижчих, – досягла найвищого подвигу, смерті на хресті, заради врятування людства від влади Зла” [5, с.105].

У II–III ст. зміст етичних ідей розроблявся в межах апологетики. Апологети утверджують людину як вищу цінність світу, оскільки Бог приносить себе в жертву заради її врятування. Усі люди рівні незалежно від походження чи соціального становища й підлеглі лише Богу. Любов до людини проголошується основним принципом стосунків.

У IV ст. складається патристика, що виростала на апологетиці. Вона спромоглася виробити основоположні догми, за межі яких ні мислення людини, ні її вчинки не мали права виходити. Уже в IV ст. церква суттєво змінює свої погляди на людину та навко-

лишню дійсність. Це зумовлено зміною її суспільного статусу: християнство стає панівною релігією, а отже, церква прагне узгодити своє вчення з існуючим суспільним ладом. Учення попередників, зокрема заповіді апологетів любити ближнього, були забуті. Отці церкви – Василь Великий (бл. 330–379 рр.), Григорій Богослов (бл. 329–390 рр.) й особливо Григорій Ниський (бл. 335–394 рр.) на Сході та Августин (354–430 рр.) на Заході – працюють над цілісною систематизацією догми, опертої на філософські спекуляції.

Загалом етична проблематика, що порушується в патристичній літературі, не ставить завданням спонуку особи до свідомого морального вибору. Повчально-проповідницька література формує усталений образ стосунків як даний Богом, а не людська дія. Мораль також розглядалася як божественна за своїм походженням. Моральні вимоги до особи зосереджені переважно на протиставленні тілесного та духовного начал у людині. Головна увага звернена на приборкання природних потягів, на відмову від радощів життя на користь аскетизму. Протиставляючи дві людські природи, отці церкви бачили джерело нещастя у тілесності. За гріховність тіла людині обіцяли вічні муки душі в потойбічному світі. Основна мета земного життя вбачалася не в самоутвердженні, а в прагненні до небесного світу. Заперечення цінностей земного життя в ім'я небесного утверджувалося як вияв морально доброго. Зло пов'язувалося з тяжінням до земного, минулого.

У той час була вироблена своєрідна ієрархія моральних чеснот. Провідними вважалися віра в Бога, сподівання на його любов і любов до нього. Похідними від них були справедливість, помірність, милосердя, скромність тощо.

Тоді ж були сформовані ідеальні взірці безгрішного життя: пустельництво, самотництво, пости, мовчазність, юродство в ім'я Христа. Григорій Палама (1296–1359 рр.) учив, що істинної моральної досконалості можна досягти лише шляхом споглядання, у містичному екстазі. Тут відчутний вплив неоплатонізму, зокрема ідей Плотина щодо руху душі в напрямку до поєднання з Богом. Саме від Плотина (бл. 203–269/270 рр.) іде зміна погляду на людські чесноти: очищення в ім'я уподібнення душі до Бога. Шлях такого уподібнення “не через тверезе розумування, а через еаскету, не думкою, а інтуїцією, безпосереднім доторком до досконалого буття” [1, с.45].

Розглядаючи власне християнство як світоглядне джерело Української держави й права, варто зауважити, що основоположні засади його були утверджені в період Київської Русі. Саме тоді головні християнські ідеали не лише поширилися на місцевий політикум і суспільство, вони із часом увібрали в себе специфічні місцеві ментальні й культурні риси, які стали засадничими нормами політичної поведінки українців і понині. Якраз завдяки християнству сформовано основоположні принципи моральності й етичності, які в умовах громадянського суспільства та соціальної держави є головними гарантами дотримання особистих прав і свобод громадянина, а також морально-духовного розвитку суспільства.

Етична проблематика періоду Київської Русі (IX–XII ст.) обґрунтовується відповідно до потреб державотворення та згідно з християнським моральним ідеалом. Він утверджується, з одного боку, під впливом ідей візантійських отців церкви, праці яких приходять на Русь разом із християнством. З іншого боку, складається власна проповідницько-повчальна традиція, що задіює досвід добродісного життя киеворуських отців церкви. Повчальність у культурі Київської Русі розвивається у двох основних напрямках.

Перший пов'язаний із церковною ортодоксією й звернений до монахів і служителів церкви. У ньому протиставляється два світи: земний та небесний. Земний – це світ зла, світ плинний і неістинний, світ плотського життя. Ця позиція має місце в житійній літературі, зокрема “Житії Феодосія Печерського”, “Житії Бориса і Гліба”, “Киево-Печерському патерику”. Богословське спрямування має “Поучення братії” єпископа Новгородського Луки Жидяти (помер 1059 р.). Воно суттєво вплинуло на розвиток давньоруського проповідництва [4, с.40]. Головна увага в “Поученні” зосереджена не на релі-

Іван Луцький. Християнство як світоглядне джерело Української держави й права

тів бути правдивими, турбуватися про ближніх (про бідних, сиріт), уникати сварок і непорозумінь, не бути злостивими, облудними, скнарами тощо. Однак воно не містить проповіді чернечого аскетизму, властиві для візантійської церковно-учительної літератури X–XI ст. Інший тип повчальності має виражений світсько-гуманістичний характер. У ньому органічно поєднані тенденції світської вченості грецького взірця та народно-міфологічні уявлення про світ і місце людини в ньому. “Уявлення про світ, людину, притаманні давньослов’янській міфології, знаходять своє відбиття у релігійних віруваннях того часу, де сакральному відводиться місце “вгорі” природного космосу, де припускається відносна єдність духовного і тілесного начал. Ці уявлення накладають свій відбиток на характер філософської думки на більш високому рівні розвитку давньоукраїнського суспільства”, – пише В.Горський [2, с.28].

Основне місце у філософській проблематиці посідають моральні проблеми, оскільки філософія Київської Русі опиралася на християнський неоплатонізм. Згідно з ним, “філософія насамперед навчає людину, як вона може наблизитися до Бога «ділами своїми»” [3, с.31]. Мудрість розглядається не стільки як знання істини, скільки як “життя в істині”. Світ бачиться світлим і життєрадісним, сповненим морального змісту, що зумовлено непротиставленістю земного й небесного начал. Таке розуміння оперте, як було сказано, на переосмислення патристикою неоплатонічних ідей “кеносису” – сходження божества у світ, а отже, світ постає як єдність реального й ідеального, земного та божественного. Добро постає як іманентне світові. Назване розуміння здобувало певне “підтвердження” і в системі суспільного життя, бо взаємини світської та духовної влади в Київській Русі базувалися на їх злагоді, а не протистоянні. Причому світська влада виступала провідним організатором життя. Несуперечливість двох влад (принаймні як ідеал їх зв’язку) створює для віруючих образ злагодженості двох світів: земного та небесного. Звідси зрозуміле недогматичне ставлення світської людини до віри: творення образу морально злагодженого життя зі світом.

Образ моральної злагоди як ідеал доброчесності містить визначна пам’ятка писемності “Поучення” Володимира Мономаха (1053–1125 рр.). Автор обґрунтовує думку про доброчесне життя не в чернечій аскеті, а в мирському житті, в активному творенні добра в державі, у родині, у стосунках між людьми. Повчальність цього плану цінна не лише корисністю порад як такою, а й філософією життя, опертою на духовні зв’язки між людьми. У “Поученні” звучать слова осуду насильства над слабкими й убогими, міститься заклик творити добро, мати душу чисту й непорочну, язик стриманий, розум смиренний. Осуду піддаються такі моральні вади, як брехня, пияцтво, лінощі. Натомість утверджуються працелюбність, освіченість, наполегливість у справах: чи то в навчанні, чи то в домі своєму, чи на війні, чи на полюванні.

Перед Богом, на думку староукраїнських учителів християнства, усі люди рівні, усі народи покликані Благодаттю до спасіння, тільки одні скоріше, а інші пізніше. Старий Заповіт, Закон суперечить, вважав митрополит Іларіон, Новому Заповіту, Благодаті. Такий Закон розділяє народи, підвищуючи одні й принижуючи інші, засвідчуючи тим самим рабське становище людства. Закон був притаманний “юдеям”. Благодать дарована всьому світові, і тому в новозаповітному житті всі народи рівні перед лицем Бога. Більш того, видатний теоретик київського християнства твердить, що Бог є творцем не лише поодиноких людей, а цілих народів. Тому кожен християнин несе відповідальність не тільки за власні вчинки, а й за вчинки всього народу.

Ці тези покладено в основу відомого “Слова про Закон і Благодать”, присвяченого темі ствердження Київської Русі як великої держави. Спрямований проти зовнішніх ідеологічних амбіцій, цей твір водночас демонструє не лише блискучий літературний талент Іларіона, а й глибину філософської думки. Розглядаючи хрещення як прилучен-

ня до Благодаті, він висунув і розвинув оригінальну концепцію світової історії як поступового руху від рабства до свободи. Як логічний висновок цієї концепції була ідея “рівноапостольності” князя Володимира Великого, що діяв не під впливом зовнішніх спонук (проповідей місіонерів, вражень від чудес тощо), а виключно внаслідок внутрішнього осяяння, осяяння розуму вищою формою ідеї – Логосом.

З іншого боку, концепція митрополита Іларіона раціоналізує відношення до зовнішньої дійсності не лише князя, а й простої людини тим, що обґрунтовує, у чому саме є несприйняття іноземних впливів, тенденції до поділу церков, підкреслюючи, що “обов’язок кожної одиниці” конкретно переживати “за всебічне добро свого народу”. При всьому своєму принциповому християнському універсалізмі, вселенськості й абсолютній надрядності справ небесних над справами цього світу Іларіон закладає, як бачимо, засаду великого соціального значення, а саме – робить київське християнство щиро патріотичним. На думку відомого дослідника історії й культури Київської Русі Д.Ліхачова, митрополит-русич у своєму “Слові” створив “власну патріотичну концепцію всесвітньої історії”. Виходячи з неї, митрополит Іларіон ставить й обґрунтовує таку засаду київського християнства: побороти цезаропапізм, започаткований в історії християнства ще у Візантії, і побудувати стосунки між церквою й державою таким чином, щоб церква, як установа Божа, була повністю незалежною від світської державної влади в справах внутрішнього життя та християнської віри й моралі.

Шлях здійснення цього завдання Іларіон вбачає в тому, що християнське життя простої людини, князя, церкви повинно опиратися на виконання “євангельських правд”. За час існування київського християнства виробилася практика, згідно з якою жодний князь не мав права стояти вище “правд євангельських”, а він сам і всі “добрі християни” повинні були брати активну участь у реалізації соціальної справедливості й християнського милосердя та ні в якому разі не виправдовувати свої нехристиянські дії інтересами держави й влади [7, с.83].

Євангелізм київського християнства багато в чому зорієнтований на ту традицію в ранньому християнстві, яка пов’язана з діяльністю апостола Павла. Так званий паулінізм перетворив єдність і рівність у Христі всіх людей на основний принцип, освячений самим Богом. Політична стратегія паулінізму щодо держави й церкви та їх взаємовідносин закладає євангельське бачення, з одного боку, незалежності внутрішнього життя церкви від держави, а з іншого, – вмотивовує теоретичні засади ідеї боговстановленості влади, обґрунтовує єдність інтересів держави й церкви. Такий підхід сприяв оформленню патріотично-євангельської традиції в християнстві (у період його перетворення на державну релігію) і відкиданню його месіансько-цезаропапістського тлумачення, особливо в період поширення християнства серед язичників. Апостол Павло справедливо вважається першим християнським богословом, з паулінізмом пов’язане й виникнення в київському християнстві перших богословсько-філософських розробок, особливістю яких є софійний характер способу богословствування й філософствування. На цю рису руського православ’я в домонгольський період свого часу вказував відомий православний богослов і священник П.Флоренський.

Софіологія, як форма існування релігійно-філософських ідей, ще не є чистою філософією, а відображає ту тенденцію, коли формування філософських пошуків вкладається в межі релігійного світогляду й не виводить роботу розуму на шлях незалежної і самостійної філософської думки. Однак софіологія як “філософема”, тобто як філософська думка, яка є в тих чи інших твердженнях, але ще не знайшла адекватного виразу в мові логічних понять, може цілком позитивно розвиватися, за Гегелем, на базі міфології й релігії. Тому в київському християнстві софійний підхід асоціювався з постійним потягом до мудрості через учення про Софію як “Премудрість Божу”, сприяв формуванню тих засад бачення світу, що виникли під впливом платонівської й неоплатонівської філософської традиції, обґрунтовував “плюралізм”, “поліфонію”, творчий роз-

Іван Луцький. Християнство як світоглядне джерело Української держави й права

фемний” етап розвитку суспільної свідомості [7, с.84].

Теоретики київського християнства, продовжуючи “святоотцівську” традицію, зупиняються на софійному аспекті релігійності, який був якщо не основою вчення східної візантійської церкви, то багато в чому її істотним елементом. Пропагуючи діалогічний характер взаємовідносин людини з Божеством, цей підхід розуміє процес богопізнання як “обожнення” людини, як процес не тільки гносеологічний, а й онтологічний, не лише ідеальний, а й реальний, що починається з вольового акту віри й потребує догматичного авторитету. Звідси виникає непересічна роль у київському християнстві релігійного досвіду або так званого духовного шляху, який не можна замінити теоретичним вивченням віри, тому що тільки літургічна діяльність і релігійні обряди формують віру як “почуття серця”. Зазначимо, що ця теоретико-методологічна засада київського християнства знайшла своє відображення у “філософії серця” Г.Сковороди та П.Юркевича, у софіологічних побудовах “філософії всеєдності” і фактично стала основою російськомовної філософської школи так званого київського гуманізму, репрезентованої наприкінці XIX – на початку XX ст. М.Бердяєвим, Л.Шестовим, протоієреєм М.Зеньковським. Тому софійний характер релігійності періоду Київської Русі, який втрачає свою сутність у зв’язку з виродженням софійності в православно-ортодоксальній доктрині Московської Русі, можна кваліфікувати як одну з важливих особливостей самосвідомості киево-руської культури й цивілізації, що формувалася в контексті ідеології й практики київського варіанта християнства [7, с.86].

Загалом і на сучасному етапі вітчизняна правова система просякнута християнськими правовими нормами, зокрема, Основний закон України та ряд нормативно-правових актів, що регламентують сферу особистісних відносин [6, с.17–22].

Упродовж тисячоліття руське, пізніше українське право нерозривно пов’язане з християнською етикою. Християнська мораль стала невід’ємною частиною душі українського народу, її менталітету.

Творення сучасного українського права має опиратися на історичну традицію та на одвічні засади християнської моралі нашого народу. Моральне право приймається народом і є засобом подальшого суспільного прогресу. Законодавство, яке суперечить християнській моралі, відкидається народом і виконуватися не буде.

Безпосереднім проявом трансформації християнства та християнських правових норм на сучасну правову базу України є забезпечення моральних та етичних норм у Конституції нашої держави, де вони висвітлені в повному обсязі. Вони регламентують і забезпечують державні гарантії в дотриманні соціальних прав та свобод людини, права на свободу віросповідань. Окрім того, у Конституції визначаються поняття моральності суспільства та моральної шкоди, що засвідчує про проникнення поняття моралі в усі сфери суспільно-політичних відносин. Поєднання морально-етичних, релігійних і правових норм веде до формування особливого морально-правового впливу, що, урешті-решт, формує реально існуючі соціальні цінності в суспільстві.

1. Антоновський Т. Собори українських Церков / Т. Антоновський // Католицький щорічник. – К. : Києво-Могилянська академія, 1996. – С. 45–48.
2. Горський В.С. Історія української філософії : курс лекцій / В. С. Горський. – К. : Наук. думка, 1997. – 286 с.
3. Греков Б. Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века / Б. Д. Греков. – М. ; Л., 1946.
4. Греков Б. Д. Культура Киевской Руси / Б. Д. Греков. – М., 1953.
5. Кропоткін П. Справедливість і моральність / П. Кропоткін. – М. : Голос праці, 1921.
6. Луцький І. М. Втілення морально-етичних і релігійних норм у засадничих положеннях Конституції України / І. М. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : РВВ Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2012. – Вип. 6. – С. 17–22.

7. Луцький І. М. Християнство як світоглядне джерело української держави і права : монографія / І. М. Луцький. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 468 с.

В статье проанализировано влияние христианства на становление государственной идеи в Украине, в частности во времена Киевской Руси. Определено содержание христианской идеологии не только как мировоззренческой и духовно-культурной нормы, а как правовой, обеспечившей проникновение в украинскую философско-правовую мысль идей гуманизма, нравственности и социальной справедливости. На примере анализа древнерусских философско-правовых источников обосновывается определяющее влияние христианства как мировоззренческого источника украинского государства и права.

Ключевые слова: христианство, Киевская Русь, государство, право, идеология, философско-правовое содержание, мораль, справедливость.

The influence of Christianity on the state forming idea in Ukraine especially in Kievan Rus' is analyzed in the article. The content of Christian ideology not only as an ideological and spiritually cultural norm but as a legal norm which provided the penetration of the humanistic ideas, morality and social justice into philosophical and legal thought of the Ukrainians is defined. The determinative influence of Christianity as the ideological source of Ukrainian state and law is justified at the example of the analysis of Old Rus' philosophical and legal sources.

Keywords: Christianity, Kievan Rus', state, law, ideology, philosophical and legal content, morality, justice.

УДК 321
ББК 66.05

Андрій Луцький

ІДЕОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті наведено основні ідеологічні чинники впливу на розвиток сучасної Української держави й окреслені їх наслідки. Проаналізовано сутнісні складові цих чинників. Запропонована авторська модель та визначення громадянського суспільства, наведені загальні характеристики ідеологічного стану країни.

Ключові слова: громадянське суспільство, ідеологія, правова ідеологія, правова дійсність, правосвідомість, ідеологічні чинники, патріотизм.

Незважаючи на те, що із часу отримання незалежності народилося та підорослішало вже ціле покоління громадян, Україна як самостійна держава перебуває ще на початковому етапі свого розвитку. Становлення її на політичному полі як окремої одиниці триває. Політичні, економічні та інші традиційні сектори взаємозв'язку владних структур і громадського загалу все ще запозичують важелі впливу з радянських часів. Цю думку ми поділяємо із сучасними дослідниками ідеологічної площини [9; 16].

Проблема ідеологічного впливу на розвиток сучасної Української держави досить активно досліджується серед вітчизняних науковців. Методологічною основою нашого дослідження стали праці А.Баумейстера, О.Габрієляна, В.Гавриленка, О.Нельга, Ф.Рудич, П.Шляхтуна та ін.

Метою дослідження є розкриття головних етапів впливу ідеологічних чинників на становлення української державності. Визначення їхнього взаємозв'язку та наслідків для сучасної правової системи.

Розвиток сучасної української держави можна порівняти із соціалізацією та набуттям комунікативних навичок “дорослого” рівня молодого людиною, особою, яка починає життя та опановує низку нових і відповідальних сфер, опираючись на батьківські настанови. У зв'язку із цим, першим ідеологічним чинником впливу на розвиток сучасної Української держави ми вважаємо *радянську спадщину*.

Дослідники права часів СРСР [11; 13] посилалися на забезпечення та реалізацію тих чи інших правових принципів тогочасного державотворчого процесу в контексті функціонування механізму конституційного регулювання основних суспільних відно-

Андрій Луцький. Ідеологічні чинники впливу на розвиток сучасної Української держави (репона міжнародних мандрівок), обмеженням інформації (державна монополія на ЗМІ) і культурного обміну (приміром, заборона для широкого загалу західної музики як “ворожого пропаганди” або “зради батьківщини”).

Ситуація з правовою ідеологією була ще гіршою: право та правове регулювання підпорядковувалося цінностям класової ідеології; право й закон стали каральним інструментом примусового насадження ідей та ідеалів, що домінували як “політика партії”, тобто обов’язкові для всіх настанови.

Варто погодитися з думкою дослідників [2; 3], які називають суспільні перетворення радянської доби тоталітарними, а ідеологію, що їх супроводжувала, – квазірелігією або культом. Це підтверджується й тим, що насильно нав’язувалися населенню такі положення:

- необхідність сприймати марксизм-ленізм як цілісну наукову систему знань, що забезпечувала державоустрій, де не існувало права вибору іншого;

- влада повинна належати тільки комуністичній партії, яка впроваджувала лише одну модель державних політичних інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади як тотальну диктатуру пролетаріату (вертикальна система підпорядкування).

Такі ж принципи мали місце в економічній (планова економіка замість вільного ринку) і суспільній (культура, добробут, духовне життя) системах – розвиток суто за планом, накресленим єдиною політичною партією (КПРС). Головним недоліком тут була відсутність конкурування ідей (ідеологій), що, фактично, віднімало в радянських громадян право вибору власної долі.

Відголоски цієї ідеологічної спадщини сьогодні, на нашу думку, полягають у відчутті безправності громадян і відсутності звички (уміння, бажання, психолого-правової готовності) відстоювати свої права.

Проте радянське минуле – це не єдиний чинник, який впливає на поточний стан ідеології нашої країни. Наведемо аналіз тих, що є найбільш значущими. Отже, наступний ідеологічний чинник, на наш погляд, пов’язаний з *утвердженням у правовій свідомості громадян України нових правових правил*, які здатні гарантувати юридичні стандарти сучасних суспільних відносин. Це процес демократизації системи державної влади та всього масиву політико-правових відносин, властивих сучасним демократичним країнам у цілому й Україні зокрема.

Складовими цього чинника є:

- волевиявлення більшості в поєднанні з правами особистості та меншин: поважаючи волю більшості, держава має захищати основні права окремих людей і груп, що складають меншість;

- захист таких основних прав людини, як свобода слова та віросповідання, право на створення організацій і повномасштабної участі в політичному, економічному та культурному житті суспільства. Ця та попередня складові були формально властивими й радянському державному ладу. Однак їх дієвість та фактичне застосування викликають сумніви;

- регулярні вільні вибори, у яких має місце суперництво за завоювання підтримки народу (замість можливості голосування лише за одну партію);

- однаковий захист у рамках закону прав усіх громадян;

- прояв терпимості, налагодження співпраці та досягнення компромісу.

Цей ідеологічний чинник скеровує до розвитку демократії, практичного забезпечення й функціонування нових законодавчих інститутів (непідвладного правосуддя, вільних ринкових відносин, парламентаризму тощо). Це, вважаємо, сприяє появі нового типу громадянина та, згодом, громадянського суспільства.

Сьогодні вплив зазначеного чинника відображається через ідеологічний відрив суспільства від попереднього політичного устрою: сучасні громадяни суттєво відрізняються своєю громадянською позицією та самосприйняттям від минулих поколінь: комуністичні ідеали змінені на підтримку вільного вибору сприйняття світу, колективізм – на пріоритет індивідуального розвитку тощо.

Наступний ідеологічний чинник впливу на розвиток сучасної Української держави, на наш погляд, полягає в посиленому спрямуванні до інтеграції в європейську спільноту. Це має прояв у поступовому *становленні розвиненого почуття громадянськості*, невіддільного від уміння й готовності громадянина вносити свою частку в розвиток країни, відповідати за свої вчинки перед самим собою й суспільством.

У минулому, незважаючи на офіційно-демократичні настанови, фактичне відображення демократії полягало в представництві інтересів класів, великих соціальних груп [7; 12]. Зміни сьогодення виражаються в зміщенні акценту на особистісний аспект демократії: прагненні до практичних механізмів фундаментування невід’ємних прав і свобод людини, створенні максимального простору для реалізації вільної, творчої енергії особистості.

Відмітимо, що вже звичні для сприйняття лозунги про вільність і свободу особистісних проявів людини мають цілком відчутне психофізичне відображення. Людина гостро відчуває їхню відсутність, коли позбувається їх, хоча може й не усвідомлювати їхньої наявності. Саме тому позбавлення волі виступає каральним заходом за соціально неприпустимі вчинки.

Проявом цього ідеологічного чинника нині, вважаємо, є активність народу України на регулярних державних виборах держпосадовців. Як свідчать соціологічні дослідження, кількість голосуючих зростає [1; 2], що вказує на громадянську свідомість і відповідальність більшості українців.

Наступний ідеологічний чинник впливу на розвиток сучасної Української держави полягає в унікальній можливості побудови якісно досконалішого суспільства, ніж було досі. Незважаючи на молодість незалежної України, вона, як ми тільки що згадували, уже зазнала багатьох парламентських та інших виборів усіх рівнів. У зв’язку із цим, вважаємо *демократичний підхід у здійсненні кадрової політики* важливим ідеологічним чинником для нашої держави. Хоча, можливо, коректніше буде висловитися – *прагнення до демократичної кадрової політики*.

Маємо на увазі не лише призначення урядових посадовців, а й більш оптимальне вирішення кадрового питання в усіх сферах суспільної взаємодії. Класичний спосіб директивного призначення особи на посаду (на відміну від виборності) є оперативним та організаційно простим. Недоліком тут виступають можливості для зловживань, такі як протекція, особиста відданість протектору, а не інтересам підвладної структури тощо.

Наступний ідеологічний чинник впливу на розвиток сучасної Української держави полягає в *прагненні дотримуватися європейських демократичних принципів*, які є неодмінними складовими функціонування цивілізованої гуманістичної сучасної держави та громадянського суспільства. Вважаємо, що саме повнота дотримання цих принципів відображає суспільно-законодавчий фундамент і характеризує стан упорядкованих за допомогою права соціальних відносин та поточний правопорядок й усталені правові засади.

Першою складовою цього ідеологічного чинника виступає принцип *верховенства права*: взаємозв’язок держави, її органів і посадових осіб та основних прав і свобод людини й громадянина. Йому підпорядковується принцип верховенства закону – одного з найважливіших принципів правової системи, який визначає пріоритет, панівне положення закону в системі правових актів держави, що забезпечуються системою матеріальних і юридичних засобів.

Найбільш повним практичним вираженням верховенства закону є його вища юрисдикція.
Андрій Луцький. Ідеологічні чинники впливу на розвиток сучасної Української держави
влади;

- ніякий інший орган не має права призупинити або скасувати закон;
- правові акти повинні відповідати закону;
- у разі колізій між законом та іншими правовими актами пріоритет належить закону.

Принцип верховенства закону стверджує приналежність влади народу та її здійснення безпосередньо народом або представницькими органами народу. Закон виконує роль фундаментальної (базової) конструкції правової системи.

Другий принцип – *пріоритет прав і свобод людини й громадянина*. Він складає ту основу, на якій розвивається не лише теорія правової держави, а й безпосередня практика її реалізації [1]. Права людини є незаперечною цінністю рівно настільки, наскільки вони не суперечать правам та інтересам держави, а отже, остання може, виходячи із загальнодержавних інтересів, змінювати законодавство так, що громадяни частково обмежуватимуться у своїх правах. Реалізація принципу реальності й забезпеченості прав людини можлива, на нашу думку, тільки тоді, коли на рівні правосвідомості кожного громадянина чітко фіксується загальна “модель паритетності”.

Це передбачає, що право, у тому числі й права людини, розуміються не як породження держави, а як певна об’єктивна межа, яка, з одного боку, обмежує (права людини як інструмент обмеження державної влади) [5; 6], а з іншого, – зумовлює та спрямовує державну діяльність. На рівні правосвідомості повинно існувати чітке уявлення про те, що в умовах правової держави центр тяжіння правового розвитку асоціюється з правами й свободами людини.

Забезпечення цього принципу правової держави пов’язане з правовою ідеологією принаймні на двох рівнях:

- для того щоб цей принцип став реальністю, правова ідеологія повинна запропонувати його чітке наукове обґрунтування та забезпечити його адекватне розуміння як на рівні громадянського суспільства, так й органів державної влади. Як указують дослідники [14; 17], якими б чіткими й досконалими не були конституція й державні закони, права людини визначатимуть державну політику тільки тоді, коли цей принцип усвідомлюватиметься кожним громадянином. Лише тоді органи державної влади реально керуватимуться цим принципом у своїй діяльності, а будь-який громадянин буде готовий захищатися реальною дієвістю своїх прав у разі їх порушення чи загрози цим правам з боку держави;

- правова ідеологія має сприяти узгодженню в правосвідомості громадян цього принципу з іншими правовими принципами й цінностями, які притаманні правовій демократичній державі.

Третя складова ідеологічного чинника, пов’язаного з дотриманням європейських демократичних принципів, – це безпосередньо такі *принципи демократії*, як: народний суверенітет, поділ державної влади, політична свобода, рівноправність громадян, виборність органів державної влади та підтримання ними постійного зв’язку з народом, плюралізм, визнання народу джерелом влади; виборність і змінюваність вищих органів державної влади, їх підзвітність виборцям; розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу й судову; конституційне визнання, закріплення та реальне гарантування основних особистих, економічних, політичних та інших прав і свобод людини й громадянина; захищеність особи від свавілля та беззаконня, можливість реально захищати свої права, свободи й законні інтереси від будь-яких посягань, у тому числі з боку державних органів і посадових осіб; забезпечення існування ряду політичних, серед інших

й опозиційних, партій; невтручання держави в приватне життя громадян; гласність у діяльності держави тощо.

Кожен із перелічених принципів має підкріплюватися відповідними правовими нормами, правовими гарантіями й інститутами. Однак, на нашу думку, головним чинником їх практичної дієвості є закріплення в правовій свідомості громадян. Інструментом такого закріплення в сучасних умовах виступає правова ідеологія. Її роль полягає в збалансуванні поточних законодавчих інститутів і можливостей їх перетворень (удосконалення, прогресу) та їх суб'єктивного сприйняття в суспільстві.

Наступний ідеологічний чинник впливу на розвиток сучасної Української держави пов'язаний із необхідністю *формування світогляду українського народу* задля перетворення населення на громадянське патріотичне суспільство. Наявність такої потреби видається нам суттєвою, оскільки для молодшої держави це – бажаний шлях розвитку.

На світоглядному пріоритеті формується те чи інше світобачення, тобто уявлення про світ та цілі його розвитку. Таке світорозуміння може бути викладене в релігійних книгах (Біблія, Тора, Коран) і бути присутнім на несвідомих рівнях психіки, знаходячи відображення в народному епосі, традиціях і суспільній моралі. Сприяючи розвитку консолідації народу, держава повинна позитивно впливати на узагальнення ідеологічної інформації, що зберігається в колективному несвідомому нашого народу, і виводити її на рівень правосвідомості.

Наступний ідеологічний чинник впливу на розвиток сучасної Української держави, вважаємо, пов'язаний із необхідністю ідентифікувати українське суспільство, як представника держави, з *гуманістичним ставленням до особистості*.

Закріплюючи права людини й громадянина в законодавчих актах, держава бере на себе обов'язок захищати особистість, її життя, свободу, гідність, майно від будь-яких посягань, гарантувати здійснення нею своїх прав. Забезпечення дієвості норм закону не лише в теорії, а й на практиці, має гарантуватися доступними для широкого загалу можливостями звернень до суду з позовом до держави, її органів, посадових осіб.

Поряд із судом (у тому числі конституційним) права людини повинні охоронятися й іншими органами держави: прокуратурою, уповноваженими представниками з прав людини й т. ін. Гуманістичне ставлення до особи передбачає для неї практичну можливість звернутися в міжнародні органи (Європейський суд з прав людини), а також до Комітету ООН з прав людини тощо.

З іншого боку, громадянину доцільно усвідомлювати необхідність оподаткування та сумлінно виконувати свої обов'язки в цьому сенсі: сплачувати податки та мати державні гарантії, що ці кошти йдуть на соціальні послуги: розвиток освіти, лікування, забезпечення громадського порядку, пенсійне забезпечення, турботу про умови праці та відпочинку, поліпшення якості життя громадян і под.

Доступність та якість цих соціальних послуг і визначає характер взаємовідносин держави й особистості, що є найважливішим показником стану суспільства загалом, цілей і перспектив його розвитку. Дослідники вказують [4; 10], що суспільство – це система відносин між людьми, продукт їх взаємодії в процесі спільної життєдіяльності. Отже, суспільство й особистість – взаємозумовлювальні феномени, що існують лише в нерозривній єдності.

Наведений ідеологічний чинник нині відображається через розвиток державних інституцій, що опікуються станом людини в нашій країні (безкоштовні юридичні консультації, можливості захисту в міжнародній спільноті тощо).

Наступний ідеологічний чинник впливу на розвиток сучасної Української держави пов'язаний із необхідністю *перетворення населення в єдиний народ*, тобто громадянське суспільство. Громадянське суспільство відіграє вирішальну роль у соціально-економічному розвитку держави та здійснює контроль за її діяльністю. Формування й

розвиток громадянського суспільства визнані світовою спільнотою одними з основних

Андрій Луцький. Ідеологічні чинники впливу на розвиток сучасної Української держави

мадського секторів за вирішення тих чи інших проблем пов'язане й усвідомлення феномену громадянської активності як колективної форми контролю над вирішенням проблем, що є важливими для всіх.

Зазначений ідеологічний чинник відображений у сьогоденні через психологічне розмежування народу нашої країни від братерських сусідніх (Росії, Білорусії). Нещодавно ідеологічно ми вважалися єдиною країною (СРСР), між тим, як показують соціологічні дослідження, тепер ідеологічної спорідненості вже немає для більшості громадян [8].

Таким чином, досліджуючи ідеологічні чинники впливу на розвиток сучасної Української держави, ми виділили такі:

- вплив радянської спадщини: відчуття себе безправним громадянином, який не вміє користуватися державними засобами захисту своїх прав;
- нові суспільні відносини та нові правові правила: піднесення свобод особистості, дієва участь у суспільних перетвореннях тощо;
- розвиток почуття громадянськості: відповідальність перед собою як громадянином і перед країною як демократичною державою;
- необхідність сучасного (демократичного) підходу до кадрової політики: виборні посади, зацікавленість у колективному результаті;
- сучасні стандарти верховенства права, пріоритету прав і свобод людини й громадянина, принципи демократії тощо;
- формування нового світогляду незалежного українського народу, фундаментом якого виступає патріотизм;
- необхідність створення реальних можливостей для використання прав і свобод громадян;
- перетворення населення в єдиний народ – громадянське суспільство, яке має фактичні підстави розраховувати на державний захист від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Наш варіант моделі суспільного життя базується на наявності політичної демократії, гуманної до особистості, і дієвому забезпеченні її самореалізації, а громадянське суспільство пропонуємо вважати системою захисту особистості.

1. Актуальні питання сучасної політики : словник-довідник для працівників органів внутрішніх справ України / [упоряд.: Андрушко Л. М. та ін.]. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 187 с.
2. Баумейстер А. О. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибр. пр., ст., аналіт. огляди (2003–2010) / А. О. Баумейстер, С. І. Максимов. – Х. : Право, 2010. – 332 с.
3. Белый И. Л. Философская проблематика парадигмоформирования права / И. Л. Белый. – О. : Феникс, 2010. – 369 с.
4. Габриелян О. А. Политическая наука : введение в специальность : учеб. пособ. для студ. спец. "Политология" / О. А. Габриелян. – Симферополь : ЧП "Феникс", 2011. – 149 с.
5. Гавриленко В. Г. Политология / В. Г. Гавриленко. – Мн. : Право и экономика, 2009. – 484 с.
6. Кравченко А. И. Политология : учебник / А. И. Кравченко. – М. : Проспект, 2011. – 444 с.
7. Лютко Н. В. Политология : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Н. В. Лютко, О. О. Заславська. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 319 с.
8. Нельга О. В. Соціологія громадської думки : [курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Нельга. – К. : Вид-во Шейніної О. В., 2008. – 184 с.
9. Політологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [упоряд. О. С. Поліщук, О. А. Кенц. – Хмельницький : ХмІДНП, 2011. – 571 с.
10. Політологія : навч. посіб. – К. : Знання, 2011. – 415 с.
11. Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та асп., 3 берез. 2011 р., Чернівці / редкол.: Ушенко О. Г. (голова) [та ін.]. – Чернівці : Букрек, 2011. – 273 с.

12. Рудич Ф. М. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы / Ф. М. Рудич. – К. : Наук. думка, 2010. – 301 с.
13. Суспільні відносини та розвиток : теорія, історія, практика / [А. М. Михненко, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, О. В. Соснін]. – К. : НАДУ, 2009. – 394 с.
14. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної Української держави і суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 “Теорія та історія держави і права” / В. Л. Толстенко. – К., 2012. – 18 с.
15. Україна в III тисячолітті. Традиції. Інновації. Інвестиції. Україна – незалежна держава. Європейський імідж України / [авт.-упоряд. Болгов В. В.]. – К. : Нац. рейтинги України, 2009. – 461 с.
16. Філософія і право: культурно-історичні аспекти взаємодії. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 310 с.
17. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / П. П. Шляхтун. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2010. – 451 с.

В статье приведены основные идеологические факторы влияния на развитие современного украинского государства и намечены его последствия. Проанализированы существенные составляющие этих факторов. Предложенная авторская модель и определение гражданского общества, приведены общие характеристики идеологического состояния страны.

Ключевые слова: гражданское общество, идеология, правовая идеология, правовая действительность, правосознание, идеологические факторы, патриотизм.

In the article main ideological factors of influence on the development of the modern Ukrainian state are presented and their impact is outlined. Essential components of these factors are analyzed. The author's own model and the definition of civil society are offered; general characteristics of ideological state of the country are presented.

Keywords: civil society, ideology, legal ideology, legal relevance, legal consciousness, ideological factors, patriotism.

УДК 94(477)

ББК 86.29

Мирослав Луцький

ЦЕРКОВНИЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті розкривається вплив церкви загалом і християнства зокрема на становлення засад громадянського суспільства. Визначається взаємозв'язок релігії і права, їхня трансформація та вплив на суспільні процеси в країні. На основі аналізу процесів становлення громадянського суспільства у країнах Центрально-Східної Європи запропоновано власне бачення їх упровадження в сучасному українському суспільстві. Наголошується на визначальній ролі в цьому процесі церковних інституцій.

Ключові слова: церква, держава, громадянське суспільство, право, релігія, мораль, суспільство.

Церква та церковні інституції займають особливе місце в процесі формування як духовного світу людини, так і її свідомості, вона забезпечує морально-етичні, релігійні та правові норми, а їх взаємозв'язок є основоположним змістом громадянського суспільства. Виходячи з основного значення громадянського суспільства як категорії, що знімає напруження між державою, локальними соціальними групами та індивідами, яке неминуче виникає через розширення суспільного простору й поглиблення соціальної диференціації [8, с.183], актуальним видається дослідження впливу на нього саме церкви.

Проблема впливу духовних засад на формування громадянського суспільства набула актуальності із самого початку утвердження концепції громадянського суспільства. Однак сьогодні місце церковних інституцій, що мають певний взаємозв'язок з політикою та здійснюють безпосередній вплив на суспільні відносини, їх морально-духовну складову, не є достатньо вивченим.

Основна заслуга в розкритті питань впливу церкви та релігії на суспільство й державу належить І.Луцькому [7] та М.Рибачуку [10], у працях яких не лише визначається вплив релігійної форми на формування громадянського суспільства, а й зв'язок суспільства з державою. *Мирослав Луцький*. Церковний вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні в процесі регулювання взаємин у суспільстві.

Метою нашого дослідження є розкриття впливу церкви та церковних інституцій на суспільство, аналіз досвіду в цьому плані країн центрально-східної Європи.

Одним із найважливіших суспільних інститутів, який поряд з іншими складовими елементами громадянського суспільства безпосередньо впливає на перебіг суспільно-політичних процесів, є церква. Саме тому розкриття місця й ролі церкви у формуванні суспільних відносин є настільки актуальним.

Однак перед безпосереднім розкриттям взаємовпливу церкви та суспільства необхідно розкрити зміст і сутність самого поняття “громадянське суспільство”. Як свідчить історія, неодмінною умовою становлення демократичних держав і формування націй у тій частині світу, яку ми вважаємо найбільш розвинутою й на яку сьогодні орієнтуємося, було розгортання системи суспільних інститутів, котрі утворюють громадянське суспільство. У випадку України громадянське суспільство є ключовим поняттям посткомуністичної трансформації [7, с.18].

Більшість сучасних дослідників під громадянським суспільством розуміють суспільство громадян з високим рівнем економічної, соціальної, політичної культури та моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинуті правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [9, с.415].

У наш час доцільним видається також твердження німецького державного й політичного діяча Дітмара Штюдемана про те, що поняття “цивільне або громадянське суспільство” визначає основний принцип демократії: під державою й суспільством мається на увазі співтовариство зрілих громадян, які самі спільно визначають свою долю. У вужчому сенсі громадянське суспільство визначається як демократична форма самоорганізації суспільства, незалежно від держави й поза ринком. Демократична, оскільки той, хто не визнає основних прав громадянина і людини, не може бути частиною громадянського суспільства. Таким чином, громадянське суспільство – елементарна складова частина діючої демократії [13].

У науковому сенсі початком становлення громадянського суспільства як історичної реальності прийнято вважати період капіталізму. Причиною та передумовами до цього стали боротьба з абсолютизмом, жорсткими межами станового феодального ладу, за вільну економічну діяльність, політичні права й свободи, демократичні форми державного правління. Виникнення громадянського суспільства пов'язується з появою громадянина як самостійного, індивідуального члена суспільства, який усвідомлює себе таким, наділений певним комплексом не відчужуваних прав і свобод і відповідає перед суспільством за всі свої дії [12, с.192].

У цьому ракурсі необхідно визначити місце церкви у цьому процесі. Саме церква і пропонована нею релігія стали основою творення ідей свободи й демократії, які були основоположними принципами в боротьбі проти абсолютизму й тиранії.

Український дослідник М.Рибачук слушно вказує на взаємозв'язок церкви й громадянського суспільства, який триває ще з євангельської та античної давнини. Свою думку він аргументує основоположним принципом, що став наріжним каменем поняття й реального історичного розвитку громадянського суспільства. Це була відповідь Ісуса Христа на запитання: чи годиться платити податок кесарю, чи ні? На багато сотень літ визначили парадигму розвитку церкви й суспільства, церкви й держави в Європі слова

Христа: “Тож віддайте кесареве – кесареві, а Богові – Боже” (Мт. 22, 15–21; Мк. 12, 13–17; Лк. 20, 20–26) [10].

Ці біблійські рядки про поділ двох протилежних понять стали ключовими нормами християнського права й мали визначальний вплив на подальшу правову та політичну думку. Як зауважує із цього приводу І.Луцький, принцип загальної рівності й відповідальності кожного за свої вчинки є високим моральним стимулом, який в умовах глобалізації і становлення демократичної державності може стати кроком на шляху до досягнення гармонії між державою та суспільством [7, с.19]. Варто також зауважити, що таке крайнє розмежування може стати причиною зловживання, оскільки, виконавши “віддайте кесареві – кесарево, а Богові – Боже”, можна дійти до їх повного відсторонення й позбутись можливості подальшої взаємодії не тільки на релігійному рівні [7, с.19].

Актуальним під час розкриття процесу взаємодії та впливу церкви на формування громадянського суспільства є визначення сутності самої церкви як інституції, і не лише духовної і релігійної, а й політичної.

Загалом церква є найбільш структурованою релігійною інституцією. Це організація, де вже виразно диференційовані управлінська й керована частини, існують відпрацьовані форми взаємодії між частиною й цілим, що забезпечує її єдність. Така структура є законом існування й функціонування системи та забезпечує сталий характер основних властивостей і функцій за різноманітних змінювань. Окрім цього, церковні інституції вирізняються вертикальними ієрархічними зв'язками, високого рівня відповідністю загальносуспільним і загальнолюдським цінностям, розробленими ефективними механізмами впливу на суспільну свідомість і засобами регуляції соціальної поведінки [10].

Показовим і повчальним у сфері канонічного права та релігійної сфери є те, що в тому чи іншому ступені церкви не вимагають від своїх членів абсолютного дотримання усіх приписів та обрядів, накладають суворі або м'які санкції на порушників церковних правил і настанов, але не вимагають від вірних аполітичності чи асоціальності. Церква, якщо вона не має тоталітарного характеру, визнає суспільну природу людини. Таким чином, вона допускає активну участь своїх вірних у суспільно-політичному житті країни. Церква може бути загальнонаціональною, універсальною й у такому випадку вона потужно інтегрує весь соціум, відповідає релігійно-духовним потребам максимально можливої кількості населення країни, або не мати такого характеру й лише частково інтегрувати певні частини суспільства й тяжіти до щільної взаємодії із державою, а не із суспільством [10].

Дослідження особливостей функціонування церкви в системі інститутів громадянського суспільства засвідчує, що поява церкви об'єктивно зумовлена розвитком процесу інституціоналізації суспільства. Вплив церкви на суспільно-політичні процеси спричинений самою природою релігії та її функціями. Релігія формує суспільні практики своїх adeptів. Відбувається “накладання” релігійних практик на інші суспільні взаємини [5, с.12].

Якщо безпосередньо визначати ступінь впливу церкви на суспільство, то він пов'язаний з її місцем у цьому власне суспільстві. Так склалося, що церква не може гарантувати собі стабільне місце в системі суспільних відносин, це пояснюється тим, що її статус змінюється в контексті процесів сакралізації та секуляризації. І хоча церква є одним із багатьох суспільних інститутів, її вплив на інші суспільні відносини, її внутрішня структура можуть зробити її організацією панування, що слугує або потребам своїх власних володарів, або потребам носіїв політичної влади, яких зуміла підкорити собі церква [5, с.12].

Духовний статус церкви не дозволяє їй безпосередньо втручатися в політичне життя держави й суспільства, але ж історична традиція і сучасний досвід багатьох країн показує, що церкви нерідко втягуються в політичні процеси. Прикладом цього може бути Російська Федерація, де попри законодавче відсторонення церкви від держави, її вплив на політичні процеси в країні та суспільстві важко переоцінити. Частими є випад-

ки, коли представники світської і духовної влади дають спільні інтерв'ю та прес-конференції стосовно різноманітних питань суспільно-політичного життя. Звертає на себе увагу та така позиція по політичній ситуації, наприклад, виступаючи на міжнародній конференції в Києві, *Мирослав Луцький*. Церковний вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні це притаманне християнським партіям та ісламським рухам.

В окремих випадках можна дійти висновку, що церква не свідомо змушена, крім своїх головних функцій, вступати з інститутами суспільства в політичні взаємини. Для церкви в цьому плані спрацьовує суб'єктивний чинник, суть якого полягає в тому, що політизація ідейного змісту релігії сприяє зростанню кількості віруючих і прихожан. У ще більшій перспективі пристосування церкви до політики має неабияке матеріальне значення, що в умовах глобалізації є немаловажним.

Постійна боротьба за думки та душі віруючих змушують церкви вступати в боротьбу з іншими конфесіями, а часто і з політичними силами. Найбільш яскраво це проявляється у сфері церковно-державних відносин. Так, зокрема, владні інститути намагаються на базі тієї чи іншої конфесії штучно створити національну релігію. Це загострює міжконфесійні взаємини, а також конфлікти всередині конфесій [5, с.14].

У сучасних умовах людська спільнота все більше й більше розділяється за цивілізаційною ознакою. Одним із факторів цивілізаційної ідентифікації є релігія. Звідси політичні рішення часто мають релігійне підґрунтя. У цих умовах політизація церкви виражається в створенні соціально-політичних концепцій у завуальованій або й відкритій участі церкви у публічній політиці, релігійному екстремізмі.

Виходячи з такого розуміння релігії та церкви як інституції, можна говорити про зміст громадянського суспільства та його затребуваність у духовності. У цьому плані варто погодитися з думкою М.Рибачука, що громадянське суспільство, будучи засноване на засадах капіталістичної, ринкової економіки, на суто раціоналістичній і егалітарній правосвідомості, на беззаперечному визнанні недоторканності приватної власності, непорушності принципів самоврядування, справедливості та свободи, стало культурно-історичною альтернативою традиційному суспільству, побудованому на засадах верховенства сакральної влади, що має право перерозподіляти суспільне багатство, суворої ієрархічності й корпоративності, раз і назавжди визначеного статусу кожного члена суспільства [10].

З усвідомленням цих проблем зростала стурбованість щодо них, ширилися класові антагонізми, загострювалася суспільна боротьба, а теорія громадянського суспільства, яка акцентувала увагу на позитивних, солідаристських аспектах, відходить у минуле. Класичною добою розвитку громадянського суспільства є середина XIX – 2-га пол. XX ст. Тоді логічним буде питання актуальності громадянського суспільства на сучасному етапі. Проте саме кінець XX ст. став часом найбільшої актуалізації утвердження норм громадянського суспільства на теренах Центрально-Східної Європи. Зрештою, як елемент суспільної системи і як автономна щодо державних структур сфера публічного життя громадянське суспільство значною мірою зберігається в розвинених країнах, а в країнах так званого “другого” і “третього” світів щойно починає утверджуватись [7, с.20].

У цьому плані варто відзначити певну закономірність, яка полягає в тому, що в багатьох країнах, де раніше була розроблена теорія громадянського суспільства, його якісні параметри тепер змінюються. Власне змінюються і класичний зміст концепції громадянського суспільства, оскільки інформатизація, цифрові технології, не лише дистанціюють суспільство й державу один від одного, фони формують якісно новий тип відносин, виділяючи із самостійного стосовно держави суспільства громадянина, який рівноцінно незалежний від них обох.

Характеризуючи окрему особистість чи громадянина, як рівного елемента в структурі держави і суспільства, варто звернути увагу на його моральну й духовну сутність. У цьому сенсі набуває актуальності роль релігії, її взаємозв'язок та взаємовплив на право. Більше того, на відміну від часу, коли формувалося громадянське суспільство і чималий вплив на нього мав інститут церкви, в наші дні інститут церкви цілком дистанційований від цих процесів (за винятком теократичних держав чи тих, де є чітке визнання конкретної релігії як державної). Натомість релігійне, етичне, моральне вчення, що проявляється в духовності кожної людини та суспільства загалом, визначають якість демократизації держави, її політичних інститутів і принципів взаємозв'язку із самим суспільством [7, с.20].

Серед основних моральних засад особистості, які визначаються конституційно, є свобода совісті. На думку українського дослідника Б.Кістяківського, невід'ємні права людської особистості не створені державою, а навпаки – за самою суттю своєю безпосередньо надані особистості. Уся сфера думок, переконань і вірувань, таким чином, має бути недоторканною для держави. Звідси постає визнання релігійної свободи, тобто свободи вірувати і не вірувати, змінювати релігію, створювати свою власну релігію й оголошувати себе не належним до жодного віровизнання, свобода культів як право віровизнань справляти своє богослужіння. Мета такої держави – здійснювати солідарні інтереси своїх громадян. Найвища функція влади – законодавство, яке цілком підпорядковане народному представництву. “Завдяки народному представництву і правам людини й громадянина, які гарантують політичну самодіяльність як поодиноких осіб, так і суспільних груп, ціла організація правової держави має громадський або народний характер” [4, с.252].

Заслугує уваги також твердження Е.Берка, який зазначав, що релігійна свідомість не лише вивершила величну державну споруду, вона оберігає її від “руйнування та осквернення”, від обману, насильства, несправедливості й тиранії. Саме релігійні інституції, вважав мислитель, прищеплюють високі принципи та забезпечують безперервне оновлення й зміцнення цих засад. Освічення держави через державне релігійне усталення необхідно також для того, щоб вселити вільним громадянам “трепет шанобливості”, для забезпечення своєї власної свободи [2, с.412].

Для України цінним буде досвід упровадження й розвитку громадянського суспільства у країнах Центрально-Східної Європи, що хронологічно відбулося в останній третині ХХ ст. Так, зокрема у 80-х рр. ХХ ст. ідея громадянського суспільства мала дві основні функції: вона пропонувала шлях до збереження моральної чистоти й слугувала стратегією опору. Вацлав Гавел у своєму есе “Намагання жити по правді” надає великого значення моральному вимірові, наголошуючи на фальшивій сутності соціалістичної системи та її ідеології, головною функцією якої була підтримка влади. При пануванні влади системи, котра формально називалася владою людей, рівень відповідальності громадян обмежувався виживанням через пристосуванство. Люди “грали” свою частину в загальній партитурі системи, і той, хто таким чином пристосовувався, міг не боятися переслідування влади або помсти на своїх дітях. Система не терпіла заперечення або критики [6].

Актуальність досвіду Польщі, Чехії та інших європейських країн цінний для України тим, що всі вони перебували в полі політичного впливу СРСР. Однак, якщо країни Центрально-Східної Європи змогли для себе вирішити цю проблему, то в нашій державі спостерігаються певні труднощі, які насамперед проявляються в загостренні соціальних (навіть класових) суперечностей, економічному та фіскальному тиску з боку державних органів на сфері підприємницької діяльності, окремі випадки порушення свободи слова, совісті та ін. По відношенню до ситуації, що склалася, можна застосувати вислів Дж.Кіна про те, що суспільство “дичавіє” [3, с.116]. На практиці це проявляється в зростанні кількості соціальних конфліктів, антиурядових виступів, у пануванні

насильницьких методів розв'язання конфліктів, загалом – у “нецивілізованому” поведженні та незбалансованому впливі тих, кого ми відносимо не до категорії інтелігенції чи політикуму, а до “олігархів” [7, с.21].

Мирослав Луцький. Церковний вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні

суспільними прошарками та їх відносини з державою. Цей вплив насамперед проявляється в розвитку моралі та етики, що, формуючи духовне середовище, може нівелювати соціальну напругу. На жаль, сучасні теоретики суспільних і правових відносин схильні швидше до пошуку нових концепцій і теорій розвитку суспільства, до критики власне ідеї громадянського суспільства, акцентування уваги на її “застарілості”.

Варто також відзначити, що роль релігії і церкви у процесі становлення громадянського суспільства в Україні є досить неоднозначною. З одного боку, фіксується динамічне збільшення кількості релігійних організацій, що “супроводжується розширенням зони їх присутності в різних соціальних сферах, поглибленням діалогу із суспільством, зміною парадигми державно-церковних відносин – від доброзичливого співіснування до взаємозацікавленого партнерства” [11, с.25]. З іншого боку, процеси глобалізації та інформатизації ведуть до загальносвітового процесу секуляризації, що трансформується й на Україну шляхом ослаблення впливу церкви на віруючих і суспільство.

Певний негатив простежується також і в тому, що знижується роль релігійних моральних норм як детермінант поведінки, а це веде до погіршення правових засад суспільства. Надмірне проникнення церкви в політику призвело до відсутності чітких соціальних програм в окремих конфесіях. Більше того, негативний вплив на громадянське суспільство має міжконфесійна боротьба. Усе це зумовлює соціально-політичні етноконфесійні й соціокультурні суперечності українського суспільства. Як справедливо зауважує З.Антонюк, “вихід із сьогоднішньої кризи в Україні потребує наявності нових етико-релігійних цінностей, зміни особистісної налаштованості, поведінки та суспільних структур” [1, с.89].

У наш час не до кінця налагоджено взаємозв'язок між церквою та громадянським суспільством. Церква та інші релігійні об'єднання, будучи за своєю природою консервативними інституціями та усвідомлюючи власну реальну залежність від центральної й регіональної державної влади, надто обачно демонструють свою громадянську позицію щодо соціокультурного стану суспільства, економічної ситуації, намагань локалізації соціальних і політичних прав громадян.

Таким чином, теорія громадянського суспільства, вплив на нього церкви загалом і християнської релігії зокрема має визначальне значення для України. Ставши на шлях демократичного розвитку, українське суспільство має подолати недовіру до влади й відчуження значної частини українського народу від громадського життя й політики, позбутися тоталітарних стереотипів у його свідомості, використати засоби громадянського суспільства для зменшення всевладдя державних чиновників і для того, щоб формально демократичні інститути влади почали керуватися принципами демократії на практиці.

1. Антонюк З. Побудова громадянського суспільства в Україні та християнське соціальне життя / З. Антонюк // Сучасність. – 1998. – № 11. – С. 89.
2. Берк Е. Релігія і громадянське суспільство / Е. Берк // Консерватизм : антологія. – К., 1998. – С. 407–413.
3. Кін Джон. Громадянське суспільство : Старі образи, нове бачення / Джон Кінг ; пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 246 с.
4. Кістяківський Б. Держава і особистість / Кістяківський Б. // Вибране / Б. Кістяківський. – К., 1996.
5. Коваль І. В. Взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства: політологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / І. В. Коваль ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2007. – 18 с.

6. Концепція громадянського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sd.net.ua/2010/12/22/koncepciya-gromadskogo-suspilstva.html>.
7. Луцький І. М. Взаємозв'язок релігії та права у процесі формування громадянського суспільства / І. М. Луцький // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Ред.-вид. від. Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 7. – С. 17–23.
8. Подольська Є. А. Соціологія : 100 питань – 100 відповідей / Є. А. Подольська, Т. В. Подольська. – К. : Інкос, 2009. – 352 с.
9. Політологія : навч.-метод. комплекс : підручник / за ред. Ф. М. Кирилюка. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 697 с.
10. Рибачук М. Громадянське суспільство і церква [Електронний ресурс] / М. Рибачук // Сучасна українська політика : Політики і політологи про неї. – Вип. 5. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/4.pdf>.
11. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // Людина і світ. – 2000. – № 5. – С. 25.
12. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Центр учбової л-ри, 2010. – 472 с.
13. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики [Електронний ресурс] / Ю. Якименко. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=320.

В статті розкривається вплив церкви в цілому і християнства в частности на становлення основ громадянського суспільства. Визначається взаємозв'язок релігії та права, їх трансформація та вплив на суспільні процеси в країні. На основі аналізу процесів становлення громадянського суспільства в країнах Центрально-Східної Європи запропоновано власне бачення їх впровадження в сучасному українському суспільстві. Підкреслено визначальну роль в цьому процесі церковних інститутів.

Ключові слова: церква, держава, громадянське суспільство, право, релігія, мораль, суспільство.

The influence of church in general and specifically Christianity on the formation of civil society principles is revealed in the article. Correlation of religion and law, their transformation and influence on social processes in the country are defined. On the basis of analysis of processes of civil society formation in the countries of Central and Eastern Europe the author proposes his own view on their introduction in a modern Ukrainian society. The important role of church institutions in this process is emphasized.

Keywords: church, state, civil society, law, religion, morals, society.

УДК 61:57:17]:340.61:347.131.2

ББК 87.7

Галина Терешкевич (с. Діогена)

ПРОБЛЕМИ ВІДНОШЕНЬ МІЖ МОРАЛЬНИМ І ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНАМИ В КОНТЕКСТІ БІОЕТИКИ

У статті розглядаються питання відношень між етикою і правом, між цивільним законом і законом моральним. Також висвітлюються проблеми захисту законом фундаментальних цінностей, необхідних для гарантування загального блага. Розглядаються етико-правові аспекти державного регулювання системи охорони здоров'я в Україні на засадах біоетики, ґрунтовані на трактуванні життя людини як найвищої фундаментальної і недоторканої цінності. Висвітлюється вплив біоетики на діяльність органів державного управління охороною здоров'я стосовно пошани гідності людини та збереження життя на всіх етапах її розвитку.

Ключові слова: моральний закон, цивільний закон, біоетика, мораль, право, істина, свобода, цінність людського життя, пошана гідності людини, фундаментальні цінності людської особи, загальне благо, органи державного управління, державне регулювання системи охорони здоров'я на засадах біоетики, нормативно-правова база в системі охорони здоров'я України, державний контроль, державна політика щодо проблем цінності й гідності людського життя.

“Бо право повернеться до правди
і всі щирі серцем стоятимуть за нею”
(Псалом 94, 15)

Фундаментальні цінності людської особи мають бути захищені не лише морально, а і юридично: йдеться про людські цінності, з приводу яких міжнародні трибунали та національні конституції повинні зайняти чітку позицію. Тут виникає проблема між етикою і правом, між моральним і цивільним законом [6, с.675–691].

Одвічна філософська дискусія про відношення між цивільним законом і законом

Галина Терешкевич. Проблеми відносин між моральним законом і цивільним законом...

же бути оповита правом. Закон, утім, не може обґрунтовувати мораль, у кращому разі, він може визнати її вимоги. Фундаментальні цінності, необхідні для гарантування загально-
© Терешкевич Г., 2014
законом. І тому, якщо закон не захищає благо,
необхідне для спільного проживання людей і загального добробуту (як, скажімо, закони, що допускають штучний аборт), цей закон не є законом, а отже, можливою є відмова від виконання громадянського обов'язку за велінням совісті, і закон потрібно змінити.

Фундаментальне благо життя поодинокого живого створіння з першого моменту його існування (тобто з моменту запліднення), яке ось-ось має з'явитися на світ чи вже народилося, сім'я, необхідна медична допомога є основними етичними реквізитами, тому що служать захисту загального блага, яке потрібно захищати в інтересах усіх.

Нова наука біоетика виникла як реакція на нівелювання цінності людського життя в результаті поглиблення загрози екологічної катастрофи, впливу нових технологій біології та медицини, обмеженого підходу до хворого, кризи патерналістських стосунків “лікар – пацієнт”.

З огляду на цілу низку причин, а особливо внаслідок виникнення біоетичного мислення й поставлених ним проблем, що торкаються сфери закону, у сучасному плюралістичному суспільстві чимраз очевиднішою стає необхідність прояснення аксіологічних основ права для того, щоб зробити більш визначеними і явними невід'ємні права людини, які, санкціоновані законом, повинні спрямувати поведінку людини у випадку морального вибору, до якого залучені науки про життя і здоров'я, насамперед біоетика.

У панівній культурі розщеплення бінома “істина – свобода”, як це не парадоксально, чимраз утруднює ефективний захист людського життя державними структурами й сприяє появі витончених форм тиранії, за яких невелика кількість людей може вирішувати долю багатьох інших.

Минуло вже не так мало часу відтоді, як закони про штучний аборт, чинні в багатьох західних країнах, по суті, перетворили поняття “злочин” у “право”, яке узаконює зловживання владою сильніших стосовно життя слабших і невинних [8, п.11].

Ця заплутана юридична ситуація, за якої цінність людського життя піднімається й опускається по шкалі цінностей [10, с.30], наче якийсь суб'єктивний інтерес, є наслідком етичного релятивізму та юридичного позитивізму, що перетворили теорію розрізнення права й моралі на теорію радикального поділу цих двох понять.

У сучасних юридичних дискусіях часто можна почути про аморальність права. Урешті-решт, така думка призводить до концепції права, яка відтинає від себе будь-який критерій справедливості й загального блага [9, с.32].

Дедалі більше авторів пропонують теорії етичного мінімуму, що залишають простір для моралі, але лише в тих межах, у яких мораль визнає абсолютний примат права і які спираються на моделі юридичних принципів, визнаних і санкціонованих міжнародними деклараціями прав людини. Там, де цього немає, мораль обмежується уявою окремих індивідів, без будь-якого юридичного забезпечення на колективному рівні [7, с.230].

Згідно із цією доктриною, право має залежати не від істини, а радше від акту нормативної волі того, хто при владі (юридичний позитивізм) [9, с.33].

Наслідки такої настанови суттєво впливають як на юридичну, так і на політичну систему. Справді, з одного боку, з права викидається його власний етичний зміст, і за-

мість того, щоби вести до пошуку істини для досягнення загального блага, воно зводиться до простого процедурного механізму пошуку згоди. З іншого боку, демократична система, яка в ідеалі має бути дієвим механізмом захисту прав кожного індивіда на будь-якій стадії та за будь-яких умов його існування, стає метою, яка служить для збереження інтересів більшості.

Поняття демократії має характеризуватися не стільки своїми формальними механізмами, що було властиве моделі демократії минулого століття, скільки особливою пошаною індивідуальних прав і захистом гідності людської особи. Саме така демократія може називатися правовою державою, у якій сама правляча влада обмежена законами, що спрямовані на захист індивіда, санкціоновані основними принципами конституції, якими не може маніпулювати навіть більшість тих, що є при владі [3, с.46].

Справжня демократія субстанційна [6, с.406] і її цінність зростає чи зменшується разом із цінностями, які вона втілює й розвиває. Фундаментальними й невід'ємними цінностями в даному разі є гідність кожної людської особи, пошана її невідчужуваних і неприменшуваних прав, а також визнання загального блага як мети та регулюючого критерію політичного життя. Тому для розвитку суспільства і здорової демократії необхідне нове осмислення людських і моральних цінностей, екзистенціальних і природних, що впливають із самого життя людської істоти та виражають і захищають гідність людської особи, – цінностей, які з огляду на це жоден індивід, жодна більшість і жодна держава не можуть ані створити, ані змінити чи зруйнувати, але повинні лише визнавати, поважати й розвивати.

Антропологія пропонує оправдальний критерій того, що технічно й науково можливе, і того, що етично дозволене. Вона пропонує також критерії судження про те, що законно санкціоноване силами політичної більшості, і про те, що морально дозволене й служить для блага людини.

Людське життя недоторкане, має бути шановане й захищене від моменту запліднення до Богом призначеного відходу.

“Людське життя священне, бо із самого початку воно несе в собі творчу дію Бога й назавжди перебуває в особливому зв'язку з Творцем – своєю єдиною Ціллю. Один Бог є Владика життя, від початку його і до кінця: ніхто за будь-яких обставин не може претендувати на право прямо знищувати невинну людину” [8, с.52].

Гідність є притаманною людському індивіду на всіх етапах його існування. Право на життя людини є її фундаментальним, базисним правом. Як слушно зауважує український науковець К.Карпенко, “... будь-які з колись проголошених прав людини можна розглядати як розгортання або конкретизацію цього основного права, тому що кожне з них обов'язково є одним із проявів життя, задоволення певних життєвих потреб, інтересів, прагнень” [2, с.66].

Уже досить давно в юридичному світі відчувається потреба в поясненні етико-аксіологічного аспекту права і в дослідженні не так його джерел, як його основ шляхом повернення до тих об'єктивних та універсальних цінностей, які нормативно підтримують його й ґрунтуються на онтологічній структурі людини як особи [5, с.194].

Таким чином, конституції покликані захищати фундаментальні права особи, які необхідні для гарантування упорядкованого спільного проживання громадян і для самої можливості існування соціального життя. Тому той конституційний мінімум має бути закріплений у конституції кожної держави, бо він є необхідним елементом самого існування будь-якого людського суспільства.

Тому від законодавця вимагається не створювати наново, а радше осмислювати потреби людини, що живе в суспільстві, в пошуках не так згоди, як того об'єктивного морального закону, що “вписаний в серце кожної людини і є нормативною точкою відліку самого цивільного закону” [8, п.70].

Лише на основі таких передумов право може знову віднайти свою істинну функцію, захищену від небезпек етичного релятивізму, який в історії дуже часто служив для виправдання свавілля політичних влад і поєднував справедливість і свободу з авторитаризмом і зловживанням, особливо стосовно найслабших. Законодавці мають поважати істину права й сказати мужнє “ні” будь-якому насиллю над людським життям і будь-якому свавіллю.

Галина Терешкевич. Проблеми відносин між моральним законом і цивільним законом...

проблемою цінності та гідності життя людини.

Біоетика привертає увагу, зокрема, до біологічного й антропологічного статусу ембріона людини, який від моменту запліднення має всі характеристики людської особистості: керовану особистим геномом свою власну проект-програму життя й людську гідність, що заслуговує пошани. Живий людський ембріон від моменту запліднення є людським суб'єктом з добре визначеною ідентичністю, який починає від цього моменту свій власний, безперервний, постійний і координований розвиток; має право на власне життя, і кожне втручання не на користь ембріона розглядається як дія, що порушує таке право.

Німецький ембріолог Е.Блехшмідт наприкінці ХХ ст. у запропонованій ним теорії розвитку індивідуальності дійшов висновку: “Людиною не можна стати, нею можна лише бути від першої миті свого існування” [1, с.24]. Сьогодні з розшифруванням генома людини не залишилось сумнівів, що від моменту запліднення бере початок життя людської особи.

Ембріону людини притаманна гідність, бо те, ким стане людина, вже закладене в ньому, але не є ще вираженим і потребує часу для розвитку та остаточного формування, яке не закінчується з народженням. Генетичний розвиток людини не включає в себе зміну її природи, а лише поступовий прояв тих можливостей і здібностей, якими вона вже володіє від самого початку. Отже, людська особа починає існувати від моменту запліднення.

Тому потрібна чітко аргументована законодавча база стосовно: контрацепції як зброї в боротьбі проти життя та людини як особистості; стерилізації, що завдає шкоди фізичній цілісності людської особи та протирічить її свободі й праву – можливості дотримання прокреативного виміру єднальної любові, адже людині притаманні природні методи розпізнавання днів плідності; абортів як убивства дитини; допоміжних репродуктивних технологій, що загрожують людському життю та гідності людини. Критерієм біоетичної дозволеності прокреативних технологій людини є подружній акт з єднальною і розмножувальною функціями водночас, запліднення в живому організмі й допоміжна функція техніки.

Певні спроби вплинути на хромосомну й генетичну спадковість людини за допомогою генетичних маніпуляцій, які не є терапевтичними, а націлені на продукування людських істот, відібраних щодо статі чи інших наперед визначених якостей, суперечать особистій гідності людини, її цілісності та ідентичності, тому вони жодним чином не можуть бути виправдані можливими корисними наслідками для людства.

Згідно із законом України про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини (ст.19), терапія стовбуровими клітинами з використанням ембріонів є дозволеною, що є морально неприпустимо. Альтернативою в даному випадку є використання пуповинної крові для лікування хворих, з відповідним профілем гістосумісності. Органи державної влади повинні протидіяти нелегальному бізнесу й торгівлі частинами ембріонів людини, які продаються за кордон.

Унаслідок недостатньої уваги до проблеми абортів в Україні склалася критична демографічна ситуація, яка загрожує своїми наслідками майбутньому держави, адже рівень народжуваності не забезпечує природного відтворення населення. Демографічні

процеси в Україні вимагають перегляду державної політики щодо проблем цінності та гідності людського життя.

Завданням держави і суспільства є турбота про кожне людське життя: у школах – виховання відповідальності й поваги до життя, пропагувати засади біоетики; у суспільно-політичному житті – заміну несправедливих проабортних законів новими, що визнають гідність людини; заборона заходів, що руйнують материнство і дитинство.

Щодо евтаназії в Україні, де право на життя гарантоване кожному громадянину відповідними статтями Конституції (ст.3, 27, 64), немає спеціального нормативно-правового акта, але це питання врегульоване “Основами законодавства України про охорону здоров’я”, де евтаназія категорично заборонена, а при здійсненні кваліфікується як навмисне вбивство. Органи державного управління, впроваджуючи замість евтаназії паліативну терапію, забезпечать пом’якшення страждань невиліковно хворої людини.

Засада неприпустимості дискримінації в ім’я рівної гідності всіх людських істот має стосуватися всіх періодів людського існування від моменту запліднення до природної смерті, охоплюючи особливі етапи (фази): початковий, страждання та вмирання. Тому належність до людського роду – це визнання права на гідність кожного, бо решта атрибутів (краса, успіх, здоров’я, багатство, розум, дорослість і т. ін.) прирівнюються до другорядних і таких, що нездатні характеризувати гідність, яка вже цілковито міститься в цій належності. І роздуми про право на життя плода вкладаються в цей контекст, тому що “першим виявом людської гідності є право на життя” [4, с.349–350].

Державне регулювання системи охорони здоров’я на засадах біоетики має передбачати перегляд низки законодавчих актів щодо їх відповідності фундаментальним критеріям моральності, якими є розвиток людини як особистості та пошана її гідності; збереження людського життя з моменту запліднення до природної смерті; філософське усвідомлення нових можливостей медичної й біологічної науки та їх співвідношення з правами людини; пошук шляхів удосконалення медицини.

Абсолютні цінності подаровані нам Творцем як орієнтир і дороговказ у житті і ми повинні їх відстоювати. Божа Перемога – остаточна.

Як пророк Даниїл, оточений загрозами, усе-таки залишився до кінця вірним Богові й побачив велич Господньої Перемоги, так нехай Господь і нам дарує постійне натхнення в праці для звершення Його святих задумів на славу Божу. Нехай благословить Господь і дарує мудрість стати на захист людського життя й здоров’я, так щедро даного людству Творцем неба і землі. Тільки спільними зусиллями, тільки з Господньою благодаттю через кожного з нас можна подолати пітьму, об’єднавши серця в любові до Бога та служінні ближньому.

1. Блехшмідт Е. Збереження індивідуальності : Людина – особа від самого початку : Дані ембріології людини / Е. Блехшмідт. – Львів, 2003. – 120 с.
2. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини : навч. посіб. / за заг. ред. А. П. Алексеєнко, В. М. Лісового. – Х., 2010. – 340 с.
3. Blazques N. Bioética fundamental / N. Blazques // Biblioteca Autores Cristianos. – Madrid, 1996. – 492 p.
4. Casini M. Il diritto alla vita del concepito nella giurisprudenza europea le decisioni della Corti Costituzionali e degli organi sovranazionali di giustizia / M. Casini. – CEDAM. – Padova, 2001.
5. Cotta S. Il diritto nell’esistenza. Linne di ontofenomenologia giuridica / S. Cotta // Giuffrè. – Milano. – 1991. – 448 p.
6. D’Agostino F. Bioetica e diritto / F. D’Agostino // Medicina e Morale. – 1993. – № 4. – P. 675–690.
7. D’Agostino F. L’approccio morale al diritto, in Scritti in onore di Angelo Falzea / F. D’Agostino. – Milano, 1991. – Vol. I. – P. 219–242.
8. Giovanni Paolo II. Lettera Enciclica Evangelium Vitae (25 marzo 1995) / Giovanni Paolo II. – Città del Vaticano, 1995. – 190 p.
9. Kelsen H. La dottrina pura del diritto / H. Kelsen // Giulio Einaudi Editore. – Torino, 1966. – 418 p.
10. Ross D. The right and the good / D. Ross // Oxford University Press. – Oxford, 1930. – 176 p.

В статье рассматриваются вопросы отношений между этикой и правом, между гражданским законом и законом моральным. А также освещаются проблемы защиты законом фундаментальных ценностей, необходимых для гарантирования общего блага. Рассматриваются этико-правовые аспекты государственного регулирования системы здравоохранения в Украине на принципах биоэтики, основанные на трактовке жизни человека как наивысшей фундаментальной и неприкосновенной ценности. Освещается влияние биоэтики на деятельность органов государственного управления охраной здоровья относительно почта достоинства человека и сохранения жизни на всех этапах ее развития.

*Галина Терешкевич. Проблеми відносин між моральним законом і цивільним законом...
ви, цінності людської життя, уваження до гідності людини, фундаментальні цінності люде-
ської особистості, загальне благо, органи державного управління, державне регулювання си-
стеми охорони здоров'я на принципах біоетики, нормативно-правова база в системі охорони здоров'я
України, державне управління, державна політика стосовно проблем цінності і
гідності людської життя.*

In the article the questions of relations are examined between ethics and right, between a civil law and law moral. And also the problems of defence of fundamental values, necessary for guaranteing of the general blessing a law light up. Examined ethic-legal aspects of government control of the system of health protection in Ukraine on principles of bioethics, grounded on interpretation of life of man as the greatest fundamental and inviolable value. Influence of bioethics lights up on activity of organs of state administration of health a guard in relation to honour of dignity of man and seving of life on all stages of its development.

Keywords: the moral law, civil law, bioethics, morals, right, truth, freedom, the value of human life, respect for human dignity, fundamental values of human beings, the common good, organs of state administration, government control of the system of health protection on principles of bioethics, normatively-legal base in the system of health protection in Ukraine, state management, public policy in relation to the problems of value and dignity of human life.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрушко Володимир – доцент кафедри соціології та культурології Національного лісотехнічного університету України.

Богущ Алла – віце-президент Одеського відділення Міжнародної Академії духовних наук, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор державного закладу “Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського”.

Вовченко Василь – перший віце-президент Міжнародної академії духовних наук.

Волкова Наталія – завідувач кафедри медичної біоетики і деонтології Тернопільського державного медичного університету імені І.Я.Горбачевського, доцент, кандидат медичних наук.

Волюшин Леся – м. Люблін (РП), Люблінський католицький університет.

о. Матей Михайло Гаврилів – викладач Василянського Інституту Філософсько-Богословських Студій.

Гладій Василь – аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Голуб’як (Абрамчук) Наталія – аспірантка, фахівець II категорії Навчально-методичного центру політичних та євроінтеграційних досліджень Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Данилюк Іван – магістр Pontificia Universita San Tommaso d’Aquino (ANGELICUM), Facolta di Scienze Sociali.

Ілин Любомир – в. о. директора науково-дослідного інституту Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, кандидат історичних наук, доцент університету.

Катамадзє Мзія – ректор Тбіліського навчального університету “Горгасалі”.

Климончук Василь – доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кобець Юлія – викладач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лаврук Тарас – кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії права та юридичної психології Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.

Луцький Іван – ректор Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, доктор юридичних наук, доктор канонічного права, професор кафедри теорії та історії держави і права, Митрофорний протопресвітер, академік Міжнародної академії наук, обраний академіком семи академій наук.

Луцький Андрій – перший проректор Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної психології, член-кореспондент Української академії наук.

Луцький Мирослав – радник ректора Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної психології, член-кореспондент Української академії наук.

о. Михайло Лучків – настоятель храму св. Андрея Первозванного м. Львів.

Марчук Василь – проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародного співробітництва, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Марчук Наталія – докторант Римського університету ім. Ф.Аквінського (“Ангелікум”) (Рим), проект-менеджер Комісії УГКЦ “Справедливість і Мир”.

Терешкевич Галина – доцент кафедри філософії та економіки (курс біоетики) Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Тиркус Юрій – аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Толокова Тетяна – асистентка кафедри медичної біоетики і деонтології Тернопільського державного медичного університету імені І.Я.Горбачевського, кандидат медичних наук.

Шакарашвілі Марина – Тбіліський державний університет ім. Івані Джавахішвілі, асоційований професор, Навчальний університет “Торгасали”, декан медичного факультету.

Шотурма Наталія – консультант відділу роботи із зверненнями громадян з питань забезпечення доступу до публічної інформації Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету,
журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.
2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами має відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститися в одному файлі.
3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервала, шрифт “Times New Roman Суг”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).
4. Малюнки подаються в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.
5. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.
6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
 - автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
 - назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
 - резюме й ключові слова українською мовою;
 - постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які опирається автор, виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
 - виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;
 - резюме й ключові слова російською та англійською мовами.
7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вичитана й підписана автором(ами).
 8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Гладій Василь</i> . Вплив держави на процес реформування місцевого самоврядування в сучасній Україні.....	3
<i>Голуб'як Наталія</i> . Становлення регіональної політики в умовах розвитку громадянського суспільства.....	8
<i>Климончук Василь</i> . Громадянське суспільство як простір утвердження сучасних форм політичних свобод в Україні.....	12
<i>Шотурма Наталія</i> . Нормативно-правове забезпечення участі громадськості в процесі реалізації державної інформаційної політики.....	20

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

<i>Марчук Наталія</i> . Політизація русинської ідентичності: внутрішні умови, причини, чинники.....	26
<i>Шакарашвілі Марина, Катамадзе Мзія</i> . Проблеми й перспективи освітньої системи в пострадянському просторі.....	33

ГЕОПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Данилюк Іван</i> . Україна як об'єкт відносин Ватикану та Російської імперії (кінець XVIII – початок XX століть).....	37
<i>Лаврук Тарас</i> . Геополітична “тінь батька Гамлета” як детермінанта становлення “українського питання”.....	37
<i>Марчук Василь</i> . Євроінтеграційний вибір України: суверенність і національні інтереси...	44
<i>Тиркус Юрій</i> . Стратегічні засади входження України до простору ЄС.....	52
	59

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ

<i>Андрушко Володимир, о. Михайло Лучків, Волошин Леся</i> . Соціальні концепції митрополита Андрея Шептицького: морально-правовий аспект.....	
<i>Богущ Алла</i> . Духовність у педагогічному вимірі.....	68
<i>Волкова Наталія, Терешкевич Галина (с. Діогена), Толокова Тетяна</i> . Цінність людського життя в контексті християнської етики та біоетики.....	74
<i>Вовченко Василь</i> . Інтелекція і духовність.....	79
<i>о. Матей Михайло Гаврилів</i> . Українська духовність.....	84
<i>Ілин Любомир</i> . Правові засади формування духовної сфери суспільства у Галичині другої половини XIX ст.	89
<i>Кобець Юлія</i> . Політична і духовна сфери суспільства: особливості взаємодії.....	99
<i>Луцький Іван</i> . Християнство як світоглядне джерело Української держави й права.....	105
<i>Луцький Андрій</i> . Ідеологічні чинники впливу на розвиток сучасної Української держави.....	108
<i>Луцький Мирослав</i> . Церковний вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні.....	114
<i>Терешкевич Галина</i> . Проблеми відношень між моральним законом і цивільним законами в контексті біоетики.....	120

Відомості про авторів	126
	132

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНСТИТУТЫ И ПРОЦЕССЫ

<i>Гладий Василий.</i> Влияние государства на процесс реформирования местного самоуправления в современной Украине.....	3
<i>Голубьяк Наталья.</i> Становление региональной политики в условиях развития гражданского общества.....	8
<i>Климончук Василий.</i> Гражданское общество как пространство утверждения современных форм политических свобод в Украине.....	12
<i>Шотурма Наталья.</i> Нормативно-правовое обеспечение участия общественности в процессе реализации государственной информационной политики.....	20

ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ И ЭТНОГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ

<i>Марчук Наталья.</i> Политизация русинской идентичности: внутренние условия, причины, факторы.....	26
<i>Шакарашвили Марина, Катамадзе Мзия.</i> Проблемы и перспективы образовательной системы в постсоветском пространстве.....	33

ГЕОПОЛИТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>Данилюк Иван.</i> Украина как объект отношений Ватикана и Российской империи (конец XVIII – начало XX века).....	37
<i>Лаврук Тарас.</i> Геополитическая “тень отца Гамлета” как детерминанта становления “украинского вопроса”.....	44
<i>Марчук Василий.</i> Евроинтеграционный выбор Украины: суверенность и национальные интересы.....	52
<i>Тыркус Юрий.</i> Стратегические основы вхождения Украины в пространство ЕС.....	59

ГОСУДАРСТВЕННО-ЦЕРКОВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>Андрушко Владимир, о. Михаил Лучкив, Волошин Лесь.</i> Социальные концепции митрополита Андрея Шептицкого: морально-правовой аспект.....	68
<i>Богущ Алла.</i> Духовность в педагогическом измерении.....	74
<i>Волкова Наталья, Терешкевич Галина (с. Диогена), Толокова Татьяна.</i> Ценность человеческой жизни в контексте христианской этики и биоэтики.....	79
<i>Вовченко Василий.</i> Интеллигенция и духовность.....	84
<i>о. Матей Михаил Гаврылив.</i> Украинская духовность.....	89
<i>Илын Любомир.</i> Правовые основы формирования духовной сферы общества в Галиции второй половины XIX века.....	99
<i>Кобец Юлия.</i> Политическая и духовная сферы общества: особенности взаимодействия.....	105
<i>Луцкий Иван.</i> Христианство как мировоззренческий источник украинского государства и права.....	108
<i>Луцкий Андрей.</i> Идеологические факторы влияния на развитие современного украинского государства.....	114
<i>Луцкий Мирослав.</i> Церковное влияние на развитие гражданского общества в Украине.....	120
<i>Терешкевич Галина.</i> Проблемы отношений между нравственным законом и гражданским законом в контексте биоэтики.....	126
Сведения об авторах	132

CONTENTS

POLITICAL INSTITUTION AND PROCESSES

<i>Gladij Vasyl.</i> The influence of the state in the process of local government reform in modern Ukraine.....	3
<i>Holubiak Natalia.</i> The formation of regional policy in the development of civil society.....	8
<i>Klimonchuk Vasyl.</i> Civil society as the space assertions of modern forms of political freedoms in Ukraine.....	12
<i>Shoturma Natalia.</i> Regulatory and legal framework for public participation in the implementation process of national information policy.....	20

ETHNICAL POLITOLOGY AND ETHNICAL STATE STUDIES

<i>Marchuk Natalia.</i> The politicization of Rusyn identity: internal conditions, causes, factors.....	26
<i>Shakarashvili Marina, Katamadze Mzia.</i> Problems and prospects of the education system in Post-Soviet space.....	33

GEOPOLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

<i>Danyluk Ivan.</i> Ukraine as object relations the Vatican and the Russian Empire (the end of XVIII – beginning of XX century).....	37
<i>Lavruk Taras.</i> Geopolitical “shadow of Hamlet's father” as a determinant of becoming “Ukrainian question”.....	44
<i>Marchuk Vasiliy.</i> Selection of European integration of Ukraine: sovereignty and national interests.....	52
<i>Tyrkus Yuriy.</i> The strategic framework of Ukraine's joining the EU space.....	59

STATE-CHERCH RELATIONS

<i>Andrushko Volodymyr, Luchkiv Muhail, Voloshyn Lesja.</i> Social concept of metropolitan Andrey Sheptytskyi: moral and legal aspect.....	68
<i>Bogush Alla.</i> Spirituality in pedagogical way of research.....	74
<i>Volkova Natalia, Galina Tereshkevych (s. Diogenes), Tatiana Tolokova.</i> The value of human life in the context of Christian ethics and bioethics.....	79
<i>Vovchenko Basil.</i> Intellectuals and Spirituality.....	84
<i>o. Matey Mykhaylo Havryliv.</i> Ukrainian spirituality.....	89
<i>Ilyn Liubomyr.</i> Juridical principles of forming sphere of society in Galychyna at the second half of nineteenth century.....	99
<i>Kobets Julia.</i> The political and spiritual spheres of society: interaction features.....	105
<i>Lutskyi Ivan.</i> Christianity as an ideological source of Ukrainian state and law.....	108
<i>Lutskyi Andriy.</i> Ideological factors which influence on development of modern Ukrainian state.....	114
<i>Lutskyi Myroslav.</i> Church influence on development of civil society in Ukraine.....	120
<i>Tereshkevych Galyna.</i> Problems of relationship between moral law and civil law in the context of bioethics.....	126
Information about authors	132

Наукове видання

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ПОЛІТОЛОГІЯ
Випуск 8
2014

Видається з 2006 р.

Головний редактор *Василь ГОЛОВЧАК*
Літературний редактор *Олександра ЛЕНІВ*
Комп'ютерна правка, верстка *Оксана КЛИМЕНКО*
Коректор *Надія ГРИЦІВ*

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ № 435

Підп. до друку 11.03.2014. Формат 60x84/8. Папір офсет.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. арк. 16,04. Тираж 100 пр. Зам. № 13.

Видавець і виготовлювач
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С.Бандери, 1, тел. 71-56-22
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2718 від 12.12.2006.